

TARR

e-ISSN : 2602 - 2923

Yıl-Year : 2024
Cilt-Volume : 9
Sayı-Issue : 1
Periyot/Period : Mart - March

TURKISH ACADEMIC RESEARCH REVIEW

TÜRK AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yayıncı / Publisher

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature

Yönetim Yeri ve Adresi / Executive Office and Address

Şafak Mah. 4291. Sok. No: 3/20 07220 Kepez/Antalya,
Türkiye
www.turkisharr.com - <https://dergipark.org.tr/pub/tarr>

İletişim/Communication

turkisharr@gmail.com

Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Arş. Gör. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi – Tefsir

Res.Assist. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology – Department of Exegesis

Mehmet Aslan – orcid.org/0000-0002-9308-6960
mehmetaslan.8863@gmail.com
Uşak Üniversitesi – <https://ror.org/05es91y67>
İlahiyat Fakültesi – Türk İslam Edebiyatı

Mehmet Aslan – orcid.org/0000-0002-9308-6960
mehmetaslan.8863@gmail.com
Uşak University – <https://ror.org/05es91y67>
Faculty of Theology – Turkish Islamic Literature

Etik Editörü / Ethical Editor

Prof. Dr. Mehmet Kasım Özgen – orcid.org/0000-0002-3559-0333
mkozgen@erciyes.edu.tr
Erciyes Üniversitesi - <https://ror.org/047g8vk19>
Edebiyat Fakültesi-Felsefe

Prof. Dr. Mehmet Kasım Özgen – orcid.org/0000-0002-3559-0333
mkozgen@erciyes.edu.tr
Erciyes University - <https://ror.org/047g8vk19>
Faculty of Letters-Philosophy

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Philosophy of Religion

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 -
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Philosophy of Religion

Arş. Gör. Burak Asma – orcid.org/0000-0002-3602-3867 -
asmaburak@gmail.com
Akdeniz Üniversitesi – <https://ror.org/01m59r132>
Eğitim Fakültesi – Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

Res. Asst. Burak Asma – orcid.org/0000-0002-3602-3867 -
asmaburak@gmail.com
Akdeniz University – <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Education – Department of Turkish Education

Arapça Dil Editörleri / Arabic Language Editors

Doç. Dr. İ. Halil Erdoğan – orcid.org/0000-0002-8081-1895
ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Kelam

Assoc.Prof. Dr. İ. Halil Erdoğan – orcid.org/0000-0002-8081-1895
ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Islamic Theology

Dr. Öğr. Ü. Kıyasettin Arslan – orcid.org/0000-0003-2191-7582
kiyasettinarслан@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Arap Dili ve Balagatı Ana Bilim Dalı

Assist.Prof.Dr. Kıyasettin Arslan – orcid.org/0000-0003-2191-7582
kiyasettinarслан@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Arabic Language and Rhetoric

Farsça Dil Editörü / Persian Language Editor

Dr. Mousa Rahimi – orcid.org/0000-0003-3807-1747
 musarahimi@atu.ac.ir
 Allameh Tabataba'i Üniversitesi- <https://ror.org/02cc4gc68>
 Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı
 Bölümü

Dr. Mousa Rahimi – orcid.org/0000-0003-3807-1747
 musarahimi@atu.ac.ir
 Allameh Tabataba'i University- <https://ror.org/02cc4gc68>
 Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Department
 of Turkish Language and Literature

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Öğr. Gör. Ümmü Seher Göküş – orcid.org/0000-0002-5912-7597
 sehergokus@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
 Yabancı Diller Yüksekokulu - Fransızca

Lect. Ümmü Seher Göküş – orcid.org/0000-0002-5912-7597
 sehergokus@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
 School of Foreign Language - French

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Doç. Dr. Kemal Demir – orcid.org/0000-0002-1158-7690
 kdemir@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
 Edebiyat Fakültesi – Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc.Prof. Dr. Kemal Demir – orcid.org/0000-0002-1158-7690
 kdemir@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz University- <https://ror.org/01m59r132>
 Faculty of Letters – German Language and Literature

Alan Editörleri / Field Editors**Türk Dili ve Edebiyatı & Türk-İslam Edebiyatı / Turkish Language and Literature & Turkish Islamic Literature**

Dr. Mousa Rahimi – orcid.org/0000-0003-3807-1747
 musarahimi@atu.ac.ir
 Allameh Tabataba'i Üniversitesi- <https://ror.org/02cc4gc68>
 Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı
 Bölümü

Dr. Mousa Rahimi – orcid.org/0000-0003-3807-1747
 musarahimi@atu.ac.ir
 Allameh Tabataba'i University- <https://ror.org/02cc4gc68>
 Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Department
 of Turkish Language and Literature

Filoloji / Philology

Prof. Dr. Ali Cin – orcid.org/0000-0002-9243-5604
 alicin@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
 Edebiyat Fakültesi – Türk Dili ve Edebiyatı

Prof. Dr. Ali Cin – orcid.org/0000-0002-9243-5604
 alicin@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
 Faculty of Letters – Department of Turkish Language and
 Literature

Türk-İslam Sanatları & Türk İslam Musikisi / Turkish Islamic Arts & Turkish-Islamic Music

Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
 neyzenfatihkoca@yahoo.com
 Ankara Üniversitesi - <https://ror.org/01wntqw50>
 İlahiyat Fakültesi – Türk Din Musikisi Bölümü

Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
 neyzenfatihkoca@yahoo.com
 Ankara University- <https://ror.org/01wntqw50>
 Faculty of Theology – Department of Turkish Religious Music

Prof. Dr. Çazim Hadzimejlić – orcid.org/0000-0002-9243-5604
 c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
 Sarajevo Üniversitesi- <https://ror.org/02hhwgd43>
 Academy of Fine Art - Sarajevo, Bosna-Hersek

Prof. Dr. Çazim Hadzimejlić – orcid.org/0000-0002-9243-5604
 c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
 Sarajevo University – <https://ror.org/02hhwgd43>
 Academy of Fine Art - Sarajevo, Bosna-Hersek

Eğitim / Education

Doç. Dr. Şeref Göküş – orcid.org/0000-0003-3322-0723
 serefgokus@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
 İlahiyat Fakültesi-Din Eğitimi

Assoc.Prof. Dr. Şeref Göküş – orcid.org/0000-0003-3322-0723
 serefgokus@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
 Faculty of Theology – Departmen of Religious Education

İşletme ve Ekonomi / Business and Economics

Doç. Dr. Burak Erkut – orcid.org/0000-0001-7746-782X
 burak.erkut@emu.edu.tr
 Doğu Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/00excyz84>
 İşletme ve Ekonomi Fakültesi-İşletme

Assoc.Prof. Dr. Burak Erkut – orcid.org/0000-0001-7746-782X
 burak.erkut@emu.edu.tr
 Eastern Mediterranean University - <https://ror.org/00excyz84>
 Faculty of Business and Economics-Business Administration

Hukuk / Law

Prof. Dr. Mehmet Altunkaya – orcid.org/0000-0003-0709-9034
 altunkaya@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
 Hukuk Fakültesi – Medeni Hukuk

Prof. Dr. Mehmet Altunkaya – orcid.org/0000-0003-0709-9034
 altunkaya@akdeniz.edu.tr
 Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
 Faculty of Law – Department of Civil Law

Dini Araştırmalar / Religious Studies

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 - rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - https://ror.org/01m59r132
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

Prof. Dr. Yusuf Gökalg - orcid.org/ygokalp@cu.edu.tr
Çukurova Üniversitesi - https://ror.org/05wxkj555
İlahiyat Fakültesi-İslam Mezhepleri Tarihi

Prof. Dr. Erdal Toprakyan – orcid.org/0000-0001-5508-9012
erdal.toprakyan@zith.uni-tuebingen.de
Universität Tübingen, Tübingen, Germany-
https://ror.org/03a1kwz48
İslam İlahiyat Merkezi-İslam Tarihi ve Çağdaş Kültür

Prof. Dr. Ebrahim Moosa – orcid.org/0000-0002-8375-0135
emoosal@nd.edu
Notre Dame University, Indiana-ABD -
https://ror.org/04mwhg379
Barış Çalışmaları ve İslami Araştırmalar Bölümü

Prof. Dr. Yasin Pişgin – orcid.org/0000-0001-9337-2863
ypisgin@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi -
https://ror.org/04xk0dc21
İlahiyat Fakültesi-Tefsir

Doç. Dr. Zailabidin Ajimatov – orcid.org/ajimatov@oshsu.kg
ajimatov@oshsu.kg
Oş Devlet Üniversitesi-https://ror.org/0449rh157
İlahiyat Fakültesi-İslam Mezhepleri Tarihi

İletişim / Communication

Prof. Dr. Zakir Avşar – orcid.org/0000-0002-1427-127X
zakir.avsar@hbv.edu.tr
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi -
https://ror.org/05mskc574
İletişim Fakültesi – Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

Sosyal Araştırmalar / Social Researchs

Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu Üniversitesi - https://ror.org/0396cd675
İslami İlimler Fakültesi – Felsefe ve Din Bilimleri

Prof. Dr. Bahset Karslı – orcid.org/0000-0002-6810-0900
bkarsli@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - https://ror.org/01m59r132
İlahiyat Fakültesi – Din Sosyolojisi

İndekslere Başvuru ve Süreç Takip Sorumlusu / Data Controller

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X - mehmetshahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - https://ror.org/01m59r132
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı

Etik Konularla İlgili İletişim Yetkilisi / Address all ethical issues to

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X - mehmetshahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - https://ror.org/01m59r132
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 - rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - https://ror.org/01m59r132
Faculty of Theology-Philosophy of Religion

Prof. Dr. Yusuf Gökalg - orcid.org/ygokalp@cu.edu.tr
Çukurova University - https://ror.org/05wxkj555
Faculty of Theology-Departmen of History of Sects

Prof. Dr. Erdal Toprakyan – orcid.org/0000-0001-5508-9012
erdal.toprakyan@zith.uni-tuebingen.de
Universität Tübingen, Tübingen, Germany-
https://ror.org/03a1kwz48
Center for Islamic Theology-Chair of Islamic History and Contemporary Culture

Prof. Dr. Ebrahim Moosa – orcid.org/0000-0002-8375-0135
emoosal@nd.edu
Notre Dame University, Indiana-ABD -
https://ror.org/04mwhg379
Mirza Family Professor of Islamic Thought and Muslim Societies

Prof. Dr. Yasin Pişgin – orcid.org/0000-0001-9337-2863
ypisgin@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy University -
https://ror.org/04xk0dc21
Faculty of Theology-Department of Exegesis

Assoc.Prof.Dr. Zailabidin Ajimatov – orcid.org/ajimatov@oshsu.kg
ajimatov@oshsu.kg
Osh State University, Osh-Kyrgyzstan-
https://ror.org/0449rh157
Faculty of Theology-Departmen of History of Sects

Prof. Dr. Zakir Avşar – orcid.org/0000-0002-1427-127X
zakir.avsar@hbv.edu.tr
Ankara Hacı Bayram Veli University-
https://ror.org/05mskc574
Faculty of Communication – Departmen of Radio, Cinema and Television

Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu University - https://ror.org/0396cd675
Faculty of Islamic Sciences – Department of Philosophy and Religious Studies

Prof. Dr. Bahset Karslı – orcid.org/0000-0002-6810-0900
bkarsli@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - https://ror.org/01m59r132
Faculty of Theology - Department of Sociology of Religion

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X - mehmetshahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - https://ror.org/01m59r132
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X - mehmetshahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - https://ror.org/01m59r132
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature

Editorial Süreçler İletişim Yetkilisi / Address all editorial correspondence to

Doç. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Türk-İslam Edebiyatı

*Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şahin – orcid.org/0000-0002-2548-211X –
mehmetsahin@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Department of Turkish Islamic Literature*

Uluslararası Yayın Kurulu / International Editorial Board

Prof. Dr. Ćazim Hadžimejlić – orcid.org/
c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
Sarajevo Üniversitesi – <https://ror.org/02hhwgd43>
Academy of Fine Art - Sarejevo, Bosna-Hersek

*Prof. Dr. Ćazim Hadžimejlić – orcid.org/
c.hadzimejlic@alu.unsa.ba
Sarajevo University – <https://ror.org/02hhwgd43>
Academy of Fine Art - Sarejevo, Bosna-Hersek*

Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 –
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Din Felsefesi

*Prof. Dr. Rifat Atay – orcid.org/0000-0001-8715-3023 –
rifatay@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Philosophy of Religion*

Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu Üniversitesi - <https://ror.org/0396cd675>
İslami İlimler Fakültesi – Felsefe ve Din Bilimleri

*Prof. Dr. Ömer Bozkurt – orcid.org/0000-0001-5317-1012
omerbozkurt21@gmail.com
Mardin Artuklu University - <https://ror.org/0396cd675>
Faculty of Islamic Sciences – Department of Philosophy and
Religious Studies*

Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
neyzenfatihkoca@yahoo.com
Ankara Üniversitesi - <https://ror.org/01wntqw50>
İlahiyat Fakültesi – Türk Din Musikisi Bölümü

*Prof. Dr. Fatih Koca – orcid.org/0000-0003-1555-0251
neyzenfatihkoca@yahoo.com
Ankara University- <https://ror.org/01wntqw50>
Faculty of Theology – Department of Turkish Religious Music*

Doç. Dr. İ. Halil Erdoğan – orcid.org/0000-0002-8081-1895
ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi-Kelam

*Assoc.Prof. Dr. İ. Halil Erdoğan – orcid.org/0000-0002-8081-1895
ihalilerdogan@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology-Islamic Theology*

Doç. Dr. Okan Alay – orcid.org/0000-0003-3065-5705
okanalay@hacettepe.edu.tr
Hacettepe Üniversitesi - <https://ror.org/04kwvgz42>
Türk Dili

*Assoc.Prof.Dr. Okan Alay – orcid.org/0000-0003-3065-5705
okanalay@hacettepe.edu.tr
Hacettepe University - <https://ror.org/04kwvgz42>
Turkish Language*

Doç. Dr. Selçuk Erincik – orcid.org/0000-0002-4326-2452
erincik@divinity.ankara.edu.tr
Toronto Kültür Ataşesi-Kanada
Felsefe Tarihi

*Assoc.Prof.Dr. Selçuk Erincik – orcid.org/0000-0002-4326-2452
erincik@divinity.ankara.edu.tr
Attache for Cultural Affairs and Promotion-Canada
History of Philosophy*

Doç. Dr. Anar Gaifarov – orcid.org/0000-0002-3113-1287
a.philosophy@hotmail.com
Azerbaycan Millî İlimler Akademisi - <https://ror.org/006m4q736>
Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü

*Assoc.Prof. Dr. Anar Gaifarov – orcid.org/0000-0002-3113-1287
a.philosophy@hotmail.com
Azerbaijan National Academy of Sciences -
<https://ror.org/006m4q736>
Institute of Philosophy and Sociology; Azerbaijan Institute*

Doç. Dr. Muhammet Yeşilyurt – orcid.org/0000-0003-0770-6850
25yesilyurt@gmail.com
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi - <https://ror.org/024nx4843>
İslami İlimler Fakültesi – Din Bilimleri

*Assoc.Prof.Dr. Muhammet Yeşilyurt – orcid.org/0000-0003-0770-6850
25yesilyurt@gmail.com
İzmir Katip Çelebi University - <https://ror.org/024nx4843>
Faculty of Islamic Sciences – Religious Studies*

Dr. Öğr. Üyesi Encümen Bayram – orcid.org/0000-0001-6891-3680
encbayram@hotmail.com
Akdeniz Üniversitesi - <https://ror.org/01m59r132>
İlahiyat Fakültesi – Arap Dili ve Belagati

*Assist.Prof.Dr. Encümen Bayram – orcid.org/0000-0001-6891-3680
encbayram@hotmail.com
Akdeniz University- <https://ror.org/01m59r132>
Faculty of Theology – Arabic Language and Rhetoric*

Dr. Öğr. Üyesi Recep Kırcı – orcid.org/0000-0003-0893-6885
rkirci@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi –
<https://ror.org/04xk0dc21>
İlahiyat Fakültesi – Arap Dili ve Belagati

*Assist.Prof.Dr. Recep Kırcı – orcid.org/0000-0003-0893-6885
rkirci@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy University – <https://ror.org/04xk0dc21>
Faculty of Theology – Arabic Language and Rhetoric*

Dr. Öğr. Üyesi Tunahan Erdoğan – orcid.org/0000-0003-3374-6063
terdogan@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi –
https://ror.org/04xk0dc21
İlahiyat Fakültesi – Arap Dili ve Belagati

Arş. Gör. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi - https://ror.org/01m59r132
İlahiyat Fakültesi – Tefsir

Arş. Gör. Mehmet Koyuncu – orcid.org/0000-0002-8919-8089
mehmetkoyuncu@odu.edu.tr
Ordu Üniversitesi - https://ror.org/04r0hn449
İlahiyat Fakültesi – Felsefe ve Din Bilimleri

Assist.Prof.Dr. Tunahan Erdoğan – orcid.org/0000-0003-3374-6063
terdogan@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi – https://ror.org/04xk0dc21
Faculty of Theology – Arabic Language and Rhetoric

Res.Assist. Aziz Karabulut – orcid.org/0000-0002-3670-6860
azizkarabulut@akdeniz.edu.tr
Akdeniz University - https://ror.org/01m59r132
Faculty of Theology – Department of Exegesis

Res.Assist. Mehmet Koyuncu – orcid.org/0000-0002-8919-8089
mehmetkoyuncu@odu.edu.tr
Ordu Üniversitesi - https://ror.org/04r0hn449
Faculty of Theology – Philosophy and Religious Studies

Bilim Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Metin Akis Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis- Türkiye	Prof. Dr. Numan Aruç Makedonya Bilim ve Sanatlar Akademisi, Üsküp-Makedonya	Prof. Dr. Safi Arpağuş Marmara Üniversitesi, İstanbul- Türkiye	Prof. Dr. Sabina Bakšić Sarajbosna Üniversitesi, Sarajbosna-Bosna-Hersek
Prof. Dr. Behruz Bekbabayi Allameh Tabataba'i University, Tahran-Iran	Prof. Dr. Leyla Blili Manuba Üniversitesi, Manouba- Tunus	Prof. Dr. İhsan Çapçioğlu Ankara Üniversitesi, Ankara- Türkiye	Prof. Dr. Halil Çeltik Gazi Üniversitesi, Ankara- Türkiye
Prof. Dr. Ivan Balta Osijek Üniversitesi, Osijek- Hrvatistan	Prof. Dr. Hayri Erten Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya-Türkiye	Prof. Dr. Şakir Gözütok Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Van-Türkiye	Prof. Dr. Zülfikar Güngör Ankara Üniversitesi, Ankara- Türkiye
Prof. Dr. Cazim Hadzimejlić Sarajbosna Üniversitesi, Sarajbosna-Bosna Hersek	Prof. Dr. Said Haşimi Umman Tarih Cemiyeti Başkanı, Umman	Prof. Dr. Aleksandar Kadijević University of Belgrade, Belgrad- Sırbistan	Prof. Dr. Ulvi Keser Girne Amerikan Üniversitesi, Girne-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Prof. Dr. Dzermal Latif Sarajbosna Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Sarajbosna- Bosna Hersek	Prof. Dr. Ebrahim Moosa Notre Dame University, Indiana - ABD	Prof. Dr. Abdullah Mutawa Kral Suud Üniversitesi, Riyad- Suudi Arabistan	Prof. Dr. İbrahim Sadavi Tunus Üniversitesi, Tunus
Prof. Dr. Suheyli Sapan Kral Suud Üniversitesi, Riyad- Suudi Arabistan	Prof. Dr. Redzep Skrijelj Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Novi Pazar-Sırbistan	Prof. Dr. Erdal Toprakçıyan Universität Tübingen, Tübingen- Almanya	Prof. Dr. Kaplan Üstüner Harran Üniversitesi, Şanlıurfa- Türkiye
Doç. Dr. Zaynabidin Acimamatov Osh Devlet Üniversitesi, Osh- Kırgızistan	Prof. Dr. Şahin Ahmetoğlu Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale- Türkiye	Prof. Dr. Ali Albayrak Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu-Türkiye	Doç. Dr. Liliana Elena Boşcan University of Bucharest, Bükreş- Romanya
Prof. Dr. Birgül Bozkurt Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin-Türkiye	Prof. Dr. Bilal Çakıcı Ankara Üniversitesi, Ankara- Türkiye	Doç. Dr. Nihada Delibegović Džanić Tuzla Üniversitesi, Tuzla-Bosna Hersek	Doç. Dr. Hassen Abdullah Güneyman Kral Suud Üniversitesi, Riyad- Suudi Arabistan
Prof. Dr. Bahset Karslı Akdeniz Üniversitesi, Antalya- Türkiye	Prof. Dr. Fatih Koca Ankara Üniversitesi, Ankara- Türkiye	Doç. Dr. Oksana Koshulko Polotsk State University, Polotsk- Belarus	Doç. Dr. Memli Krasnigi Institute of Albanology, Priştine- Kosova
Doç. Dr. Thomas Kuehn Simon Fraser University, Canada	Doç. Dr. Abdulaziz Süleyman el- Mukbil Kassim Üniversitesi, Buraydah- Suudi Arabistan	Doç. Dr. Nadia Yaseen Bagdad University, Bağdat-Irak	Yrd. Doç. Dr. Musa Rahimi Allameh Tabataba'i Üniversitesi, Tahran-İran
Doç. Dr. Tuncay Akgün Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara-Türkiye	Dr. Öğr. Üyesi Camelia Elena Călin Spiru Haret Üniversitesi, Bükreş- Romanya	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih Duman Akdeniz Üniversitesi, Antalya- Türkiye	Dr. Öğr. Üyesi Hamza Karcic University of Sarajevo, Sarajbosna-Bosna-Hersek
Dr. Öğr. Üyesi Ercan Ömirbayev Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan-Kazakistan	Dr. Öğr. Üyesi Qoşqar Selimli Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü- Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık Şahin Ankara Üniversitesi, Ankara- Türkiye	Dr. Öğr. Üyesi Lamiye Vagifkizi Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü-Azerbaycan
Dr. Tyulyubayeva Akmaral L.N.Gumilyov Eurasian National University-Kazakistan	Assist. Prof. Jasim Zinelabidin Kerkuk University, Irak		

İndeksler/Indexing

[ERIH PLUS](#): European Reference Index For The Humanities And Social Sciences (Indexing Star: 05.09.2019)

[EBSCO](#): Academic Search Premier (07.01.2020)

EBSCO: Humanities International Index (Indexing Start: 10.1.2021)

[MLA](#) International Bibliography

[Ulrich's Periodicals Directory](#)

İçindekiler / Contents**Araştırma Makaleleri / Research Articles**

Zekeriya Konurhan	Turizmin Arazi Kullanımı Üzerindeki Etkileri ve Arazi Kullanım Senaryoları: Bodrum-Datça Örneği	1-32
Mehmet Akif Ceylan	<i>Effects of Tourism on Land Use and Land Use Scenarios: The Case of Bodrum-Datça</i>	
Esra Poyraz	Kitâbü'l-İdrâk'ta Geçen "Arımak" Kelimesi Ve "+Mak" Eki İle İşlevi Üzerine <i>The Word "Arımak" in Kitâbü'l-İdrâk and Its Function with the Suffix "+mak"</i>	33-40
Lütfullah Çelikten	<i>Öğretmen Adaylarının Gözünden Âşık Veysel: Metaforik Algı Çalışması</i>	41-54
Süleyman Doğan	<i>Âşık Veysel Through The Eyes of Teachers Candidates: Metaphorical Perception Study</i>	
Fatima Yahia	Arabic Language Impact on EFL Learners' Speaking Competence: The Case of Algerian First Year Bachelor Students at Kasdi Merbah University-Ouargla <i>Arapça Dilinin Yabancı Dil Öğrencilerinin Konuşma Yetkinliği Üzerindeki Etkisi: Kasdi Merbah Üniversitesi-Ouargla'daki Cezayirli Birinci Yıl Lisans Öğrencileri Örneği</i>	55-73
İbrahim Bayram	Mu'tezile'de Ölülere Dua Meselesi (Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kaynakları Çerçevesinde) <i>The Issue of Praying to the Deads in Mu'tazila (Within the Framework of Mu'tazila and Ahl al-Sunnah Sources)</i>	74-93

Turizmin Arazi Kullanımı Üzerindeki Etkileri ve Arazi Kullanım Senaryoları: Bodrum-Datça Örneği**

Effects of Tourism on Land Use and Land Use Scenarios: The Case of Bodrum-Datça

Zekeriya Konurhan^{1*} - Mehmet Akif Ceylan²

¹ Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Tunceli/Türkiye <https://ror.org/05v0p1f11>, <https://orcid.org/0000-0002-9750-5907>, zkonurhan@munzur.edu.tr

Res. Ass., Munzur University, Faculty of Literature, Department of Geography, Tunceli/Türkiye <https://ror.org/05v0p1f11>, <https://orcid.org/0000-0002-9750-5907>, zkonurhan@munzur.edu.tr

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul/Türkiye <https://ror.org/02kswq67>, <https://orcid.org/0000-0002-1195-7436>, macevlan@marmara.edu.tr

Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Geography, Istanbul/Turkey <https://ror.org/02kswq67>, <https://orcid.org/0000-0002-1195-7436>, macevlan@marmara.edu.tr

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 05.12.2023

Kabul Tarihi: 25.03.2024

Yayın Tarihi: 31.03.2024

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Zekeriya Konurhan – Mehmet Akif Ceylan

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Yazar Katkıları

Yazar-1 (%50)

Yazar-2 (%50)

Atıf

Konurhan, E.- Ceylan, M. A. (2024). Turizmin Arazi Kullanımı Üzerindeki Etkileri ve Arazi Kullanım Senaryoları: Bodrum-Datça Örneği. *Turkish Academic Research Review*, 9/1,1-32. <https://doi.org/10.30622/tarr.1400541>

** Bu makale “Güneybatı Anadolu Kıyılarında (Bodrum-Fethiye Arası) Turizmin Mekânsal Etkileri ve Arazi Kullanım Senaryoları” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

Bu çalışma, turizmin Bodrum ve Datça'da arazi kullanımı üzerindeki kapsamlı ve karmaşık etkilerini incelemekte ve gelecekteki arazi kullanım senaryolarının oluşturulmasına ilişkin ayrıntılı bir analiz sunmaktadır. Çalışma, turizmin bu bölgelerdeki arazi kullanımı üzerindeki etkisinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını ve zaman içinde meydana gelmiş olabilecek değişikliklerin tespit edilmesini amaçlamaktadır. Çalışma, turizmin arazi kullanımı üzerindeki mekânsal etkilerinin kapsamlı bir analizini sağlamak için uydu görüntüleri, istatistiksel veriler ve görüşmeler gibi çeşitli veri kaynaklarından yararlanmaktadır. Çalışma, turizm hareketlerinin arazi kullanımı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu ve olumsuz etkilerin genellikle olumlu etkilerden daha ağır bastığını belirtmektedir. Bodrum'da 1980'lerden bu yana artan turizm hareketleri, arazi kullanımı için yapay alanların geliştirilmesine, tarım ve ormanlık alanların tahrip edilmesine yol açmıştır. Yapay alanların yarımada neredeyse tamamını ele geçirdiği Bodrum Yarımadası bu eğilimin en iyi örneğidir. Buna karşılık Datça Yarımadası, turizm hareketlerinde daha yeni bir ivme yaşamış ve turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkisi daha az şiddetli olmuştur. Çalışmanın yöntemi doğrultusunda öncelikli literatür taraması ile araştırma konusu ile ilgili kaynaklar; coğrafya, şehir planlama, mimarlık, mühendislik gibi farklı bilim alanları çerçevesinde taranan kitaplar, tezler, makaleler, çeşitli kurum ve kuruluşlardan alınan rapor ve planlar derlenmiştir. Buna göre; turizm ve turizmin mekânsal etkileri, turizmin Bodrum ve Datça'da gelişimi, turizmin mekânsal büyüme etkileri, simülasyon modellerinde kullanılan Yapay Sinir Ağları (YSA) modeli ile Uzaktan Algılama (UA) gibi araştırma konularına ilişkin kaynaklar incelenmiştir. Arazi kullanımının belirlenmesi ve gelecek arazi tahminlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla farklı yıllara ait Landsat uydu görüntüleri, topoğrafya haritaları, Sayısal Yükselti Modeli (SYM) gibi birçok farklı öznitelik bilgisine sahip vektör ve istatistik veriler kullanılmıştır. Bu doğrultuda çalışma alanındaki arazi kullanımının belirlenmesi ve değişim analizlerinin yapılabilmesi için Landsat uydu görüntüleri, ABD Jeoloji Servisi (USGS) üzerinden temin edilmiştir. Bu bağlamda 1990, 2000, 2006, 2012, 2018 ve 2022 yılına ait uydu görüntülerinden yararlanılmıştır. Çalışmada ayrıca GeoSOS-FLUS paket programı kullanılarak 2026, 2030 ve 2034 yılları için arazi kullanım senaryoları oluşturulmuştur. Senaryolar, mekânsal analiz ve modelleme de dahil olmak üzere bir dizi yöntem kullanılarak oluşturulmuş ve turizmin arazi kullanımı üzerindeki mekânsal etkilerinin ayrıntılı bir analizini içermiştir. Çalışma hem Bodrum hem de Datça'da tarımsal ve ormanlık alanlar pahasına yapay alanların gelişmeye devam edeceğini öngörmektedir. Çalışma, Bodrum'da 2022 yılında 102 km² olan yapay alanların 2034 yılına kadar yaklaşık 140 km²'ye, Datça'da ise 2022 yılında 33 km² olan yapay alanların 2034 yılında 61 km²'ye çıkacağını tahmin etmektedir. Çalışma, yapay alanların düşük yükseklik ve eğim değerlerine sahip kentsel alanlar ve yol ağları çevresinde gelişme olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları, turizmin doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için sürdürülebilir turizm uygulamalarının önemini vurgulamaktadır. Çalışma politika yapıcıların ve paydaşların, turizm endüstrisinin ihtiyaçları ile doğal kaynakların korunması arasında denge kuran sürdürülebilir arazi kullanım uygulamalarına öncelik vermelerini önermektedir. Çalışma, Bodrum ve Datça'da turizmin arazi kullanımı üzerindeki mekânsal etkilerine ilişkin önemli bilgiler sunmakta ve gelecek nesiller için çevrenin korunması amacıyla sürdürülebilir turizm uygulamalarına ve sorumlu arazi kullanım planlamasına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Ayrıca gelecek araştırmacılar için Bodrum ve Datça gibi önemli turistik bölgelerde turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini ve gelecek arazi kullanım senaryolarını inceleyen kapsamlı bir araştırma önerilebilir. Nitekim yapılacak çalışma, turizm faaliyetlerinin bölgedeki arazi kullanımı üzerindeki etkilerini belirlemek ve sürdürülebilir arazi kullanımı senaryoları geliştirmek için daha geniş yıl aralıklı olarak çalışılabilir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Arazi Kullanım Senaryoları, Bodrum, Datça.

Research Article**History**

Received: 05.12.2023

Accepted: 25.03.2024

Date Published: 31.03.2024

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Zekeriya Konurhan-Mehmet Akif Ceylan

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Author Contributions

Author-1 (%50)

Author-2 (%50)

Cite as

Konurhan, E. – Ceylan, M. A. (2024). Effects of Tourism on Land Use and Land Use Scenarios: The Case of Bodrum-Datça. *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 1-32. <https://doi.org/10.30622/tarr.1400541>

** This article is derived from his PhD dissertation titled "Spatial Impacts of Tourism and Land Use Scenarios on the Southwestern Anatolian Coast (Bodrum-Fethiye Range)".

Abstract

This study delves into the extensive and complex effects of tourism on land use in Bodrum and Datça, offering a detailed analysis of the creation of future land use scenarios. The study aims to provide a comprehensive understanding of the impact of tourism on land use in these areas and to identify any changes that may have occurred over time. The study draws on various data sources, including satellite images, statistical data, and interviews, to thoroughly analyze the spatial impacts of tourism on land use. The study notes that tourism movements have positive and negative impacts on land use, and the adverse effects often outweigh the positive ones. In Bodrum, tourism movements have surged since the 1980s, leading to the development of artificial areas for land use and the destruction of agricultural and forested areas. The Bodrum Peninsula is a prime example of this trend, where artificial areas have taken over almost the entire peninsula. In contrast, Datça has experienced a more recent acceleration in tourism movements, and the impact of tourism on land use has been less severe. In line with the methodology of the study, first, the sources related to the research subject were compiled by literature review; books, theses, articles, reports, and plans from various institutions and organizations scanned within the framework of different scientific fields such as geography, urban planning, architecture, and engineering. Accordingly, sources related to research topics such as tourism and spatial effects, tourism development in Bodrum and Datça, spatial growth effects of tourism, Artificial Neural Networks (ANN) model used in simulation models, and Remote Sensing (RS) were analyzed. Vector and statistical data with many different attribute information, such as Landsat satellite images of different years, topography maps, and the Digital Elevation Model (DEM), was used to determine land use and realize future land forecasts. In this direction, Landsat satellite images were obtained from the US Geological Service (USGS) to determine the land use in the study area and make change analyses. In this context, satellite images from 1990, 2000, 2006, 2012, 2018, and 2022 were used. The study also explores the creation of land use scenarios for the years 2026, 2030, and 2034 using the GeoSOS-FLUS package program. The scenarios were generated using a range of methods, including spatial analysis and modeling, and involved a detailed analysis of the spatial impacts of tourism on land use. The study predicts that Bodrum and Datça will continue to develop artificial areas at the expense of agricultural and forested areas. By 2034, the study estimates that the artificial areas in Bodrum will cover approximately 140 km², up from 102 km² in 2022, while in Datça, the artificial areas will increase from 33 km² in 2022 to 61 km² in 2034. The study finds that artificial areas are more likely to develop around urban areas and road networks with low elevation and slope values. The study's findings highlight the importance of sustainable tourism practices to mitigate the adverse effects of tourism on natural resources. The study suggests that policymakers and stakeholders should prioritize sustainable land use practices that balance the needs of the tourism industry with the protection of natural resources. The study provides crucial insights into the spatial impacts of tourism on land use in Bodrum and Datça, emphasizing the need for sustainable tourism practices and responsible land use planning to preserve the environment for future generations. In addition, a comprehensive study examining the impacts of tourism on land use and future land use scenarios in important touristic regions such as Bodrum and Datça can be recommended for future researchers. The study can be conducted in a broader range of years to determine the impacts of tourism activities on land use in the region and to develop sustainable land use scenarios.

Keywords: Tourism, Land Use Scenarios, Bodrum, Datça.

1. Giriş

Turizm faaliyetleri dünyanın farklı yerlerinde çekicilik alanlarına yönelik seyahatler olarak gerçekleşmektedir. Örneğin bu çekicilikler arasında kış turizmi için dağlık alanlar, kültür turizmi için tarihi şehirler, deniz turizmi için kıyılar vardır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin kıyıları da turizm açısından önemli bir potansiyeli barındırmaktadır. Bu anlamda özellikle Ege ve Akdeniz kıyıları yaz sezonunda Türkiye'nin en fazla turist çeken bölgeleri arasındadır.

Turizm ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla modern toplumların önemli bir faaliyeti haline gelmiştir. Küreselleşme ve teknolojik ilerlemelerle birlikte turizm, dünya genelinde hızla büyümekte ve giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Bu büyüme ve gelişme, turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini de artırmaktadır. Turistik destinasyonlarda, otellerin, tatil köylerinin, alışveriş merkezlerinin ve eğlence tesislerinin inşası, doğal ve kentsel alanların dönüşümüne ve arazi kullanımında değişikliklere yol açmaktadır. Bu bağlamda, turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini anlamak ve yönetmek, sürdürülebilir turizm gelişimi açısından kritik öneme sahiptir.

Turizmin hareketlerinin mekânsal etkileşimleri çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarda değişimleri ve dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Turizm hareketlerinin mekânsal etkileşimleri varış alanlarının fiziki, sosyo-kültürel ve ekonomik yönleri üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere sahip olabilir. Olumlu etkilerden bazıları altyapının geliştirilmesi, kültürel mirasın korunması, yerel kimliğin desteklenmesi, gelir ve istihdam yaratılması, bölgesel entegrasyon ve iş birliğinin teşvik edilmesidir. Olumsuz etkilerden bazıları ise doğal kaynakların bozulması, şehir alanların tıkanması ve aşırı kalabalıklaşması, özgünlüğün ve çeşitliliğin kaybolması, arazi kullanımındaki değişimler, sosyal çatışmaların ve eşitsizliklerin artmasıdır. Nitekim turizmin olumsuz etkilerinden birisi arazi kullanımındaki olumsuz değişim ve dönüşümdür. Bu nedenle turizm hareketlerinin mekânsal örüntülerini, davranışlarını ve turizm destinasyonlarının sürdürülebilir kalkınması için arazi kullanımının dengeli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Gerçekten turizmin mekânsal etkileri arasında arazinin kullanımı, değişimi ve dönüşümü önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada, turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini ve arazi kullanım senaryolarını incelemek amacı ile Bodrum ve Datça gibi önemli turistik destinasyonlar ele alınmaktadır. Bodrum ve Datça, Türkiye'nin Ege Bölgesi'nde bulunan ve turizm açısından önemli potansiyele sahip kıyı bölgelerinde yer almaktadır. Bu bölgeler doğal güzellikleri, tarihi zenginlikleri ve kültürel mirasıyla tanınmakta ve her yıl binlerce yerli-yabancı turisti ağırlamaktadır. Ancak bu turistik destinasyonlardaki hızlı turizm gelişimi arazi kullanımı üzerinde belirgin etkilere yol açmaktadır.

Çalışmanın odak noktası Bodrum ve Datça'nın turizm gelişimiyle birlikte arazi kullanımındaki değişimleri anlamak ve gelecekteki arazi kullanım senaryolarını değerlendirmektir. Bu bağlamda çalışmamızda turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenecek ve arazi kullanım senaryoları oluşturulacaktır. Bodrum ve Datça'nın benzersiz özelliklerinin yanı sıra turizm endüstrisinin dinamikleri ve arazi kullanımının mevcut durumu üzerine kapsamlı bir literatür taraması yapılarak, çalışmanın teorik çerçevesi oluşturulacaktır. Ayrıca veri analizi yolu ile elde edilen bulgular, turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini ve gelecekteki arazi kullanım senaryolarını belirlemek için kullanılacaktır. Sonuç olarak bu çalışma turizmin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini ve arazi kullanım senaryolarını anlamak amacıyla Bodrum ve Datça gibi önemli

turistik destinasyonları ele almaktadır. Çalışmanın bulguları sürdürülebilir turizm politikalarının geliştirilmesine, uygulanmasına ve turizm endüstrisinin gelecekteki yönlendirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Araştırması

2.1. Turizmin Arazi Kullanımı Üzerindeki Etkileri

Herhangi bir turizm olayı mekanlarda yani destinasyon alanlarında gerçekleşmektedir. Bu mekanlar, destinasyonlar; doğal (dağ, akarsu, jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlar vb.), kültürel (gelenek ve görenekler, oraya özgü yemekler vb.), toplumsal (yönetim şekli, yaşayış şekilleri vb.), tarihsel (ören yerleri, anıtlar vb.) ve beşerî faaliyetler (tema parkları, alışveriş merkezleri, su parkları vb.) gibi yerlerden oluşmaktadır. Turizm, turisttin özelliklerine göre bu mekanlar arasında gerçekleşmektedir. Nitekim buraları belirli bir arazi üzerinde yer almaktadır Dolayısıyla tüm turizm faaliyetleri arazi üzerinde gerçekleşmekte olup arazi kullanımına olumlu veya olumsuz etkileri mevcuttur.

Turizm ile arazi kullanımı arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır ve çeşitli faktörlerin etkileşimiyle şekillenir. Turizm, bir destinasyonun doğal ve kültürel özelliklerini kapsayan bir dizi hizmet ve aktivite sunar. Bu aktiviteler oteller, tatil köyleri, restoranlar, alışveriş merkezleri, golf sahaları, plajlar, milli parklar ve doğal rezervler gibi turistik yapıları içerir. Bu turistik altyapının inşası ve gelişimi, arazi kullanımında belirgin değişikliklere neden olabilir. Özellikle popüler turistik destinasyonlarda turistik yapılar için arazi kullanımının artmasıyla birlikte, tarım arazileri, yeşil alanlar ve doğal habitatlar gibi doğal alanlar kaybedilebilir veya imara açılabilir. Bunun sonucunda kırsal alanlar ve doğal peyzajlar turistik tesislerin yerine betonlaşabilir ve turizmin çevresel etkileri artabilir.

Arazi kullanımı ve dönüşümü, turizmin merkezindedir. Dünya çapında, örneğin Alpler, Akdeniz veya tropik kıyı bölgelerinde turizmin altyapısını oluşturmak adına birçok çalışma yapılmış ve bu alanlar önemli değişikliklere sahne olmuştur. Turizm sektörü; havaalanları, yollar, demiryolları, patikalar, yaya yürüyüşleri, alışveriş alanları, park yerleri, piknik alanları, kamp alanları, yazlıklar, tatil evleri, golf sahaları, limanlar, marinalar, kayak alanları gibi birçok yapının inşa edilmesiyle arazi kullanımını değiştirmektedir. Dolaylı olarak da otel ve restoranlara gıda, iletişim, ulaşım, temizlik gibi unsurların tedariki için ihtiyaç duyulan ek yapılarla, katı atık ve temiz su için ek merkezlerin inşasıyla etkilemektedir. Nitekim turizmin arazi üzerindeki doğrudan etkilerinin yanı sıra dolaylı etkileri de fazladır. Ancak hem dünyada hem de Türkiye’de arazinin tamamen turizm kaynaklı kullanımı veya dönüştürüldüğünün tespiti oldukça zordur. Örneğin, her yıl yüz milyonlarca ziyaretçiyi çeken ormanlar ve kıyı bölgeleri önemli ekosistemlerdir ve bu faaliyetlerinden etkilenen alanın hesaplanması neredeyse imkânsızdır. Çünkü ormanlardaki açık hava etkinlikleri arasında mantar, çilek, çiçek ve bitki toplama, piknik yapmak, balıkçılık faaliyetleri, her türlü arazi aracı, bisiklet sürüşü, yürüyüş gibi çeşitli etkinlikler yapılmakta ve bu faaliyetlerin tamamının arazi üzerindeki etkisinin belirlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle turizm faaliyetlerinin tamamından ziyade turistlere hizmet veren konaklama tesisleri, ulaşım altyapısı (havaalanları, demiryolları, yollar, limanlar ve marinalar), turistik merkezler (lunaparklar, tema parklar vb.) gibi tesislerin arazi kullanımındaki etkisinin belirlenmesi mümkündür (Gössling, 2002, s.284).

Turizmin arazi kullanımının değişimi üzerindeki etkileri özellikle havaalanları, otoyollar, demiryolları, park alanları, limanlar, marinalar gibi ulaşım altyapıları ile büyük boyutlu olmaktadır. Aynı şekilde önemli turist hareketlere sahne olan golf, kayak merkezleri, eğlence parkları gibi turistik mekanların inşa edildikleri yerlerde geniş alan kaplamalarından dolayı arazi kullanımındaki etkileri büyüktür. Örneğin Avrupa’daki en önemli kış

sporları merkezi olan Alplerde yüzlerce km²'lik alan orman, kayak pistleri, teleferikler, bina ve yol yapımı için ortadan kaldırılmıştır. Avustralya'da demiryolu ağı 5 bin km iken Alplerde yapılan kayak pistleri 6 bin km'yi (tüm Alplerde 40 bin km'yi) geçmiştir. Diğer bir örnek ise, 1992 yılında Fransız Alplerinde Albertville'de (Savoy bölgesi) yapılan kış olimpiyatlarıdır. Bu olimpiyatlar için yüzlerce kilometrelik yol yapımı, bir milyon metreküplük toprağın bulunduğu yerden alınıp taşınması, 30 ha alanda ağaçların kesilmesi, 320.000 m³'den fazla beton dökülerek bir alanın yapılaştırılması -yani "şehirleştirilmesi söz konusu olmuştur (Özgüç, 2013, s. 174).

Öte yandan turizm yoluyla mekânda yani arazi üzerinde yaratılan fiziki değişikliklere ek olarak önemli "görsel" değişiklikler de meydana gelebilmektedir. Bozulmanın yanında turizmin mekan üzerinde "aynılaştırıcı" bir etkisi vardır. Çağdaş gelişme tarzı, bir zamanlar farklılıkları nedeniyle insanları kendine çeken birçok yerin birbirine benzemesine yol açarak turizmin birinci derecede var oluş nedenini, yani "mekânsal farklılığı" ortadan kaldırmaya başlamıştır. Tyler'a göre 1960 ve 1970'lerde gelişen turizm kendisini tahrip eden türde olmuş; turistler bir yere ne için geliyorlarsa onu tahrip etmişler, bir bakıma klasik "altın yumurtlayan tavuğu kesme" örneği gerçekleşmiştir. Ne yazık ki özellikle son yıllarda Türkiye'de de aynı olay gerçekleşmekte, önemli turist çekicilikleri yok edilmektedir (Özgüç, 2013, s. 176). Sonuç olarak turizm ile arazi kullanımı arasındaki ilişki, bir dizi farklı etkenin etkileşimiyle şekillenen karmaşık bir süreçtir. Bu ilişkiyi anlamak ve yönetmek için sürdürülebilir turizm politikaları, çevresel koruma önlemleri, uygun arazi kullanımlarının oluşturulması ve toplumsal katılım gibi stratejiler benimsenmelidir. Bu turizmin ekonomik faydalarını korurken doğal ve kültürel kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak için önemlidir.

2.2. Arazi Kullanımı ve Senaryoları

Arazi kullanımı, insanların arazi ve kaynaklarını (şehir alanı, tarım, otlak, ağaç kesimi gibi) kullanması olarak tanımlanmaktadır. Arazi örtüsü ise arazi yüzeyinin ekolojik durumu ve fiziki (sürekli ormanlar, ormanlık alanlar veya otlaklar gibi) görünümüdür (Melese, 2016; Meyer, 1995; Mwawu ve Witkowski, 2008). Kısaca arazi kullanımı, arazinin insan istihdamıdır (Meyer ve Turner, 1994). Arazi kullanımında arazi örtüsü ile insanların çevrelerindeki eylemleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır (Di Gregorio, 2005). Özellikle arazi kullanımında ve örtüsünde meydana gelen değişimlerde insanların etkisi fazladır.

Arazi kullanımında değişime neden olan süreçler karmaşık ve dinamikdir. Değişim hem doğal hem de sosyo-ekonomik faktörler tarafından gerçekleşebilir. Bazı araştırmacılar, demografik dinamiklerin arazi örtüsündeki değişikliklerine diğer süreçlerden daha fazla katkıda bulunduğunu savunurken (Mather ve Needle, 2000), diğerleri ekonomik faaliyetlerin etkinliğine dikkat çeker (Lambin vd., 2003; Wubie vd., 2016). İnsan geçmişten günümüze kadar araziyi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirip dönüştürmektedir. Bu anlamda beşerî bir faaliyet olan turizm etkileri de araziye değiştirip dönüştürmektedir. Nitekim turizm, şehirleşmeyi tetikleyen ve arazi kullanımında değişim ve dönüşümü başlatan en önemli faktörlerden biri olarak tüm arazi sınıflarına etki etmektedir.

Turizmin arazi kullanımı üzerinde hem plansız bir şekilde mekânsal gelişme hem de yanlış arazi kullanımı gibi çeşitli olumsuz etkileri olmaktadır. Dolayısıyla arazi kullanımının planlaması ile değişimin önceden belirlenmesi veya tahmin edilmesi oldukça önemlidir. Bu tür uygulamalarla arazi kullanım üzerinde oluşabilecek yanlış arazi kullanımı, çarpık şehirleşme gibi olumsuz sonuçların önüne geçilebilmektedir. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve bilgisayar teknolojisindeki son gelişmelerle birlikte, arazi kullanımı/arazi örtüsü değişikliklerini çoklu mekânsal ve zamansal ölçeklerde değerlendirmek ve izlemek artık mümkün hale gelmiştir (Hansen ve De Fries,

2004). Bu anlamda arazi kullanım senaryoları, arazinin gelecekte farklı koşullar veya politika tercihleri altında nasıl kullanılabileceğine dair makul ve tutarlı açıklamalar sunmaktadır. Arazi kullanım senaryolarının amacı, bilinçli karar vermeyi kolaylaştırmak, potansiyel riskleri ve fırsatları belirlemek ve paydaşların sağlam ve uyarlanabilir arazi kullanım planları geliştirmelerine yardımcı olmaktır.

Arazi kullanım senaryoları, arazinin gelecekte farklı koşullar veya politika tercihleri altında nasıl kullanılabileceğine dair makul ve tutarlı açıklamalardır. Bu senaryolar, çeşitli arazi kullanım kararlarının ve geliştirme modellerinin potansiyel etkilerini araştırmak ve analiz etmek için kullanılmaktadır. Arazi kullanım senaryolarının amacı bilinçli karar vermeyi kolaylaştırmak, potansiyel riskleri ve fırsatları belirlemek ve paydaşların sağlam ve uyarlanabilir arazi kullanım planları geliştirmelerine yardımcı olmaktır. Daha sürdürülebilir ve esnek arazi kullanımı planlama uygulamalarını destekleyerek farklı kalkınma stratejilerinin etkilerine ilişkin değerli bilgiler sağlarlar. Kentsel ve bölgesel planlama, çevre yönetimi ve sürdürülebilirlik değerlendirmelerinde önemli bir araç olup çeşitli şekilde kullanılabilmektedir.

Arazi kullanımında değişim ve dönüşümün tespit edilmesi, gelecek tahminlerin oluşturulması için çeşitli yöntemler, modeller kullanılmaktadır. Arazi kullanım modelleri arazi kullanım dinamiklerinin nedenlerini ve sonuçlarını anlamayı amaçlamaktadır (Liu, vd., 2017 s. 4). 1960'larla birlikte kentsel modelleme yaygınlaşmıştır. Uzaktan algılama (UA) ile CBS'nin gelişimi de dünya yüzeyinin gelecekteki süreçlerini simüle edebilecek karmaşık yaklaşımlar hızlanmasına olanak sağlamıştır (Berberoğlu, vd., 2016, s. 12). Günümüzde Markov Zincirleri, Hücresel Otomat (HO), SLEUTH (eğitim, arazi kullanımı, hariç tutulan katman, kentsel alan, ulaşım, zirve), Yapay Sinir Ağları (YSA) Lojistik Regresyon (LR) gibi modeller yaygın olarak kullanılmaktadır (Azari, vd., 2016; Canpolat ve Dağlı, 2020). Türkiye'de de özellikle 2000'li yıllardan sonra uydu görüntüleriyle sağlanan verilerle birlikte gelişen CBS ve UA teknolojileri arazi kullanımı/örtüsü değişimi çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır (Dağlı, 2021, s. 17-18).

Çalışma kapsamında arazi kullanım senaryoları için Markov Zinciri ve Yapay Sinir Ağları temelli çalışan GeoSOS-FLUS modeli kullanılmıştır. Model sistem dinamiği ve hücresel otomat modeli temel alınarak oluşturulmuştur. Arazi kullanımı değişikliği simülasyonunun doğruluğunu artırmak için de Yapay Sinir Ağları algoritmasını ve rastgele seçim mekanizmasını entegre etmektedir (Lin, vd., 2020; Wang, vd., 2021).

3. Çalışmanın Amacı

Türkiye'de turizm 12 Mart 1982'de Turizm Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte ivme kazanmıştır. Bu anlamda Güneybatı Anadolu kıyıları önemli turizm hareketlerine sahne olmaya başlamıştır. Özellikle Bodrum, turistlerin ilk uğrak yerlerinden birisi haline gelerek Türkiye turizmi için önemli bir çekim merkezine dönüşmüştür. Güneybatı Anadolu kıyılarındaki turist akışı beraberinde değişim, dönüşüm ve gelişmeyi de getirmiştir. Nitekim Bodrum turizm hareketlerinden önce küçük bir balıkçı kasabası iken günümüzde turizm merkeze dönüşerek kentsel gelişim adına önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu kentsel dönüşüm ve gelişim Bodrum'da büyük bir gelişme gösterirken Datça şehrinde ise daha küçük ölçekli olmuştur. Dolayısıyla çalışma alanında uzun zamandır süre gelen turizm faaliyetleri bölgenin gerek ekonomik ve sosyal gerekse mekânsal olarak gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Bodrum ve Datça'da turizmin gelişimi, turizmin mekânsal etkisi, arazi örtüsü ve arazi kullanımındaki değişim, gelecekteki olası arazi örtüsü ve kullanımı senaryolarının geliştirilmesi ile söz

konusu süreçte mekânsal örüntünün karşılaştırılmasıdır. Çalışma alanında özellikle Bodrum'un turizmle birlikte kentleştiği ve kıyıların birer yerleşme alanlarına dönüştüğü bilinmektedir. Dolayısıyla turizm kentleşmesine örnek oluşturan çalışma alanında kentsel gelişimi ve gelişim yönünün incelenmesi de çalışmanın amaçları arasındadır. Aynı şekilde Datça şehri özelinde yapay alanlar adına mevcut arazi kullanım durumu, yapay alanların gelişim yönü ve gelecekteki olası yapay alanların gelişim modelinin oluşturulması da amaçlanmıştır.

4. Materyal ve Yöntem

4.1. Veri Toplama

Turizmin arazi kullanımını üzerindeki etkileri ve gelecek dönemlerdeki olası arazi kullanımını senaryolarını konu edilen bu çalışmada, turizmin mekânsal etkileri ile zamana bağlı arazi kullanım değişimleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada metot olarak hem nitel hem de nicel araştırma metotları kullanılmıştır. Bu kapsamda literatür taraması, veri temini ve analizi ile doğruluk analiz aşamaları gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasında araştırma konusu ile ilgili kaynaklar; coğrafya, şehir planlama, mimarlık, mühendislik gibi farklı bilim alanları çerçevesinde taranan kitaplar, tezler, makaleler, çeşitli kurum ve kuruluşlardan alınan rapor ve planlar kapsamında derlenmiştir. Buna göre; turizm ve turizmin mekânsal etkileri, turizmin Bodrum ve Datça'da gelişimi, turizmin mekânsal büyüme etkileri, simülasyon modellerinde kullanılan Yapay Sınır Ağları (YSA) modeli ile UA gibi araştırma konularına ilişkin kaynaklar incelenmiştir.

4.2. Veri Değerlendirme

Çalışma kapsamında arazi kullanımının belirlenmesi ve gelecek arazi tahminlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla farklı yıllara ait Landsat uydu görüntüleri, topoğrafya haritaları, Sayısal Yükselti Modeli (SYM) gibi birçok farklı öznelik bilgisine sahip vektör ve istatistiki veriler kullanılmıştır. Bu doğrultuda çalışma alanındaki arazi kullanımının belirlenmesi ve değişim analizlerinin yapılabilmesi için Landsat uydu görüntüleri, ABD Jeoloji Servisi (USGS) üzerinden temin edilmiştir. Bu bağlamda 1990, 2000, 2006, 2012, 2018 ve 2022 yılına ait uydu görüntüleri indirilmiş, çalışma alanına göre kesme, birleştirme gibi işlemler uygulanarak ArcGIS program araçlarından biri olan "Maximum Likelihood" aracı ile sınıflandırma işlemi gerçekleştirilmiştir. Arazi kullanım haritaları ile arazi kullanımının niceliksel ve mekânsal olarak değişim tespitinin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Daha sonra söz konusu değişim betimsel olarak açıklanmıştır. Simülasyon yapmak için 2012 ve 2018 yıllarına ait arazi kullanım haritası eğitim verisi olarak kullanılmış, 2022 yılına ait arazi kullanım haritası ise test verisi olarak kullanılmıştır. Böylece 2026, 2030 ve 2034 yılları projeksiyon haritaları oluşturulmuştur. Bu süreçte kullanılan bağımsız değişkenlerden yol ve akarsu ağı, elektrik hatları ile yerleşim merkezleri ve baraj ve göllere ait vektör veriler Open Street Map (OSM) açık erişimli veri kaynağından temin edilmiştir (Geofabrik, 2023). Bu verilerin simülasyon analizlerinde kullanılabilmesi için Öklid mesafesi hesaplanarak altılık haritalar oluşturulmuştur. USGS (United States Geological Survey, 2023) veri tabanından elde edilen sayısal yükselti modeliyle (SYM) yükselti, eğim ve bitki örtüsü değişkenleri oluşturulmuştur. Tüm mekânsal veriler aynı piksel (30*30) ve projeksiyon (TUREF 27) ayarlanarak hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu haritaların ve analizlerin yapılması için QGIS, GEOSOS-FLUS 2.4, ArcGIS 10.8 ve ArcGIS Pro yazılımları kullanılmıştır.

4.3. Arazi Değişim Modeli

Arazi değişim modelleri, arazi kullanım sisteminin işleyişini daha iyi anlamak ve arazi kullanım planlaması ve politikasını desteklemek amacıyla arazi kullanımındaki değişikliklerin neden ve sonuçlarının analizini destekleyen araçlardır. Arazi kullanım modelleri kapsamında uygulanan birçok eski ve yeni-karmaşık

modeller bulunmaktadır. Arazi kullanımının gelişimini ve karmaşık yapısını açıklamak için farklı teoriler ve bu teorileri açıklayan modeller geliştirilmiştir (Dağlı, 2021, s. 21). Günümüzde kullanılan arazi kullanım modelleri arasında Hücresel Otomata, Markov Zinciri, Lojistik Regresyon, SLEUTH ve Yapay Sinir Ağları yer almaktadır.

Arazi kullanımı modellemeleri içinde, literatürde en yaygın olarak kullanılan yazılımlardan biri TerrSet'tir. TerrSet yazılımı sayesinde arazi kullanımının değişimi ve arazi sınıfları arasındaki geçişler tespit edilebilmektedir. (Canpolat ve Dağlı, 2020, s. 707). Çalışma kapsamında arazi kullanımının değişim ve geçiş matrisleri için TerrSet ile QGIS yazılımı kullanılmıştır.

Geleceğe yönelik simülasyon haritaları için Markov Zinciri ve Yapay Sinir Ağları temelli çalışan GeoSOS-FLUS (metin içerisinde FLUS olarak isimlendirilecektir) paket programından yararlanılmıştır. FLUS modeli Liu Xiaoping'in ekibi tarafından 2017 yılında geliştirilmiştir (Liu, vd., 2017). Öncelikle model sistem dinamiği ve hücresel otomat modeli temel alınarak oluşturulmuştur. Arazi kullanımı değişikliği simülasyonunun doğruluğunu artırmak için de YSA algoritmasını ve rastgele seçim mekanizmasını entegre etmektedir (Lin, vd., 2020; Wang, vd., 2021). Bu kapsamda FLUS yazılımı, öncelikle markov zinciri ile geçiş olasılıklarını tahmin etmekte, daha sonra yapay sinir ağları algoritmasıyla markov zinciri sonuçlarını kullanarak geçiş olasılık modeli/haritası oluşturmaktadır. Son aşamada ise kendinden uyarlamalı süredurum ve rekabet mekanizması algoritmalarını kullanarak Hücresel Otomat tekniğini uygulamakta ve simülasyonu gerçekleştirmektedir (Canpolat ve Dağlı, 2020, s. 707).

Arazi kullanım simülasyonları için 2012, 2018 ve 2022 haritalarından yararlanılmıştır. 2012 ve 2018 yılına ait arazi kullanım haritaları modelin doğruluk değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Söz konusu iki harita kullanılarak 2022 yılı arazi kullanımı simüle edilmiş ve kontrol modeli olan 2022 yılı gerçek arazi kullanım verisiyle kıyaslanmıştır. Devamında doğruluğu ve geçerliliği teyit edilen arazi kullanım haritaları kullanılarak simülasyon haritaları oluşturulmuştur. Arazi kullanım senaryolarının doğruluk analizi sıklıkla kullanılan Kappa katsayısı ile hesaplanmıştır. İlgili hesaplama yöntemi simülasyon model programının içerisinde yer almaktadır (Rahnama, 2021; Talukdar, vd., 2020).

5. Çalışma Alanının Konumu ve Coğrafi Özellikleri

Araştırma alanı olarak idari açıdan Muğla iline bağlı Bodrum ve Datça ilçesi seçilmiştir. Muğla iline bağlı olan Bodrum ilçesi Güllük ve Gökova körfezleri arasında, kendi adını taşıyan yarımada üzerinde yer almaktadır (Harita 1). Konum olarak 36° 37'-37° 11' kuzey paralelleri ile 27° 14'-27° 47' doğu meridyenleri arasında yer alır. Kuzeybatı, batı ve güneyden Ege Denizi ile çevrili bulunan Bodrum'un doğu ve kuzeydoğusunda ise Milas bulunmaktadır. Bodrum Yarımadası, 638 km² alana ve 174 km kıyı uzunluğuna sahiptir. Çalışma alanının diğer kısmını Datça ilçesi oluşturmaktadır. Datça, Gökova ve Hisarönü körfezleri arasında kalan ve kendi adını taşıyan Datça (Reşadiye) Yarımadası üzerinde yer almaktadır. Yarımada doğu-batı yönünde yaklaşık 70 km uzunluğa ve 431 km² yüzölçümüne sahiptir.

Bodrum ve Datça'nın araştırma konusu olarak seçilmesinde bu ilçelerdeki turizm hareketlerinin farklı gelişim seviyelerinde bulunması etkili olmuştur. Bodrum, Türkiye'deki turizm açısından gelişmiş bir şehirken Datça ise turizmin henüz yeni gelişmeye başladığı bir durumdadır. Bu nedenle çalışma alanı olarak bu iki farklı gelişim seviyesine sahip ilçeler seçilmiş, turizmin gelişimi ile arazi kullanımındaki farklılıklar ortaya konulmuş ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

Harita 1. Çalışma Alanının Konum Haritası

Bodrum Yarımadası'nın batısı volkanik kayalardan oluşurken doğusu çoğunlukla kalkerlerden meydana gelmektedir. Yarımada yükselti değerleri doğuya doğru artış göstermektedir. Yaran Dağı 870 m ile en yüksek yerdir. Kuzeydoğudaki Karaova ve batısında bulunan Etrim Ovası ise yarımada'nın en geniş düzlüklerini teşkil etmektedir. Yarımada'da 50 kadar koy bulunmaktadır. Yarımada'nın baş kısmındaki küçük koylar, burunlar, yarımada'lar ve adalar doğudaki Gökova Körfezi'nin bir çizgi gibi uzayan düz ve dik kıyıları ile zıtlık meydana getirir. Yarımada'nın güneyinde önü Karaada ile korunmuş Bodrum Limanı (koyu) yer alır (Darkot ve Tuncel, 1988, s. 70-73).

Engibeli bir topografik yapıya sahip olan Datça Yarımadası'nın eni en geniş yerinde 20 km'ye yaklaşan, en dar yerinde 0.6 km'yi geçmeyen, buna karşılık boyu 70 km'ye varan ince uzun bir yarımada'dır. Kuzeyinde Ege denizi, güneyinde Akdeniz ile çevrili bulunan bu yarımada, doğuda Karadağ (627 m), Kırzeytin dağı (705 m), Balan Dağı (999 m) ve Marmaris ile sınırlanır. Yarımada'nın en önemli yerleşim merkezi Datça'dır. Engibeli topografyata sahip olan yarımada'da yükseltiler yer yer 1000 m'yi aşmaktadır. En yüksek noktalarını sırasıyla Bozdağ (1174 m), Kalecik Dağı (881 m), Karadağ (786 m), Emecik Dağı (704 m) ve Yarık Dağı (615 m) oluşturur. Litolojik yapının farklı olması nedeniyle yarımada'nın batısı doğuya nazaran daha arızalı bir karakter gösterir. Datça Yarımadasında Karaköy, Kızlan, Mesudiye ve Palamutbükü ovaları yer alır. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Bodrum ve Datça'da bu iklimin tipik bitki örtüsü olan kızılçam ormanları ve maki topluluğu geniş alanlar kaplamaktadır. Maki topluluğunun tahrip olduğu alanlarda frigana (garig) türleri de yaygındır (Mater, 1977, s. 189-191; Gülçin, 2020, s. 409).

Bodrum ve Datça Yarımadası'nın coğrafi özellikleri turizmi önemli ölçüde etkilemektedir. Bu yarımada'lar sığ koylar, kumsallar, yüksek tepeler ve dik kayalıklar gibi çeşitli jeomorfolojik yapılarla karakterize

olur. Bu özellikler bölgeyi plaj tatilleri, deniz sporları ve doğa turizmi için ideal bir destinasyon haline getirir. Özellikle Bodrum'da bulunan tepe ve dağlık alanlar ile Datça'daki sığ koylar, ziyaretçilere eşsiz manzaralar sunar ve trekking, yürüyüş ve dağ bisikleti gibi doğa aktiviteleri için ideal bir ortam sağlar.

Her iki yarımada sahip olduğu kıyı ve karst topoğrafyası, yer altı mağaraları ve doğal kaynaklar gibi turistlerin ilgisini çeken özelliklere ev sahipliği yapar. Diğer taraftan Datça Yarımadası Bodrum Yarımadası'na göre daha engebeli ve ulaşım açısından sorunlu bir yarımada. Özellikle tek ulaşım yolu olan Marmaris-Datça kara yolu uzun bir yol olup yakın zamana kadar da (2023 yılında daha konforlu yeni yol hizmete açıldı) dar ve çok kıvrımlı bir yoldu. Keza Datça'dan önemli bir kültür noktası olan Knidos antik kentine de ulaşım çok kötü yolla sağlanır. Bu da Datça'da turizmin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte genel anlamda Bodrum ve Datça Yarımadası'nın coğrafi özellikleri turizm için önemli bir avantaj oluşturur.

Arazi kullanımını açısından Bodrum Yarımadası'nın kıyı bölgesi neredeyse tamamen yapay alanlar ile kaplı durumdadır. Güneyde Bitez ve Akyarlar, batıda Turgutreis ve Gümüşlük, kuzeybatıda Yalıkavak ve kuzeyde Göltürkbükü ve Torba en önemli yerleşim birimlerini oluşturmaktadır. Yarımada az da olsa iç kısımlarının belirli yerlerinde tarım alanları varken kuzeydoğu kısımlarında orman varlığı hâkimdir. Datça Yarımadası'nda ise yapay alanlar oldukça kısıtlıdır. Yerleşim üç mahalle (Reşadiye, Eski Datça ve İskele mahalleleri) çevresinde gelişmiştir. Bunun dışında Palamutbükü ve Ovabükü çevresinde de küçük yerleşim birimleri hâkimdir. Yarımada genelini orman alanları oluşturmaktadır. Özellikle Datça-Marmaris karayolu arasında kalan, yarımada berzah kısmını oluşturan alanın neredeyse tamamı orman alanları ile kaplıdır. Tarım alanları ise Datça Ovası çevresi ile Cumalı, Yaka çevresindeki düzlüklerde toplanmıştır.

Bodrum'un en belirgin özelliği, ülkemizin önemli ve gelişmiş turizm yörelerinden birisi olmasıdır. Datça ise turizm potansiyeli adına önemli bir değere sahiptir. Nitekim Datça son dönemde alternatif bir destinasyon olarak ön plana çıkmakta ve bu durum artan turist sayılarına da açıkça yansımaktadır. Güllük Körfezi kuzeyinden Hisarönü Körfezi'ne kadar birçok koy ve körfez bulunduran ve yaklaşık 300 km kıyı şeridinde sahip olan yörede, turizm faaliyetleri için elverişli iklim şartları, doğal güzellikleri ve tarihi eserlerin bulunması turizm açısından aranan, talep edilen bir destinasyon durumuna gelmesini sağlamıştır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren başlayan turizm hareketleri artarak devam etmiştir. Bu anlamda Bodrum'da bu dönemden itibaren neredeyse her dönem turist sayılarında artış yaşanmıştır.

6. Çalışma Alanında Turizmin Gelişim Süreci

Dünyada bilinçli olarak turizm hareketlerinin başlaması II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir (Doğanay, 2001, s. 24). Özellikle başta havayolları olmak üzere gelişen ulaşım yolları küresel anlamda turizm hareketliliğinin artmasına imkân tanımıştır. Yanı sıra turizmle birlikte turistlere yönelik konaklama tesislerinin yaygınlaşması, özellikle turistik destinasyona yakın yerlere konaklama tesislerinin yapılışı turizm hareketini arttırmıştır (Sezer, 2011, s. 440). Dolayısıyla savaş yıllarından sonra küresel anlamda turist hareketlerinde sürekli olarak bir artış yaşanmıştır. Nitekim dünya genelinde turizm gelirleri ve turist sayısındaki artış üzerine yapılan tahminler 2008 yılına kadar hep doğru çıkmıştır. 2008 yılında küresel çapta gerçekleşen krizden dolayı turist akışında düşüşler yaşansa da 2012 yılında tekrar düzelerek 1 milyar sınırını aşmıştır (Özgüç, 2013, s. 1). 2019 yılına kadar da turist sayılarında önemli artışlar yaşanmıştır. Ancak 2019 yılında dünyayı etkileyen COVID-19 salgını nedeniyle turist hareketleri dramatik bir şekilde düşmüştür. 2021 yılında uluslararası turist sayısı 415

milyon seviyesinde gerçekleşmiştir. 2022 yılında ise bu sayı yaklaşık 963 milyona yükselmiştir. Pandemi öncesine göre ise 2022 yılı itibariyle yaklaşık %63'lük bir toparlanma olmuştur ("World Tourism Organization", 2023).

Türkiye turizminde en önemli turizm türlerinden biri kıyı turizmidir. Akdeniz ve Ege kıyıları ülkede en fazla turist çeken ve en popüler turistik destinasyon alanlarına sahiptir. Çalışma alanı olan Bodrum-Datça kıyı kuşağı da ülke turizminde en önemli alanların başında gelmektedir. Türkiye turizminde özellikle 12 Mart 1982'de yürürlüğe giren "Turizm Teşvik Kanunu" ile birçok turizm bölgesi desteklenmiş ve turizm anlamında söz konusu yerler hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Kanun kapsamında desteklenen ve hızla gelişen Bodrum, bu dönemden itibaren gerek ülke içinde gerekse uluslararası mecrada kendisini göstermeye başlamıştır.

Bodrum'a ilk turist gelişleri ilk yıllarda halk tarafından garipsenmiştir. Turistleri ilk kabul edenler Kumbahçe Mahallesi'nde oturan Giritliler olmuştur. Bu dönemde Bodrumda tek dil bilen kişi Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı)'dır. Dolayısıyla turistlerle halk arasında iletişimi sağlayan kişi olmuştur. Nitekim Bodrum'un eski esnaflarından Ali Yenilmez Cevat Şakir'in turistlerle halk arasında köprü oluşturduğunu, lisan bilmesiyle Bodrum'a önemli katkılar sağladığını belirtmiştir. Bununla birlikte bildiği yabancı diller dolayısıyla Bodrumda rehberlik yapmış, yani Bodrum'un ilk rehberi olmuştur. Bodrum'un doğal ve arkeolojik güzelliklerine hayran olan Cevat Şakir rehberlik yaptığı ve Bodrum'da turizmin başladığı dönemlerde ileride turizmin Bodrum'u ne kadar değiştirebileceğini tahmin ederek yerli halkın bu durumdan pişman olacağını belirtmiştir (Zencir ve Çiçek, 2014: 316). Bodrum turizminde Cevat Şakir'in en önemli etkilerinden biri de 1940'lı yıllarda başlatılan Mavi Yolculuktur. Mavi Yolculuk yeni yerler keşfetmek, tarihsel ve kültürel geziler yapmak, eşsiz deniz manzarasının tadını çıkarmak, edilen kazanımları keyifli sohbetlerde paylaşmak amacıyla Halikarnas Balıkcısı Cevat Şakir ve yakın çevresi tarafından başlatılmıştır.

Mavi Yolculuk, zaman içinde giderek büyüyen bir sektör haline gelmiş, ünü ülkemizin sınırlarını aşarak tüm dünyaya yayılmıştır. Gerek başlangıç felsefesi gerek bu eşsiz gezilerde kullanılan, Bodrum ve çevresinin tarihsel ve kültürel birer simgesi haline gelen Bodrum Guletleri gerekse Ege kıyılarının deniz turizmine elverişli doğal koylarının varlığı sayesinde Mavi Yolculuk, turistler için oldukça önemli bir turizm aktivitesidir (Turan ve Özcan, 2020: 54). Bodrum turizmi için Cevat Şakir'den sonra Türk sanat müziğinin önemli isimlerinden Zeki Müren'in de etkisi önemlidir. Zeki Müren'in turizm sezonunda Bodrum'u tercih etmesi ve burada zaman geçirmesi, Bodrum'un sanat ve kültür turizmi açısından cazibe merkezi haline gelmesine yardımcı olmuştur. Müren'in Bodrum'u ziyaret etmesi hem yerel halkın hem de turistlerin ilgisini çekmiş ve Bodrum'un tanıtımına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Zeki Müren'in Bodrum'da verdiği konserler ve etkinliklere olan ilgi, bölgeye turist akınına neden olmuş ve Bodrum'un popülerliğini artırmıştır.

Bodrum ilçesinde bugünkü anlamıyla turizmin ilk temelleri, 1960'lı yılların başlarına rastlayan turist hareketleri ile atılmıştır. Dönemin valisi Şerif Tüten 1962 yılında Bodrum'daki sualtı zenginliklerini yurt dışına tanıtmak amacıyla Brüksel'e gitmiş ve ilgili kişileri dalış yapmaları ve sualtı zenginliklerini görmeleri için Bodrum'a davet etmiştir. 1963 yılında da bu davet gerçekleşmiş ve Brüksel'den sualtı dalış yapmak için Bodrum'a gelen turistler Artemis otelinde konaklamışlardır. İki-üç hafta süren sualtı dalış seferleri, Side'ye kadar giden turlarla gerçekleşmiştir. Bu dönemde Bodrum özelinde sualtı belgesellerinin çekilmesi Bodrum'un dünya çapında tanınmasını sağlamıştır. İlginin artmasıyla da 1965-66 yılında Tavşanburnu'nda özel bir dalış alanı yapılmıştır (Zencir ve Çiçek, 2014, s. 317). Turizmin ilk olarak başladığı bu dönemde, Bodrum'da 2 otel, 3 pansiyon ve 3 ev

pansiyonundan oluşan 8 adet konaklama tesisi bulunmakta olup toplam yatak sayısı yalnızca 100'dü (Kiper, 2004, s. 226).

Türkiye'de 12 Mart 1982'de yürürlüğe giren Turizm Teşvik Kanunu ile turizme önem verilmeye başlanmıştır. Nitekim 1985/90 yıllarından sonra Bodrum ilçesine yönelik teşvik ve yatırımlarla bölge turizmin gerek dünyada gerekse Türkiye'de tanınırlığını arttırmış ve bir turizm şehri olma yönündeki temelleri bu dönemde atılmıştır. Türkiye'de turistik konaklama tesisleri Turizm Bakanlığı işletme belgeli ve belediye işletme belgeli olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır (Ceylan ve Yakut, 2021, s. 702). Çalışmadaki turist istatistikleri de bakanlık ve belediye işletme verileri göre değerlendirilmiştir. Bu anlamda Bodrum'da 1971 yılında yaklaşık 40.000 turist ziyaret etmişken, 1997 yılında açılan ve önemli bir yatırım olan Milas-Bodrum Havalimanı aracılığıyla Bodrum'a gelen turist sayısı 110 binin üzerinde gerçekleşmiştir (Akduman, 2018, s. 17, 43). Aynı dönemde sadece bakanlık belgeli tesislerde konaklayan turist sayısı ise yaklaşık 500 bini bulmuştur. Bodrum'da turizm hareketleri özellikle 1980'li yıllardan itibaren her dönem artarak devam etmiştir. Buna göre Bodrum'da belediye ve bakanlık belgeli tesislerde konaklayan-geceleyen turist sayısı 2000 yılında yaklaşık 3 milyon, 2005 yılında yaklaşık 7,7 milyon, 2010 yılında yaklaşık 8 milyon, 2015 yılında 10,3 milyona ulaşmıştır. 2022 yılında ise önceki dönemlere göre belirli bir oranda düşüş yaşanmış olup yaklaşık 7,7 milyon olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1). Bu düşüşün temel nedeni küresel bir salgın haline gelen COVID-19 salgını ve devamındaki ekonomik durgunluk olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 1. Çalışma Alanında Bakanlık ve Belediye Belgeli Tesislerde Geceleyen Turist İstatistikleri

Belgesi	Bakanlık Belgeli Konaklama Tesisleri						Belediye Belgeli Konaklama Tesisleri				
	2000	2005	2010	2015	2019	2022	2005	2010	2015	2019	2022
Bodrum	2.764.670	6.077,487	5.802,601	8.069,567	5.771,865	5.178,160	1.676,990	2.100,707	2.265,423	1.463,685	2.559,201
Datça	167.170	60.841	453	186.432	172.933	141.664	89.251	204.737	11.906	485.288	376.930

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023.

Datça'da turizm hareketleri Bodrum'dan sonra başlamıştır. Bölgede 1970'li yıllara kadar turizmden bahsetmek söz konusu değildir (Taşçı, 2013, s. 121). 1970'li yıllarda kısmen başlayan turizm hareketleri de oldukça kısıtlı kalmıştır. Bölge turizm hareketleri 1980'li yıllardan itibaren 1980'li yıllarda turizm teşvik kanunu ile Datça'nın çevresindeki bölgelerde turizmin hareketlenmeye başlaması Datça'nın tanınmasına imkân vermiştir. Nitekim bu dönemde çeşitli otel ve tatil köylerinin açılması Datça'nın tanınırlığında etkili olmuştur. Bununla birlikte turizm hareketlerinde her ne kadar komşu ilçelerindeki kadar olmasa da devam eden gelişmelerle birlikte turizm hareketlerinde artışlar yaşanmıştır. Buna göre Datça'da bakanlık ve belediye belgeli konaklama tesislerinde konaklayan-geceleyen yaklaşık turist sayısı, 2000 yılında 200 bin, 2005 yılında 150 bin, 2010 ve 2015 yıllarında ise 200 bin, 2022 yılında ise yaklaşık 520 bine ulaşmıştır (Tablo 1). Verilerden de anlaşılacağı üzere Datça turizmde henüz başlangıç aşamasında olup turizm hareketleri son dönemlerde artmaya başlamıştır. Datça'nın Bodrum'a göre turizm hareketlerinin geç başlamasının temel sebeplerinden biri ilçedeki ulaşımın yetersiz olmasıdır. Datça Yarımadası'na ulaşım sadece Marmaris tarafından sağlanmakta olup bu güzergâh oldukça engebeli bir topografya üzerinden geçmektedir. Yakın zamana kadar da ulaşım sağlanan karayolu yetersiz ve güvenliksizdi. Dolayısıyla ulaşım güçlüğü ilçedeki turizmin gelişmesini engelleyen önemli bir etken olmuştur.

Turizmin artış gösterdiği bölgelerde genellikle yapay alanların büyümesi ve gelişmesiyle birlikte arazi kullanımında önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Bu da bu bölgelerin “turizm kentleşmesi” sürecine girdiğini göstermektedir. Özellikle 1980 sonrasında Antalya ve Muğla gibi kıyı bölgelerinde gözlenen kentleşme süreci, bu bağlamda ele alınabilir. Mullins (1990; 1991; 1992; 2003), turizm kentleşmesini Avustralya’da yer alan “Gold Coast” ve “Sunshine Coast” örnek kentler üzerinde birtakım ölçütler belirleyerek açıklamıştır. Bu ölçütlerden ilki, kentler arasındaki mekânsal kullanım farklılıklarıdır. Bu kentler, karşılaştırma yapılan diğer Avustralya kentlerinde olmayan yoğun bir turizm tesisi yapılanmasına sahiptir ve iki kentte de geleneksel merkezi ticaret bölgesi yoktur. Turizm kentlerinde, turistik amaçlarla inşa edilmiş birçok sembol (oteller, eğlence mekânları vb.) bulunur. Kullanılan diğer bir ölçüt, nüfus artış hızı ve işgücü oranlarıdır. Üçüncü ölçüt, çalışan nüfusun iş kollarına göre dağılımıdır. Her iki kentteki çalışan nüfus, büyük oranda turizm hizmetleri ve inşaat sektöründe yoğunlaşmıştır. Özel sektör istihdamı da turizm kentleri için daha önemlidir. Dördüncü ölçüt, devlet teşvik ve yatırımlarının durumu ile ilgilidir. Turizmin geliştirilmesi adına yapılan devlet teşvik ve yatırımları diğer kentlere kıyasla, turizm kentlerinde belirgin bir farklılığa sahiptir (Işık ve Zoğal, 2017: 72-75). Bu anlamda Bodrum’da da özellikle 1980’li yıllardan sonra bir anlamda turizm kentleşmesi cereyan etmiştir. Turizm kentleşme ölçütleri olarak değerlendirilen turistik amaçlarla inşa edilen yapılar (oteller, eğlence mekânları vb.), nüfus artış hızı ile işgücü oranlarındaki artış ve iş gücünün turizm hizmetleri ve inşaat sektöründe yoğunlaşması gibi etkenler özellikle Bodrum’da yaşanmıştır. Datça’nın ise bu sürecin daha başında olduğu gerek arazi kullanımında şehir alanlarının oranı gerekse turist verilerinden anlaşılmaktadır.

7. Bulgular

7.1. Çalışma Alanındaki Arazi Kullanımı

Çalışmanın bu bölümünde 1990 yılından 2022 yılına uzanan 32 yıllık dönemde arazi kullanımı ve arazi örtüsündeki değişikliklerin belirlenmesine odaklanılmıştır. Bu kapsamda 1990, 2000, 2006, 2012, 2018 ve 2022 yılları olmak üzere belirlenen yıllar için gerekli analizler yapılmıştır. Söz konusu analizlerde arazi kullanım haritaları CORINE (Coordination of Information on the Environment) ayrımı gözetilerek beş sınıfta (yapay alanlar, tarım alanları, orman alanları, yarı doğal alanlar ve su kütleleri) incelenmiştir (Tablo 2).

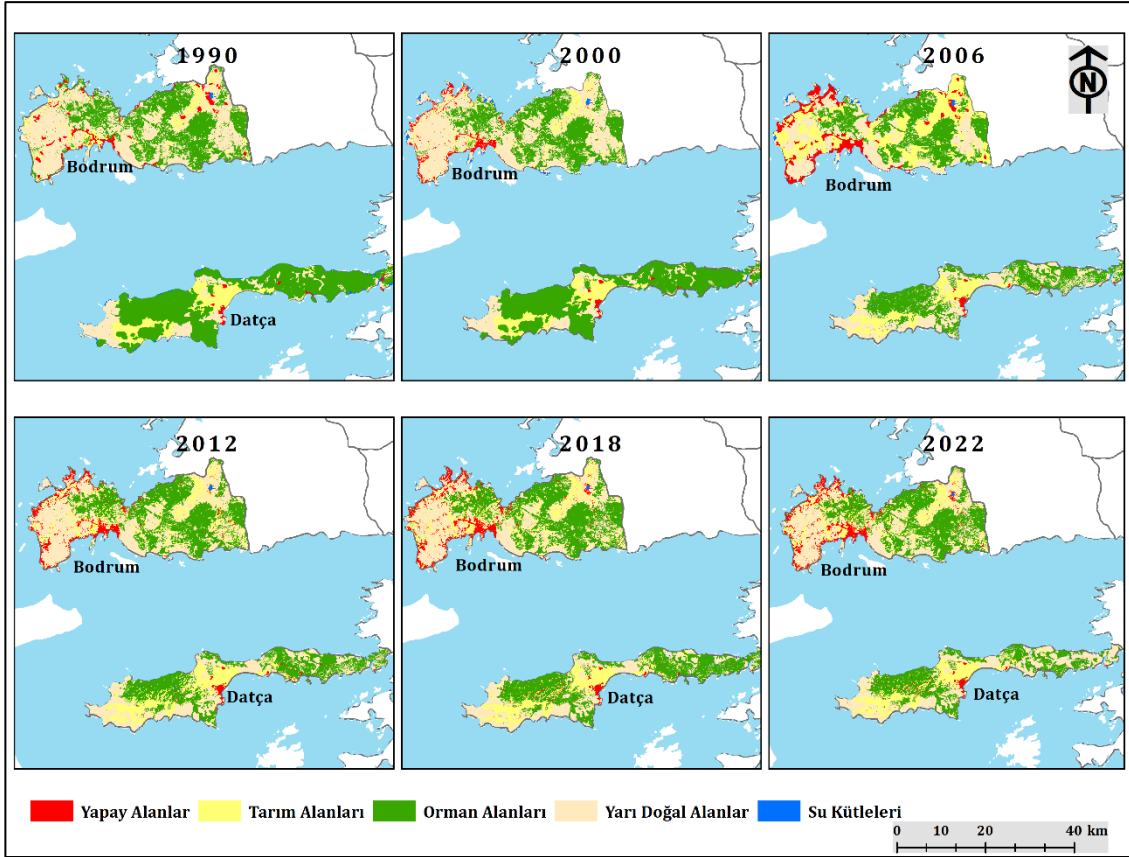
Tablo 2. Arazi Kullanımı/Örtüsü Sınıfları ve Temsil Ettikleri Alanlar

Örtü Sınıfı	Temsil Edilen Alanlar
Yapay Alanlar	Yerleşim birimleri, ticari ve endüstriyel alanlar, yollar ve ulaşım birimleri/tesisleri
Tarım Alanları	Ekilebilir alanlar, kuru ve sulu tarım alanları, bağ, bahçe ve tarlalar, zeytinlikler
Orman Alanları	Geniş ve iğne yapraklı ormanlar, karışık ormanlar
Yarı Doğal Alanlar	Maki ve otsu bitkiler, sahil ve kumsal alanlar, çıplak kayalıklar
Su Kütleleri	Deniz, nehir, göl ve lagünler

Kaynak: CORINE (Coordination of Information on the Environment), 2023

Her bir dönem için arazi kullanım sınıfları km² olarak hesaplanmıştır. Çalışma alanında özellikle 1980-85’lerden sonra kendini göstermeye ve artmaya başlayan turizm hareketleri arazi kullanımı ve örtüsü üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Bu nedenle arazi kullanım ve örtüsü analizlerinde etkilerinin daha net bir şekilde görülmeye başlandığı 1990 başlangıç olarak belirlenmiştir.

Bodrum'un arazi kullanım verileri incelendiğinde, genellikle yapay alanlar ve yarı doğal alanların artış eğiliminde olduğu, tarım ve orman alanlarının ise azalma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bodrum'un 1990 yılı arazi kullanım verilerine göre, toplam alanın dörtte üçlük kısmını tarım ve orman alanları (yaklaşık 506 km²) oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde yapay alanlar yaklaşık 25 km², yarı doğal alanlar yaklaşık 100 km² ve su kütleleri ise yaklaşık 7 km²'lik yer kaplamaktadır (Tablo 3). 1990 Bodrum'unda özellikle orman alanları, yarı doğal alanlar ve tarım alanlarının baskın olması, bölgenin doğal bir ortama sahip olduğunu göstermektedir (Harita 2). 1990 yılında Bodrum'un çalışma alanının büyük bir çoğunluğu orman ve yarı doğal alanlarla kaplıdır. Ormanlık alanlar yarımada'nın iç kısımları ile kuzeydoğu ve güneydoğu çevresinde kısmi boşluklarla devam etmektedir. Yarı doğal alanlar ise çoğunlukla yarımada'nın batı kesimindedir. Yapay alanlar ise ilçe merkezi ve çevresinde yoğunlaşmıştır.

Harita 2. Bodrum ve Datça İlçesinin 1990-2022 Yılları Arası Arazi Kullanım Haritaları

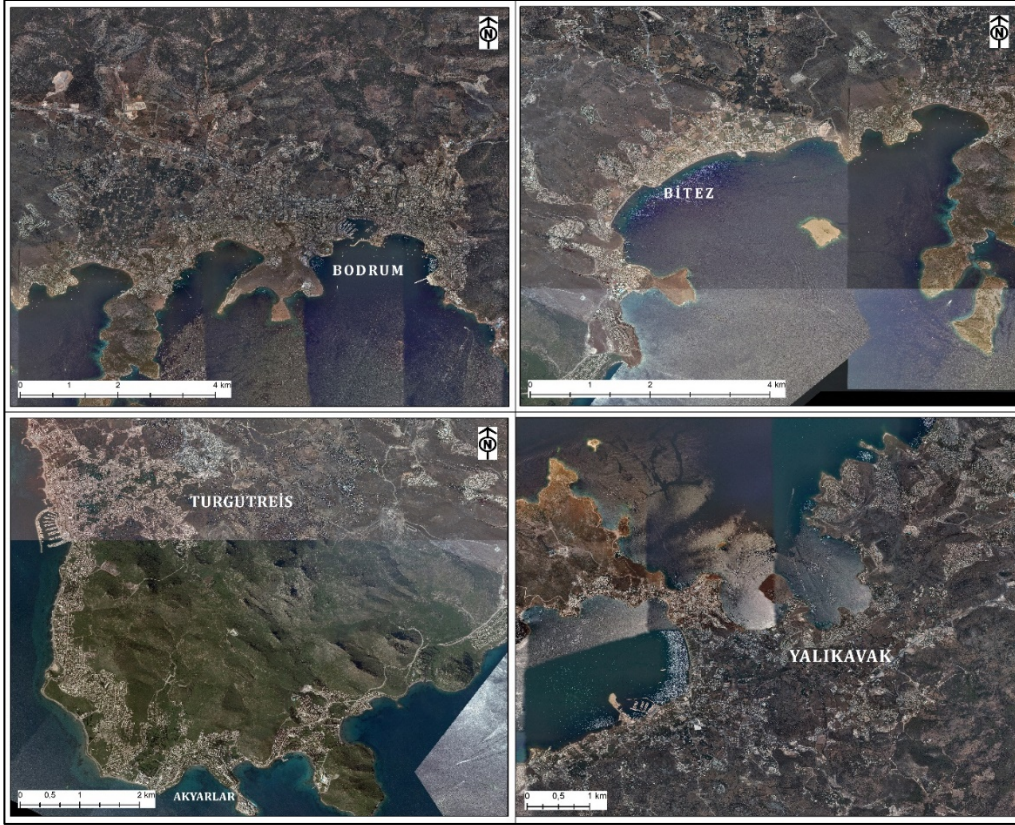
2000 yılına gelindiğinde orman ve tarım alanları azalmış olsa da halen baskın durumdadır. Buna göre toplam alanın yaklaşık 54 km²'sini yapay alanlar, yaklaşık 130 km²'sini tarım alanları, yaklaşık 330 km²'sini orman alanları, yaklaşık 110 km²'sini yarı doğal alanlar ve yaklaşık 6 km²'sini su kütleleri oluşturmaktadır. 1990-2000 yılı arasında yapay alanlar ve yarı doğal alanlar alan kazanmışken tarım ve orman alanları alan kaybetmiştir. 2006 yılında ise yapay alanlar ve yarı doğal alanların artış eğilimi devam etmiştir. Yapay alanlar önceki döneme göre yaklaşık %2'lik bir artışla 68 km²'ye ulaşırken yarı doğal alanlar da yaklaşık %1'lik bir artışla 113 km²'ye ulaşmıştır. Diğer taraftan tarım alanlarında yaklaşık %2, orman alanlarında ise yaklaşık %1'lik bir kayıp yaşanmıştır. Su kütlelerinde ise kayda değer bir değişim meydana gelmemiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Bodrum'un 1990-2022 Yılları Arası Arazi Kullanım Verileri (km² ve %)

Arazi Sınıfları	1990		2000		2006		2012		2018		2022	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Yapay alanlar	26,78	8,59	54,88	10,72	68,48	13,01	83,11	14,95	95,46	16,07	102,61	8,59
Tarım Alanları	152,76	20,79	132,76	18,75	119,76	17,03	108,76	15,46	98,76	14,69	93,81	20,79
Orman Alanları	353,73	51,94	331,73	50,53	322,73	47,19	301,36	45,62	291,37	44,09	281,57	51,94
Yarı Doğal Alanlar	98,71	17,72	113,18	19,13	122,18	21,65	138,28	22,91	146,32	24,18	154,48	17,72
Su Kütleleri	6,69	0,96	6,12	0,86	5,52	1,12	7,16	1,06	6,76	0,97	6,2	0,96
Toplam	638,67	100	638,67	100	638,67	100	638,67	100	638,67	100	638,67	100

Bodrum'da 2012 yılına gelindiğinde yarımada'nın neredeyse tüm kıyı şeridi yapay alanlarla dolmuştur. Özellikle kıyı şeridini "denize sıfır" tabiriyle ifade edilen lüks oteller ve villalar çevirmiştir. Bu anlamda Bodrum'un kuzey kıyısında yer alan Göltürkbükü ve Yalıkavak'tan başlayarak batı kıyısında Gümüşlük ve Turgutreis ile en güneybatı ucunda Akyarlar ve güney kıyılarında Bitez ve Bodrum'a kadar neredeyse kesintisiz bir yerleşme hâkim olmuştur. Hatta belirli bölgelerde (Turgutreis, Yalıkavak, Gümüşlük gibi) yerleşim alanları kıyı gerisinde de önemli bir mesafeye kadar devam etmektedir. Söz konusu kıyılarda 1980/1990'lı yıllarda küçük balıkçı kasabaları hariç neredeyse hiçbir yerleşim birimi yokken turizmde etkisiyle yaklaşık 25 yıl gibi bir süre içinde kıyıların çoğunluğu turizm tesisleri, villalar ve yerleşim birimleriyle kaplanmıştır (Harita 3). 2012 yılında arazi kullanım dağılımında şehir alanı yaklaşık 83 km²'ye ulaşmıştır. Şehir alanı büyürken çoğunlukla olduğu gibi tarım ve orman alanlarını yok ederek büyümüştür. Orman alanları yaklaşık 20 km² alan kaybederek toplam alanın %45,52'ye, tarım alanları ise yaklaşık 11 km²'lik bir alan kaybederek %15,46'ya gerilemiştir. Yarı doğal alanlar da alan kazanan (yaklaşık 8 km²) arazi sınıfı konumundadır (Tablo 3).

Çalışma alanında 2018 yılı arazi kullanımında artış hızı azalmış olsa da yine yapay alanların lehine bir gelişme söz konusudur. Buna göre toplam alanın %16,07'sini (95,46 km²) yapay alanlar, %14,69'unu (98,76 km²) tarım alanları, %44,09'unu (291,37 km²) orman alanları, %24,18'ini (146,32 km²) yarı doğal alanlar ve %0,97'sini (6,76 km²) su kütleleri oluşturmaktadır. 2022 yılına gelindiğinde Bodrum şehrinin gerek yakın çevresi gerekse yarımada'nın kıyıları ile kıyı gerisinde şehir karakterli yerleşim alanlarının gelişimi artmıştır. Bodrum'daki şehrsel gelişimin bu dönemden sonra da artacağı mevcut inşaat faaliyetlerinden de öngörülmektedir. 1990 yılında yaklaşık 25 km² olan yapay alanlar 2022 yılında yaklaşık %75 oranında bir artışla 102 km²'ye çıkmıştır. Yapay alanların gelişimi genellikle tarım ve orman alanlarının azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde orman alanları yaklaşık 281 km²'ye, tarım alanları ise 93 km²'ye gerilemiştir (Tablo 3).

Harita 3. 1990-2012 Yılları Arasında Yapay (Şehir) Alanlarla Dolan Bodrum Yarımadası Kıyıları (“HGM”, 2012)

Datça, adını verdiği Datça Yarımadası'nın merkezi kesiminde yer alan Datça Ovası kıyılarında kurulmuş eski bir şehirdir. Datça Yarımadası yaklaşık 430 km²'lik bir alana sahiptir. Datça'nın arazi kullanım verileri incelendiğinde, orman alanları ve yarı doğal alanların baskın olduğu görülmektedir. 1990 yılında yaklaşık 240 km²'lik bir alan ile en geniş arazi sınıfı orman alanlarıdır. Orman alanlarını sırası ile yaklaşık 110 km² ile yarı doğal alanlar, yaklaşık 68 km² il tarım alanları, yaklaşık 7 km² su kütleleri ve yaklaşık 5 km² ile yapay alanları takip etmektedir (Tablo 4). 2000 yılına gelindiğinde toplam arazi varlığının yarısından fazlası (yaklaşık 230 km²) yine orman alanlarından oluşmaktadır. Orman alanlarını yarı doğal alanlar (yaklaşık 120 km²), tarım alanları (yaklaşık 64 km²), su kütleleri (yaklaşık 7 km²) ve yapay alanları (yaklaşık 6 km²) takip etmektedir (Tablo 4, Harita 2). 1990-2000 dönemi arasında Datça arazi kullanımında çok fazla bir değişim yaşanmamıştır. 10 yılda yarı doğal alanlar yaklaşık 10 km² artarken yapay alanlar sadece 1 km² genişlemiştir. Bu süreçte orman ve tarım alanları ise sadece 5 km²'lik bir alan kaybetmiştir. Su kütlelerinde ise belirgin bir değişiklik gözlenmemiştir.

Tablo 4. Datça'nın 1990-2022 Yılları Arası Arazi Kullanım Verileri (km² ve %)

Arazi Sınıfları	1990		2000		2006		2012		2018		2022	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Yapay alanlar	4,93	1,14	6,02	1,40	10,62	2,46	16,37	3,80	24,88	5,77	33,41	7,75
Tarım Alanları	68,23	15,82	64,08	14,86	61,32	14,22	55,19	12,80	48,47	11,24	41,13	9,54
Orman Alanları	238,45	55,29	233,45	54,13	228,45	52,97	218,07	50,56	213,29	49,46	204,42	47,40

Yarı Doğal Alanlar	112,54	26,10	120,20	27,87	123,75	28,69	134,75	31,24	137,21	31,82	145,17	33,66
Su Kütleleri	7,12	1,65	7,53	1,75	7,13	1,65	6,89	1,60	7,42	1,72	7,14	1,66
Toplam	431,27	100	431,27	100	431,27	100	431,27	100	431,27	100	431,27	100

Datça'nın 2012-2022 yılları arası arazi kullanımları değerlendirildiğinde, yapay alanlarında belirli bir artış yaşandığı görülmektedir. Buna göre 2012 yılı arazi kullanım verilerine göre orman alanları 220 yaklaşık km², yarı doğal alanları yaklaşık 135 km², tarım alanları yaklaşık 55 km², yapay alanlar yaklaşık 15 km² ve su kütleleri yaklaşık 7 km²'dir. 2022 yılında ise orman alanları yaklaşık 205 km², yarı doğal alanlar yaklaşık 145 km², tarım alanları yaklaşık 40 km², yapay alanlar yaklaşık 33 km² ve su kütleleri yaklaşık 7 km²'dir. Söz konusu dönem aralığında en fazla artış yarı doğal alanlar ve yapay alanlarında yaşanmıştır. Özellikle yapay alanlar yaklaşık 17 km²'lik bir artışla en fazla değişimin yaşandığı arazi sınıfı konumundadır. Tarım alanları ise tam tersi bir konumda en fazla azalışın yaşandığı (yaklaşık 14 km²) arazi sınıfını teşkil etmektedir (Harita 2, Tablo 5).

Çalışma sahasında arazi kullanım verilerine göre yapay alanların artışı 2006'lı yıllardan sonra kademeli olarak artmaya başlamış olup 2022 yılında 35 km²'ye yaklaşmıştır. Datça'da yapay alanların gelişimi Bodrum'la karşılaştırıldığında artışın çok fazla olmadığı olduğu ayırt edilmektedir. Nitekim Bodrum söz konusu dönemler içinde yapay alanlarını üçe katlamış durumdadır. Bodrum'da yapay alanların gelişimindeki etkili faktör turizm hareketleri olmuştur. Datça'da ise turizm hareketlerinin yakın bir zamanda ve yeni sayılabilecek bir durumda bulunması, yapay alanların gelişim seviyelerinden de anlaşılmaktadır.

7.2. Çalışma Sahasında Arazi Kullanımı Değişim Analizi

Çalışma sahasında arazi kullanımının dönem bazlı değişim ve dönüşüm tespiti yapılmıştır. Değişim ve dönüşüm tespiti 1990-2000, 2000-2012, 2012-2022 ve 1990-2022 dönemleri olmak üzere dört dönemde incelenmiştir (Tablo 5). Değişim ve dönüşüm tespitinde dikkati çeken durum yapay alanların pozitif yönde en fazla değişim ve dönüşüm sürecini yaşamasıdır. Söz konusu alan incelenen dönem içindeki yapay alanların değişimi yaklaşık +%12, Datça'nın ise yaklaşık +%7'dir. Yerleşim alanlarının değişim ve dönüşüm yaşamasındaki en büyük etken turizm hareketleridir. Nitekim turizm hareketlerinden önce çalışma alanının büyük bir çoğunluğu köy ve kasaba görünümündedir. Yapay alanları pozitif yönde bir değişim ve dönüşüm yaşarken tarım ve orman alanları negatif yönde bir değişim yaşamıştır. Bodrum'da tarım alanlarında yaklaşık %-9 ve orman alanlarında yaklaşık %-11'lik bir değişim olmuştur. Datça'da da tarım alanları (yaklaşık %-6) ve orman alanlarında (yaklaşık %-7) negatif bir değişim meydana gelmiştir. Tarım ve orman alanlarının negatif yöndeki değişiminde şehirleşmenin artması en büyük etkidir. Yarı doğal alanlarda ise pozitif yönde bir değişim söz konusudur. Son olarak su kütleleri dönemler itibarıyla bazı değişimler yaşasa da genellikle mevcut durumunu da korumuştur (Tablo 5).

Tablo 5. Bodrum'da Arazi Örtüsü Sınıflarının Dönemler İtibarıyla Arazi Değişimi (km² ve %)

Arazi Sınıfları	Toplam Değişim ve Dönüşüm							
	1990-2000		2000-2012		2012-2022		1990-2022	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Yapay alanlar	28,10	4,40	28,23	4,42	19,50	3,05	75,83	11,87
Tarım Alanları	-20,00	-3,13	-24,00	-3,76	-14,95	-2,34	-58,95	-9,23

Orman Alanları	-22,00	-3,44	-30,37	-4,76	-19,79	-3,10	-72,16	-11,30
Yarı Doğal Alanlar	14,47	2,27	25,10	3,93	16,20	2,54	55,77	8,73
Su Kütleleri	-0,57	-0,09	1,04	0,16	-0,96	-0,15	-0,49	-0,08

Çalışma alanında arazi kullanımındaki değişim ve dönüşümden yapay alanlar büyük oranda etkilenmiştir. Bu etkilenme yapay alanlar adına pozitif yönde gerçekleşmiştir. Yapay alanlar incelenen dönemler içinde neredeyse her dönem önemli ölçüde alan kazanan tek arazi sınıfı konumundadır. Özellikle kitle turizm hareketlerinin başlamadığı 1980’li yıllardan önce çalışma alanında bulunan idari merkezler genellikle küçük kasaba görünümündedir. İdari merkezler dışında neredeyse tüm bölge; küçük köyler, tarım alanları ve orman alanları doğal bir görünüm teşkil etmektedir. Ancak turizmle birlikte özellikle Bodrum kasabası önemli bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiş ve şehir haline gelmiştir. Datça ise Bodrum’a nazaran daha geç bir dönemde turizm faaliyetleri başlasa da arazi kullanımında bazı değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Son dönemde şehir alanının değişim ve dönüşümde artış gösterdiği belirlenmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Datça’da Arazi Örtüsü Sınıflarının Dönemler İtibariyle Arazi Değişimi (km² ve %)

Arazi Sınıfları	Toplam Değişim ve Dönüşüm							
	1990-2000		2000-2012		2012-2022		1990-2022	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Yapay alanlar	1,09	0,25	10,35	2,40	17,04	3,95	28,48	6,60
Tarım Alanları	-4,15	-0,96	-8,89	-2,06	-14,06	-3,26	-27,1	-6,28
Orman Alanları	-5	-1,16	-15,38	-3,57	-13,65	-3,17	-34,03	-7,89
Yarı Doğal Alanlar	7,66	1,78	14,55	3,37	10,42	2,42	32,63	7,57
Su Kütleleri	0,41	0,10	-0,64	-0,15	0,25	0,06	0,02	0,00

Bu bölümde, çalışma alanında gerçekleşen arazi kullanımı, diğer bir ifadeyle arazi örtüsündeki değişim ve dönüşüm süreci tespit edilmiştir. Değişim sürecinde belirli bölgelerde turizmin de etkisiyle yapay alanlar pozitif yönde gelişim gösterirken, tarım ve orman alanları sürekli olarak alan kaybetmiştir. Bodrum ve Datça için analiz edilen arazi değişim matrisinde de bu durum açıkça görülmektedir. Özellikle tarım ve orman alanları yapay alanlarına dönüşmüştür (Tablo 7).

Tablo 7. Bodrum ve Datça’nın 1990-2022 Yılları Arası Arazi Değişim Matrisi (km²)

BODRUM						
Arazi Sınıfı	Yapay alanlar	Tarım Alanları	Orman Alanları	Yarı Doğal Alanlar	Su Kütleleri	Toplam
Yapay alanlar	15	6,25	0,55	4,24	0,23	26,58
Tarım Alanları	45,18	159,26	28,28	55,55	0,69	288,97
Orman Alanları	15,01	12,83	198,22	84,34	0,86	311,28
Yarı Doğal Al.	0,79	0,64	0,74	3,13	0,2	5,53
Su Kütleleri	0,61	0,006	0,008	0	4,36	4,98
Toplam	76,89	179,01	227,82	147,28	6,37	638,36
DATÇA						
Arazi Sınıf	Yapay alanlar	Tarım Alanları	Orman Alanları	Yarı Doğal Alanlar	Su Kütleleri	Toplam

Yapay alanlar	1,42	0,63	0,71	0,44	0,027	3,25
Tarım Alanları	15,93	58,6	21,05	31,65	0,38	127,62
Orman Alanları	3,16	8,12	205,48	64,2	2,06	283,03
Yarı Doğal Al.	0,82	1,39	1,94	6,82	0,23	11,22
Su Kütleleri	0,43	0,003	0,02	0,02	5,26	5,73
Toplam	21,78	68,75	229,21	103,14	7,97	431,28

Çalışma esasen turizmin etkisiyle alan kazanan yapay alanlarına odaklanmaktadır. Yapay alanlarında yaşanan uzun dönemli değişim ve dönüşüm süreci özellikle turizm hareketlerinin yeni başladığı Datça'da gelecekte de artmaya devam edecektir. Nitekim mevcut nüfus ve turist sayılarındaki artış bunu açıkça göstermektedir. Aynı şekilde mevcut değişim ve dönüşüm, nüfus artışı ve turist sayılarındaki artış Bodrum şehir alanının gelecekte de büyüceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu doğrultuda çalışmanın diğer önemli konusu olan arazi kullanım simülasyon modelleri oluşturulmuştur.

8. Arazi Kullanım Senaryoları

Bu bölümde çalışma alanı için arazi kullanım senaryoları oluşturulmuştur. Geleceğe yönelik senaryo haritaları için Markov Zinciri ve Yapay Sinir Ağları temelli çalışan GeoSOS-FLUS (metin içinde FLUS olarak isimlendirilecektir) paket programından yararlanılmıştır. FLUS modeli Liu Xiaoping'in ekibi tarafından 2017 yılında geliştirilmiştir (Liu, vd., 2017). Öncelikle model sistem dinamiği ve hücrel otomat modeli temel alınarak oluşturulmuştur. Arazi kullanımı değişikliği senaryolarının doğruluğunu artırmak için de YSA algoritmasını ve rastgele seçim mekanizmasını entegre etmektedir (Lin, vd., 2020; Wang, vd., 2021). Bu mekanizma, doğal, sosyal ve ekonomik faktörler de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerin karşılıklı etkileşiminin yanı sıra çeşitli arazi kullanım türleri arasındaki karşılıklı dönüşümle ilişkili karmaşıklık ve belirsizliği etkin bir şekilde ele almaktadır (Zhu, vd., 2023).

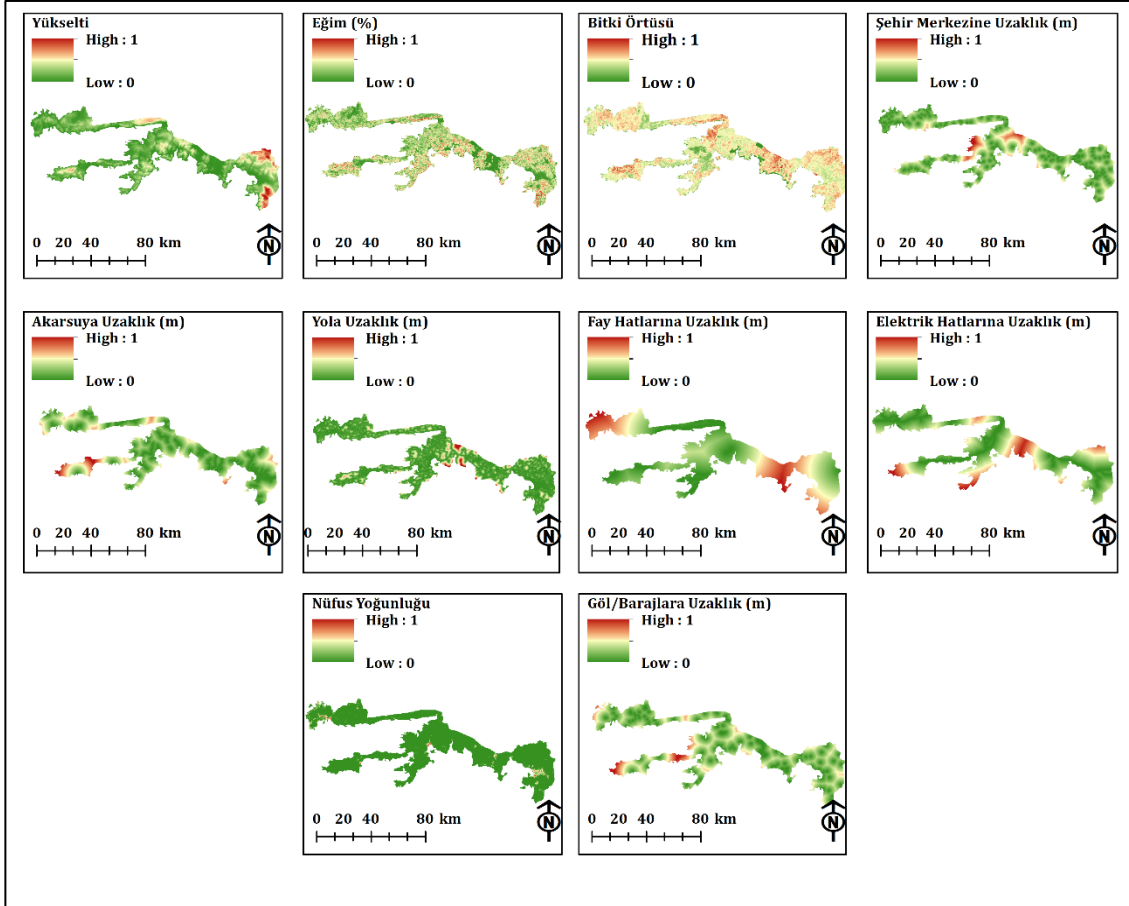
FLUS modeli, çeşitli arazi kullanım türlerini entegre etmek ve başlangıçtaki arazi kullanım verilerinden doğal, sosyal ve ekonomik faktörler gibi birden fazla değişken faktörü seçmek için çok katmanlı bir ileri beslemeli sinir ağı algoritması kullanmaktadır (Jiang, vd., 2022). Farklı arazi kullanım türlerini çeşitli değişken faktörlerle ilişkilendirerek bu model, her tür için arazi uygunluğuna ilişkin bir olasılık dağılım haritası oluşturur. Geleneksel Hücrel Otomat (HO) modeline dayanan modelde arazi kullanımındaki gerçek dünyadaki değişiklikleri simüle etme konusunda sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunun nedeni, geleneksel HO modellerinin sıklıkla arazi değişimini yönlendiren süreçlerin statik olduğunu varsayması ve şehirleşme ile kalkınma gibi zaman içinde arazi kullanımında değişikliklere yol açabilecek dinamik süreçleri hesaba katmamasıdır (Chen, vd., 2021; Zhu, vd., 2023). Bu sorunu gidermek ve simülasyonun doğruluğunu geliştirmek için FLUS modeli, geleneksel HO modeline değişkenlerinde hesaba katıldığı bir YSA ile desteklenmektedir. Dolayısıyla bu, değişkenlerle birlikte doğal ve insani faaliyetlerin etkisi altındaki arazi kullanım türü dönüşümlerinin karmaşıklığı ve belirsizliğinin daha iyi ele alınmasını sağlamaktadır.

Arazi kullanım simülasyonları için 2012, 2018 ve 2022 haritalarından yararlanılmıştır. 2012 ve 2018 yılına ait arazi kullanım haritaları modelin doğruluk değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Söz konusu iki harita kullanılarak 2022 yılı arazi kullanımı simüle edilmiş ve kontrol modeli olan 2022 yılı gerçek arazi kullanım verisiyle kıyaslanmıştır.

8.1. Arazi Kullanım Senaryolarında Kullanılan Değişkenler

FLUS programında simülasyon analizlerine girdi verisi olarak birtakım değişkenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda çalışma alanında arazi kullanım değişikliğine etki eden hem doğal hem de beşerî olmak üzere toplam 10 değişken belirlenmiştir. Bu değişkenler şunlardır; yükselti, eğim, bitki örtüsü, akarsuya uzaklık, yollara uzaklık, elektrik hatlarına uzaklık, fay hatlarına uzaklık, şehir merkezlerine uzaklık, mevcut nüfus yoğunluğu, göl/barajlara uzaklıktır. Değişkenler çalışma alanı özelliklerine ve literatüre göre değerlendirilip belirlenmiştir. Belirlenen değişkenler normalize edilerek 1 (yüksek) ile 0 (düşük) değeri arasında gösterilmiştir (Harita 4).

Arazi kullanımı/örtüsünün gelişim süreci doğal faktörler ile sosyo-ekonomik faktörlerin, statik ve dinamik etkisinin bir sonucudur. Doğal faktörler arazi kullanımı değişikliklerinin yönünü, şeklini ve eğilimini belirlemektedir (Chen, vd., 2021; Zhu, vd., 2023). Çalışma alanında da özellikle yükselti ve eğim değişkeni arazi kullanımı değişimi ve gelişiminde en etkili iki değişken olmuştur. Nitekim çalışma alanının belirli bölgelerinde şehrsel gelişim direkt olarak bölgenin topografyası, yani yükselti ve eğime bağlı olarak gelişim göstermek durumundadır. Özellikle topografya şartlarından dolayı ova içlerine kurulmak zorunda kalan Datça'da yerleşim birimleri gerek şehrsel gelişimi gerekse tarım ve orman alanlarının gelişim süreci topografya şartlarına bağlıdır. Nitekim söz konusu özelliğe sahip bölgelerin geçmişten günümüze kadar şehrsel gelişimleri incelendiğinde genellikle yükselti ve eğimin az olduğu ova içlerine doğru gelişim göstermişlerdir. Dolayısıyla bu durum gelecek simülasyonlarda dikkate alınmış ve arazi kullanım sınıflarının gelişimleri ve dönüşümlerini etkilemiştir.

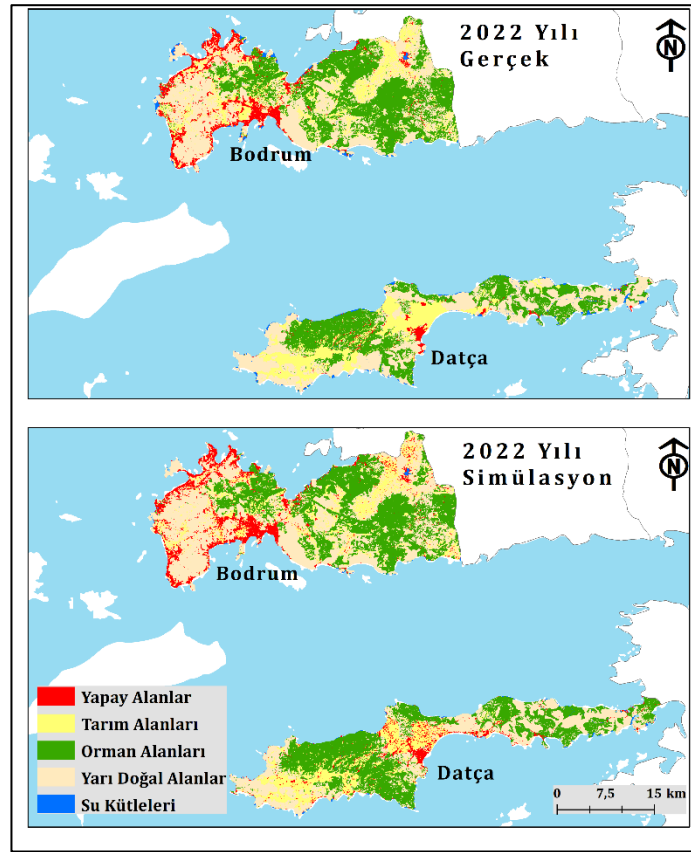

Harita 4. Arazi Kullanım Senaryolarında Kullanılan Değişkenler

Arazi kullanımının gelişim ve değişim süreçlerinde konum bilgisi oldukça önemlidir. İster şehirselleşme olsun ister yeni bir tarım alanı belirlenecek olsun öncelikli olarak belirli faktörlerin konum bilgileri gerekmektedir. Bu anlamda herhangi bir arazi sınıfının gelişimi ve dönüşümü mevcut yol ağına, su kaynaklarına, elektrik imkanlarına ve fay hatlarına olan uzaklıkları ile yakından ilişkilidir. Örnek olarak mevcut bir “yol” değişkeni arazi değişiminde bir nirengi noktası şeklinde belirlenip gelecek simülasyon için kullanılabilir.

8.2. Model Doğruluğunun Belirlenmesi

Arazi kullanım simülasyonlarında belirsizlik kaçınılmazdır ve simülasyon için kullanılan ilk arazi kullanım verilerinin doğruluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle mevcut olan bir arazi kullanım haritasının simülasyonu yapılarak gerçek harita ile simülasyon haritasının karşılaştırılması sağlanmalıdır. Bu kapsamda 2012 ve 2018 yılı arazi kullanım haritaları kullanılarak 2022 için simülasyon haritası oluşturulmuştur. Harita 5 ve 8 tablo tahmin edilen sonuçlar ile gerçek 2022 arazi kullanım modelleri arasındaki karşılaştırmayı sunmaktadır. Tablo 9 ise simülasyon aşamasında elde edilen sonuçların sayısal değerlerini sunmaktadır.

Harita 5. Bodrum ve Datça'nın 2022 Yılı Gerçek ve Simülasyon Haritaları

Tablo 8. Bodrum ve Datça'nın 2022 Gerçek ve Simülasyon Arazi Sınıflarının Alan Bazlı Karşılaştırması (Km²)

Arazi Sınıfı	Bodrum		Datça	
	2022 Gerçek (km ²)	2022 Simülasyon (km ²)	2022 Gerçek (km ²)	2022 Simülasyon (km ²)
Yapay alanlar	102,61	112,33	33,41	38,64
Tarım Alanları	93,81	84,65	41,13	39,13

Orman Alanları	281,57	271,95	204,42	194,18
Yarı Doğal Alanlar	154,48	163,42	145,17	152,23
Su Kütleleri	6,2	6,32	7,14	7,09
Toplam	638,67	638,67	431,27	431,27

Gerçek ve simülasyon haritaları karşılaştırıldığında, yapay alanlar ve yarı doğal alanlar simülasyon sonuçlarında gerçeğinden daha fazla hesaplanmıştır. Tarım ve orman alanlarında ise simülasyon sonuçları gerçek arazi kullanım verisine göre daha az bir alan olarak hesaplanmıştır. Bu simülasyon sonuçlarına girdi verisi olarak girilen arazi kullanım haritalarında özellikle şehir ve yarı doğal alanlarının fazla alan kazanmış olması, simülasyon sonuçlarını da bu yönde etkilemesine neden olmuştur. Tarım ve orman alanlarında ise tam tersi bir durum gerçekleşmiştir. Su kütlelerinde ise birbirine çok yakın bir sonuçlar çıkmıştır.

Tablo 9. 2022 Simülasyon Analizinde Yer Alan Doğrulama Sonuçları

Arazi Sınıfı	Komisyon Hatası (Commission Error)	İhmal Hatası (Omission Error)	Üretici Doğruluğu (Producer's Accuracy)	Kullanıcı Doğruluğu (User's Accuracy)
Yapay alanlar	0.145134	0.0616899	0.91831	0.874866
Tarım Alanları	0.0461628	0.0749053	0.875095	0.893837
Orman Alanları	0.013683	0.0191056	0.900894	0.886317
Yarı Doğal Alanlar	0.0890246	0.0862899	0.76371	0.780975
Su Kütleleri	0.0289474	0.0304857	0.899514	0.911053

Simülasyon analizinin doğruluğu ilk olarak Kappa katsayı indeksine göre denetlenmiştir. Kappa katsayısı FLUS programı içinde yer alan doğrulama araçları kullanılarak tespit edilmiştir. Burada Kappa katsayısının hesaplanması haritalar üzerinden rastgele örneklemeler alınarak gerçekleştirilmektedir. Buna göre Kappa katsayısı 0.84 olarak hesaplanmıştır (Tablo 10). Kappa katsayısının 0,8'den büyük olması, model simülasyon doğruluğunun tatmin edici bir istatistik anlamlılık düzeyine ulaştığını göstermektedir (Rahnama, 2021; Talukdar, vd., 2020).

Tablo 10. FLUS Modelinde Yer Alan Doğrulama Sonuçları

Kappa	FoM	Genel Doğruluk (Overall Accuracy)
0.848103	0.834998	0.842777

Simülasyon sonuçlarının doğruluğunun değerlendirildiği bir diğer yaklaşım Figure of Merit (FoM) indeksidir. Bu yaklaşım, sadece simülasyonu yapılan alanların gerçek konumuna göre karşılaştırılması usulüne göre hesaplamalar yapmaktadır. Daha büyük bir FoM değeri, daha iyi simülasyon sonuçlarını ve daha yüksek doğruluğu göstermektedir (Zhu, vd., 2023). Çalışma kapsamında hesaplanan FoM değeri (0.83) yeterli düzeydedir (Tablo 10).

8.3. Senaryo Sonuçları

Arazi kullanım simülasyon işlemlerinin tamamı FLUS programı üzerinden yapılmıştır. Program doğrultusunda değişkenler belirlenmiş ve geçerliliği test edilen arazi kullanım haritaları ile gelecek simülasyonları yapılmıştır. Buna göre öncelikle simülasyonu yapılacak yılın önceki dönemine ait (örneğin 2026 yılı için 2022 yılı haritası) arazi kullanım haritasına belirlenen değişkenlerin tanımlanması ve YSA yöntemi ile değişkenler ile arazi kullanım değişim yönünün program tarafından öğrenilmesi gerekmektedir (Şekil 1). Devamında ise simülasyonu

yapılacak yılın arazi değişim miktarlarının hesaplanabilmesi için belirlenen önceki dönem haritalarından (2026 simülasyonu için 2018 ve 2022 yılı haritaları) yola çıkılarak, Markov-Zinciri hesaplama yöntemi ile her bir arazi sınıfı için tahmin edilen yıla yönelik piksel değerlerinin hesaplanması gerekmektedir (Şekil 2). Söz konusu öğrenme işlemi ve hesaplamalar yapılmıştır.

ANN-based Probability-of-occurrence Estimation

Land Use Data

Path: C:\Users\Zekeriya Araz\Desktop\flus\FLUS_V2.4\FLUS_V2.4\yeni-normalize/new_2022.tif

Set NoData Value

Save path

Path: C:\Users\Zekeriya Araz\Desktop\flus\FLUS_V2.4\FLUS_V2.4\yeni-normalize/prob-deneme.tif

Driving Data

Normalization: Normalization No Normalization

Image Name	Data Type	Rows	Cols	Bands	No Data	Max	Min
1 akarsu_Y_...	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
2 baraj-göl_...	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
3 city_Y_N.tif	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
4 dem_Y_N.tif	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
5 elektrik_Y_...	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
6 fay_Y_N.tif	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
7 new_ndvi.tif	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
8 new_nüfus...	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
9 road_Y_N.tif	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0
10 slope_Y_N...	Float32	5045	7100	1	-3.40282e...	1	0

Start Running

Start year image C:\Users\Zekeriya Araz\Desktop\flus\FLUS_V2.4\FLUS_V2.4\yeni-normalize\sim07.tif

End year image C:\Users\Zekeriya Araz\Desktop\flus\FLUS_V2.4\FLUS_V2.4\yeni-normalize\sim19.tif

Start year 2026

End year 2030

Predict year 2034

Run

[Conversion Matrix]

Land use types,type1,type2,type3,type4,type5,total

type1,415233,0,0,0,415233

type2,39330,676465,0,22147,0,737942

type3,33182,26714,2235625,129060,0,2424581

type4,48608,14568,0,714431,0,777607

type5,2430,284,0,250,123206,126170

total,538783,718031,2235625,865888,123206

[Conversion Probability]

type1,1.000000,0.000000,0.000000,0.000000,0.000000

type2,0.053297,0.916691,0.000000,0.039012,0.000000

type3,0.013686,0.011018,0.922067,0.052230,0.000000

type4,0.062510,0.018734,0.000000,0.918756,0.000000

type5,0.019260,0.002251,0.000000,0.001981,0.976508

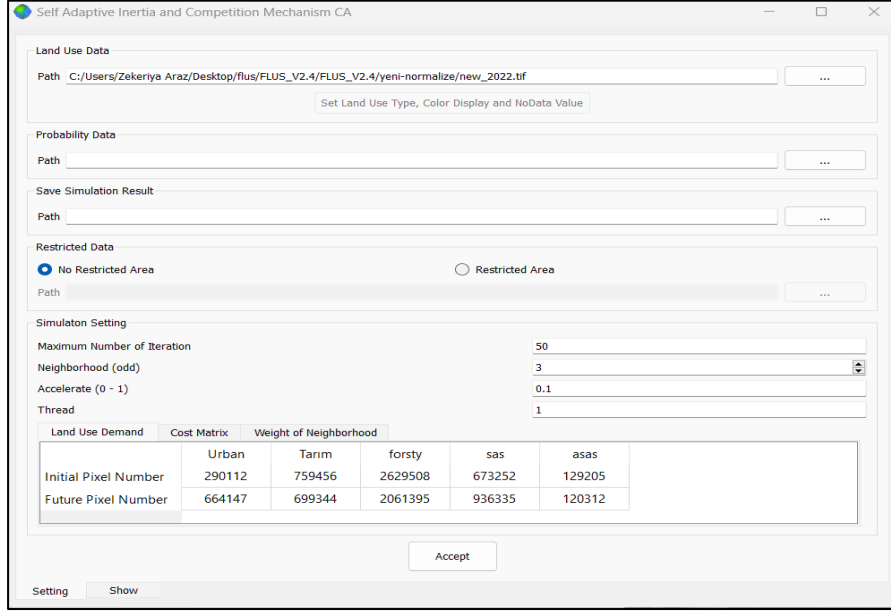
[Predict amount]

year,type1,type2,type3,type4,type5

2030,538783,718031,2235625,865888,123206

Şekil 1. FLUS Programında Yer Alan Değişken Belirleme (A) ve Markov-Zinciri (B) Ayarlamalarından Görünüm

FLUS programı arazi simülasyonları için farklı senaryoların oluşturulmasına imkân tanımaktadır. Örneğin belirli bir bölgede orman alanlarının önceliği gözetilerek ekolojik bir senaryo oluşturulabilir. Başka bir örneğe göre ekonomik öncelik göz önünde bulundurularak buna yönelik arazi kullanım senaryoları oluşturulabilmektedir (Zhu, vd., 2023). Bu çalışmanın kapsamı Bodrum-Datça'da turizmin mekânsal etkilerini belirlemektir. Buna göre özellikle yapay alanların önemli ölçüde arttığı, tarım ve orman alanlarının ise azaldığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda gelecek simülasyonları için öncelikle yapay alanlar ile tarım ve orman alanlarına önem verilmiştir. Arazi kullanım analizlerinde su kütlelerinde de çok fazla bir değişim yaşanmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle gelecek simülasyonları için su kütlelerinin diğer arazi sınıfları arasındaki geçiş sınırlandırılmış ve gelişim göstermesi engellenmiştir.

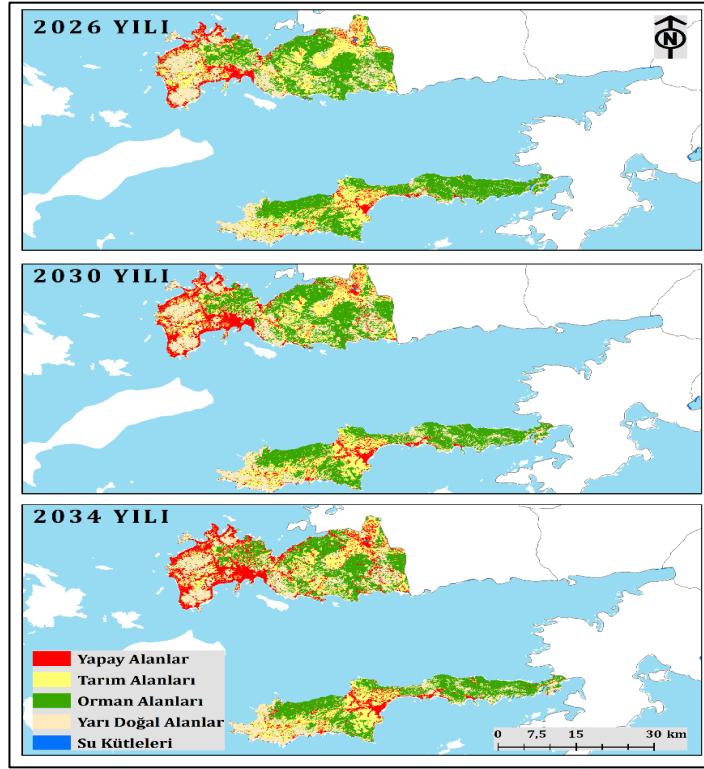
Şekil 2. FLUS Programında Senaryo Ayarlama Sekmesinden Görünüm

Tüm bu ayarlamalar program içinde yer alan “maliyet matrisi (cost matrix)” ve “komşuluğun ağırlığı (weight of neighborhood)” sekmesinde yapılmıştır (Şekil 2, Tablo 11). “Maliyet Matrisi (Cost Matrix)” arazi kullanım sınıfları arasındaki geçişlerin ne kadar olacağını göstermektedir. Burada bir arazi sınıflarına atanan değer “1” yaklaştıkça birbirleri arasındaki geçişi olabileceği, “0”a yaklaşıp birbirleri arasında geçişlerin olmayacağı anlamına gelmektedir. Örnek olarak tablo 11’de gösterilen değerlere göre yapay alanların diğer sınıflara geçişleri engellenmiştir. Aynı şekilde diğer tüm arazi sınıflarının su kütlelerine geçişleri engellenmiştir. Komşuluğun Ağırlığı (Weight of Neighborhood)” simülasyon esnasında arazi sınıflarının ne derece de etkili olacağı yani ne derecede gelişeceği veya gelişmeyeceği belirlenmektedir. Burada da değer “1”e yaklaştıkça arazi sınıfının gelişip gelişmeyeceği o derecede artarken, değer “0”a yaklaştıkça o arazi sınıfının simülasyon işlemlerinde devre dışı bırakılacağı anlamına gelmektedir. Örnek olarak çalışmada su kütlelerine “0” değeri girilerek simülasyon sonuçlarında devre dışı kalması sağlanmıştır.

Tablo 11. FLUS Programı Doğrultusunda Hazırlanan “Cost Matrix” ve “Weight of Neighborhood” Matrisleri

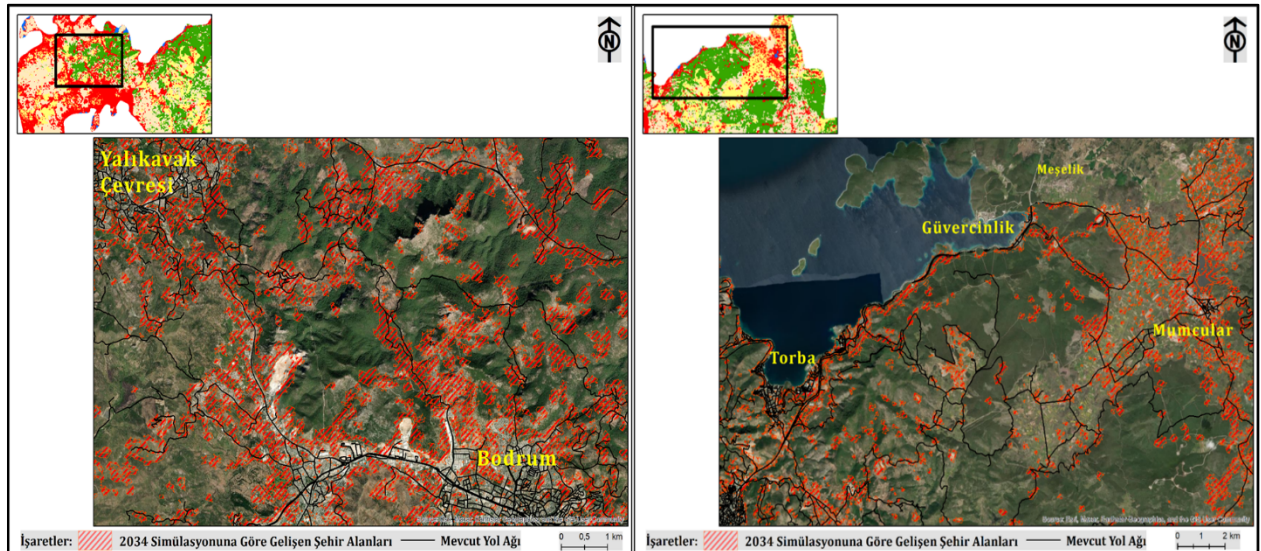
Arazi Sınıfları	Yapay alanlar	Tarım Alanları	Orman Alanları	Yarı Doğal Alanlar	Su Kütleleri
Yapay alanlar	1	0	0	0	0
Tarım Alanları	1	1	0	1	0
Orman Alanları	1	1	1	1	0
Yarı Doğal Alanlar	1	1	1	1	0
Su Kütleleri	1	1	0	1	1
Weight of Neighborhood	1	1	1	1	0

FLUS program kapsamında geçerliliği tespit edilen arazi kullanım haritaları ile gerekli ayarlamaların yapılmasıyla birlikte simülasyon aşamasına geçilmiştir. Belirlenen yıl aralıkları olan 2026, 2030 ve 2034 yılı için ayrı ayrı simülasyon haritası oluşturulmuştur (Harita 6).

Harita 6. 2026, 2030 ve 2034 Yılına Ait Simülasyon Sonuçları

Simülasyon sonuçlarına göre Bodrum Yarımadası'nda yapay alanların genellikle yüksek ve eğimli arazilerden ziyade daha düz ve yol ağı çevresinde gelişim göstermiştir. Bu anlamda 2034 yılına göre yarımada'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki şehir bağlantısı yükselti ve eğim değerlerinin az olduğu genellikle yol güzergâhlarının bulunduğu bölgelerden bağlanmıştır. Bodrum ilçe merkezinin hemen kuzeyinde yüksek ve eğimli olan ormanlık alanlara doğru çok fazla bir şehrsel gelişim yaşanmamıştır. Buralarda sadece yükseltinin az olduğu ulaşılabilir olan vadi içlerine doğru bir gelişme mevcuttur (Harita 7). Bunun temel nedeni mevcut yapay alanların da kısmen yüksek ve eğimli alanlardan ziyade ova içleri gibi daha düz bir alanda gelişme göstermesidir. Nitekim bu durum, belirlenen değişkenlerin YSA aracılığıyla programa öğretilmesi ve buna yönelik bir işlem yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Harita 7. 2034 Simülasyonuna Göre Bodrum Yarımadası'nın Kuzey Kesimleri ve Torba-Güvercinlik Çevresinde Gelişen Yapay Alanlar

Yarımadada en fazla şehirselleşimin yarımadaının batı kesiminde gerçekleşirken kuzey kıyılarında yer alan Torba ve Güvercinlik kıyı boyunca da şehirselleşimler yaşanmıştır. Bu bölgede de yükselti ve eğimden dolayı şehirselleşim çoğunlukla kıyı bölgeleri ile sınırlı kalmıştır. Devamında ise daha Güvercinlik'in gerisinde kalan ovalık alana doğru bir şehirselleşim kendini göstermiştir. Buradaki şehirselleşim daha düz ve ulaşılabilir olmasında dolayı Meşelik ve Mumcular arası ile Mumcular Ovası'nın içlerine doğru yayılmış durumdadır (Harita 7).

Bodrum Yarımadası'nda yapay alanların gelişimi öncelikle tarım ve orman alanlarını etkilemektedir. 2026 yılında yaklaşık 85 km² olacağı tahmin edilen tarım alanlarının 2034 yılında yaklaşık 68 km²'ye düşeceği tahmin edilmektedir. Orman alanları ise en fazla alan kaybedileceği tahmin edilen arazi sınıfıdır. Buna göre 2026 yılında yaklaşık 270 km² olacağı tahmin edilen alanın 2034 yılında yaklaşık 27 km² alan kaybederek 243 km²'ye düşeceği tahmin edilmektedir. Yarı doğal alanlar ise artış gösteren (yaklaşık 17 km²) diğer bir arazi sınıfı konumundadır. Su kütlelerinde simülasyon aşamasındaki ayarlamalardan dolayı kayda değer bir değişim yaşanmamıştır (Tablo 12).

Tablo 12. Arazi Kullanımı Simülasyon Verileri (km²)

Arazi Sınıfları	2026		2030		2034	
	Bodrum	Datça	Bodrum	Datça	Bodrum	Datça
Yapay alanlar	112,70	40,82	128,67	53,08	140,62	61,18
Tarım Alanları	85,81	43,31	77,1	39,15	68,41	31,32
Orman Alanları	270,79	200,42	254,69	190,12	243,69	185,06
Yarı Doğal Alanlar	162,71	138,84	172,08	141,12	179,52	145,87
Su Kütleleri	6,66	7,88	6,13	7,80	6,43	7,84
Toplam	638,67	431,27	638,67	431,27	638,67	431,27

Datça'da arazi kullanım simülasyon sonuçlarına göre yapay alanların büyüdüğü görülmektedir. 2026 simülasyon sonuçlarına göre toplam alanın yaklaşık 40 km²'si yapay alanlar, yaklaşık 43 km²'si tarım alanları, yaklaşık 200 km²'si orman alanları, yaklaşık 138 km²'si yarı doğal alanlar ve yaklaşık 7 km²'si su kütleleridir. 2034 yılı simülasyon sonuçlarında ise yapay alanlar 20 km² artarak yaklaşık 61 km²'ye ulaşmıştır. Artış gösteren diğer bir arazi kullanım sınıfı ise yarı doğal alanlardır (yaklaşık 7 km²). Tarım ve orman alanları ise sürekli olarak alan kaybeden arazi sınıfları konumundadır (Tablo 12).

Datça'da yapay alanların genellikle kuzey ve doğuya doğru genişlediği görülmektedir. 2034 simülasyonunda kuzey ile güney arasında şehir bağlantısı oluşmuş durumdadır. Buradaki şehir gelişimi direkt olarak tarım alanları üzerine gelişmiş durumdadır. Kuzey-güney arasındaki şehir bağlantısı mevcut yol ağı ve yükseltinin daha az olduğu alanları takip ederek genişlemiştir. Doğuya doğru gelişen yapay alanlar ise yine mevcut yol güzergâhını takip ederek, yükseltinin daha az olduğu vadi içlerine doğru gerçekleşmiştir. Şehir gelişiminin batıya doğru gelişimi kıyı boyunca Karaincir - Emecik mevkiine kadar ulaşmaktadır. Buradaki şehir gelişimi Marmaris-Datça yol güzergâhı boyunca gerçekleşmiştir. Datça Ovası çevresinde gelişen yapay alanlar tarım alanlarının büyük bir bölümünü işgal ederek gelişmektedir (Harita 8).

turizm tesislerinin daha da artacağını göstermektedir. Bu durum özellikle tarım ve orman alanlarının zarar görmesine ve doğal çevrenin tahrip olmasına yol açabilecektir. Bu nedenle koruma-kullanma dengesini gözeterek planlı bir arazi kullanımı politikasının benimsenmesi gerekmektedir.

9. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Bodrum ve Datça'da turizmin arazi kullanımındaki etkisi ile gelecek arazi kullanım senaryoları üzerine durulmuştur. Günümüzde Güneybatı Anadolu kıyıları, Türkiye turizminin büyük bir bölümünü içinde barındıran önemli turizm merkezlerine sahiptir. Bodrum'dan Datça'ya kadar uzanan kıyı boyunca birçok turizm türünü gerçekleştirme imkânı mevcuttur. Nitekim yaz turizminden kültür turizmine, dalış turizminden trekking turizmine kadar varan geniş bir alternatif bulunur. Bu büyüklükte turizm faaliyetleri, gerek sosyo-ekonomik gerekse mekânsal ve arazi üzerinde birçok etkiyi de beraberinde getirmektedir.

Turizm hareketlerinin tam anlamıyla başlamadığı 1960-1970'li yıllarda çalışma alanının birçok yerinde kıyı yerleşmeleri küçük kasaba görünümündeydi. Kıyı kesiminde hâkim sektör tarımla birlikte sünger balıkçılığıydı. Nüfusun genellikle ilçe merkezlerinde toplandığı, ilçe merkezleri dışında ise küçük köylerin bulunduğu bir yerleşme yapısı hâkimdi. Bu durum özellikle 1980'li yıllarda genel anlamda turizmin teşvik edilmesi, turizm yatırımlarının hem özel hem de devlet eliyle artırılması, yeni turizm merkezlerinin oluşturulması gibi turizmi geliştirmeyi amaçlayan Turizm Teşvik Kanunu (1982) yürürlüğe girmesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Nitekim bu kanunun yürürlüğe girmesi ile ülke genelinde turizm endüstrisinin çeşitli sektörlerinde yatırımlar artmış ve büyüme hızlanmıştır. Özellikle otel, tatil köyü ve konaklama tesislerinin gelişimi teşvik edilerek konaklama sektörü canlanmıştır. Turizmi teşvik süreciyle birlikte yatırımlar ve turizm hareketleri artmış olup çalışma alanı ülkenin en önemli turizm destinasyonlarından biri haline gelmiştir.

Turizm her ne kadar "temiz endüstri"; "bacasız sanayi" olarak anılıyorsa da rekreasyon ve turizm faaliyetlerinin çevre ve mekân unsurlarının hemen hepsi üzerinde bazen olumlu ama daha çok olumsuz etkileri söz konusudur. Bu anlamda turizmin arazi kullanımı üzerinde değişime ve dönüşüme neden olmasıyla çeşitli ve kapsamlı etkileri olmaktadır. Nitekim turizm hareketleri çalışma alanında da tarım alanlarının tahribatından orman alanlarının yok edilmesine, plansız şekilde büyüyen yerleşme alanlarının gelişimine yol açmıştır.

Çalışma alanında turizmin gelişmesiyle birlikte önceden birer balıkçı kasabası olan yerleşmeler günümüzde çevresini de etkileyen önemli turizm merkezleri haline gelmişlerdir. Bu süreçle Bodrum ilçe merkezi kasaba görünümünden şehre, günümüzde yarımadanın hemen tüm kıyı kesimleri yapay alanlarına dönüşmüş, eski kıyı köyleri ayrı birer merkez haline gelmiştir. Turizm sürecinin daha geç başladığı Datça'da ise yapay alanların gelişimi özellikle son yıllarda artarak ova içerisine doğru yayılmaya başlamıştır. Böylece turizm hareketleri Bodrum ve Datça çevresinde arazi kullanımını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Bodrum'un 1990 yılı arazi kullanım verilerine göre toplam alanın dörtte üçlük kısmını tarım ve orman alanları (yaklaşık 506 km²) oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde yapay alanlar yaklaşık 25 km², yarı doğal alanları yaklaşık 100 km² ve su kütleleri ise yaklaşık 7 km²'dir. 2022 yılına gelindiğinde ise Bodrum şehrinin gerek şehir merkezi gerekse yarımadanın kıyıları ile kıyı gerisinde yerleşmelerde gelişim artmıştır. 1990 yılında yaklaşık 25 km² olan yapay alanlar 2022 yılında yaklaşık %75 oranında bir artışla 102 km²'ye çıkmıştır. Yapay alanların gelişimi genellikle tarım ve orman alanlarının azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde orman alanları yaklaşık 281 km²'ye, tarım alanları da 93 km²'ye gerilemiştir. Datça'da da şehir gelişimi adına her ne kadar daha az olsa da

benzer durum yaşanmıştır. Buna göre 1990 yılında yaklaşık 240 km²'lik bir alan ile en fazla alana sahip arazi sınıfı orman alanlarıdır. Orman alanlarını sırası ile yaklaşık 110 km² ile yarı doğal alanlar, yaklaşık 68 km² ile tarım alanları, yaklaşık 7 km² ile su kütleleri ve yaklaşık 5 km² ile yapay alanları takip etmektedir. Arazi kullanım verilerine göre yapay alanların artışı 2006'lı yıllardan sonra kademeli olarak artmaya başlamış olup 2022 yılında 35 km²'ye yaklaşmıştır. Diğer arazi sınıflarında ise belirli oranda düşüşler yaşanmıştır. Datça'da yapay alanların gelişimi Bodrum'la karşılaştırıldığında artışın çok fazla olmadığı olduğu görülmektedir. Nitekim Bodrum söz konusu dönemler içinde yapay alanlarını üçe katlamış durumdadır. Bodrum'da yapay alanların gelişimindeki etkili faktör turizm hareketleri olmuştur. Datça'da ise turizm hareketlerinin nispeten yeni sayılabilecek dönemde gelişmeye başlaması, yapay alanların gelişim seviyelerinden de anlaşılmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde Bodrum ve Datça için FLUS paket programı aracılığıyla 2026, 2030, 2034 yılına ait arazi kullanım senaryoları oluşturulmuştur. Arazi kullanım senaryolarında her iki bölgede de yapay alanların önemli ölçüde artacağı tahmin edilmektedir. Bodrum'da 2022 yılında yaklaşık 102 km² olan yapay alanlar 2034 yılında yaklaşık 140 km² olacaktır. Datça'da benzer bir artışla 2022'de 33 km² olan yapay alanlar 2034 yılında 61 km² olacağı tahmin edilmektedir. Yapay alanların gelişimi genellikle yükseltisi ve eğim değerleri az olan mevcut şehir alanı ve yol ağı çevresinde gerçekleşmektedir. Diğer taraftan simülasyon sonuçlarında da yapay alanlar büyürken tarım ve orman alanlarının alan kaybedeceği öngörülmektedir.

Çalışmanın çıktıları göz önüne alınarak aşağıdaki öneriler belirtilmiştir:

- Kıyı bölgeleri ülkenin en önemli turizm merkezlerini barındırmaktadır. Özellikle yaz aylarında yoğun bir turist akınına uğramaktadır. Bu bağlamda Bodrum ve son zamanlarda Datça, turistlerin en fazla ilgi gösterdiği destinasyonlar arasında öne çıkmaktadır. Ancak bu turist yoğunluğu çeşitli mekansal etkileri beraberinde getirmektedir. Kıyı turizminin çalışma alanında özellikle sosyo-kültürel ve arazi kullanımı üzerinde önemli etkileri bulunmakta olup taşıma kapasitesinin aşılması gibi sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenle kıyı alanlarında koruma ve kullanma dengesini gözeterek alternatif turizm bölgelerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu anlamda gerek kamu gerekse diğer turizm paydaşları gerekli önlemleri alması gerekmektedir

- Çalışma sonuçlarına göre bölgeye yakın en önemli alternatif alan Datça olarak belirlenmiştir. Ancak Datça'da da turizm hareketlerinin ve mekansal etkilerin dikkatle yönetilerek planlı bir turizm yapılanmasının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Nitekim burada son zamanlarda turist sayılarında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu anlamda Datça'da turizmin gelişimi gerek yerel ve merkezi yönetim gerekse diğer turizm paydaşları gerekli tedbirleri alarak koruma-kullanma dengesi içerisinde yönetilmelidir.

- Çalışma alanında arazi kullanımının bir bölümünü ormanlık alanlar oluşturmaktadır. Bu alanlar genellikle Bodrum Yarımadası'nın kuzey kıyıları ile Datça Yarımadası'nın batı ve doğu bölgelerinde yer almaktadır. Bu ormanlık alanlar içinde çalışma kapsamında yürütülen çeşitli ekoturizm faaliyetleri düzenlenmektedir. Bunlar arasında yürüyüş parkurları, dağcılık ve piknik gibi aktiviteler bulunmaktadır. Ancak son dönemde artan orman yangınları göz önüne alındığında ekoturizm faaliyetlerinin daha planlı ve kontrollü bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bu konuda yerel ve turizm paydaşlarının iş birliği içinde hareket etmeleri önemlidir.

- Çalışma alanında yerleşmelerin çevresinde yapay alanların oluşumu özellikle turizm faaliyetlerini takiben belirgin bir şekilde artmıştır. Bu yapay alanların artışı tarım ve orman alanlarının zarar görmesine yol açmış ve yapılan simülasyon analizleri de bu zararın artarak devam edeceğini öngörmüştür. Bu nedenle yapay alanların gelişimi planlı ve kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmeli, tarım ve orman alanlarının zarar görmesi en aza

indirilmelidir. Yapay alanların gelişimi koruma ve kullanma dengesi gözetilerek yapılmalıdır. Bu anlamda yerel yönetimlerin imar izinlerini uygun bir şekilde belirlemesi gerekmektedir.

- Datça'da turizm hareketleri yeni başladığından yapay alanların gelişimi henüz başlangıç seviyesindedir. Ancak mevcut yapay alanların büyüme eğilimi özellikle Datça Ovası'ndaki tarım arazilerine yöneliktir. Yapılan arazi kullanım analizleri ve simülasyon çalışmaları, yapay alanların tarım arazilerinin zarar görmesine neden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla henüz erken aşamada olan yapay alanların gelişimi için koruma-kullanma dengesi gözetilerek planlar oluşturulmalıdır. Bu bağlamda, Datça'da yapay alanların gelişimi için alternatif bölgelerin belirlenmesi önemlidir. Söz konusu alternatif bölgeler yapay alanların gelişimi için uygun birer seçenek olarak değerlendirilebilir.

- Bodrum ve Datça gibi önemli turistik bölgelerde turizmin arazi kullanımını üzerindeki etkilerini ve gelecek arazi kullanım senaryolarını inceleyen kapsamlı bir araştırma önerilebilir. Bu çalışma, turizm faaliyetlerinin bölgedeki arazi kullanımını üzerindeki etkilerini belirlemek ve sürdürülebilir arazi kullanımını senaryoları geliştirmek için daha geniş yıl aralıklı olarak çalışılabilir. Ayrıca, Bodrum ve Datça'nın doğal ve kültürel kaynaklarının korunması ve turizmin sürdürülebilirliği için stratejiler sunarak belirli projeler oluşturulabilir.

Kaynakça | References

- Akduman, B. (2018). 1972-2018 yılları arası bodrum turizminin tarihsel gelişiminin yerel gazetelerle incelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Azari, M., Tayyebi, A., Helbich, M., Reveshty, M. A. (2016). Integrating cellular automata, artificial neural network, and fuzzy set theory to simulate threatened orchards: Application to Maragheh, Iran. *GIScience & Remote Sensing*, 53(2), 183–205.
- Berberoğlu, S., Akın, A., Clarke, K. C. (2016). Cellular automata modeling approaches to forecast urban growth for Adana, Turkey: A comparative approach. *Landscape and Urban Planning*, 153, 11–27.
- Canpolat, A. F. Dağlı, D. (2020). Elâzığ İl'inde Arazi Kullanımı Değişimi (2006-2018) ve Simülasyonu (2030), *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 702-723.
- Ceylan, M. A., Yakut, M. E. (2021). Türkiye'de Turistik Konaklama Türlerine ve Dağılına Coğrafi Bir Bakış. *Turkish Academic Research Review*, 6 (2), 697-724.
- Chen, B., Xu, B., Gong, P. (2021). Mapping essential urban land use categories (EULUC) using geospatial big data: Progress, challenges, and opportunities. *Big Earth Data*, 5(3):410-441. <https://doi.org/10.1080/20964471.2021.1939243>
- Dağlı, D. (2021). Diyarbakır Kenti ve Çevresinde Arazi Kullanımı/Arazi Örtüsü Değişimi ve Kentsel Büyümenin Modellenmesi. Doktora Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Darkot, B., Tuncel, M. (1988). Ege Bölgesi Coğrafyası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Di Gregorio, A. (2005). Land cover classification system: Classification concepts and user manual: LCCS (Vol. 2). Food & Agriculture Org.
- Doğan, S., Ö. (2003). Datça Yarımadasında Turizm Faaliyetleri ve Geliştirme Olanakları. *Coğrafya Dergisi*, (11):119-130
- Doğanay, H. (2001). Türkiye Turizm Coğrafyası, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Geofabrik, (2023). OpenStreetMap Veri Çıkarmaları, Erişim adresi: <https://download.geofabrik.de/>
- Gössling, S. (2002), "Global Environmental Consequences Of Tourism. *Global Environmental Change*", 12/4: 283-302.
- Gülçin, D. (2020). Kültürel ekosistem hizmetlerinin sosyal medya verileri kullanılarak haritalanması: Datça yarımadası örneği. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 21(4): 407-416

- Hansen, M.C. and DeFries, R.S. (2004). Detecting long-term global forest change using continuous fields of treecover maps from 8-km advanced very high resolution radiometer (AVHRR) data for the years 1982–99. *Ecosystems*, 7, 695–716. <https://doi.org/10.1007/s10021-004-0243-3>
- HGM, (2012). Harita Genel Müdürlüğü, Erişim adresi: <https://www.harita.gov.tr/>
- Işık, Ş., Zoğal, V. (2017), “Turizm Kentleşmesi Kavramı: Antalya Örneği”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 26/2: 71-94.
- Jiang, X., Zhai, S., Liu, H., Chen, J., Zhu, Y., Wang, Z. (2022). Multi-scenario simulation of production-living-ecological space and ecological effects based on shared socioeconomic pathways in Zhengzhou, China. *Ecological Indicators*, 137: 108750. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2022.108750>
- Kiper, H., P. (2004). Küreselleşme sürecinde kentlerin tarihsel-kültürel değerlerinin korunması. Türkiye - Bodrum örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı Ankara
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2023). Turizm İstatistikleri, Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>
- Lambin, E. F., Geist, H. J., Lepers, E. (2003). Dynamics of land-use and land-cover change in tropical regions. *Annual Review of Environment and Resources*, 28(1), 205–241.
- Lin, W., Sun, Y., Nijhuis, S., Wang, Z. (2020). Scenario-based flood risk assessment for urbanizing deltas using future land-use simulation (FLUS): Guangzhou Metropolitan Area as a case study. *Science of the Total Environment*, 739, 139899. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.139899>
- Liu, B., Huang, B., Zhang, W. (2017). Spatio-temporal analysis and optimization of land use/cover change: Shenzhen as a case study. CRC Press.
- Liu, B., Huang, B., Zhang, W. (2017). Spatio-Temporal Analysis and Optimization of Land Use/Cover Change. London: Taylor & Francis Group.
- Mater, B. (1977). Datça Yarımadasının Arazi Sınıflandırılması (Bir Envanter Çalışması). İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 221, 189-210.
- Mather, A. S., Needle, C. L. (2000). The relationships of population and forest trends. *Geographical Journal*, 166(1), 2–13.
- Melese, S. M. (2016). Effect of Land Use Land Cover Changes on the Forest Resources of Ethiopia. *International Journal of Natural Resource Ecology and Management*, 1(2): 51-57. DOI: 10.11648/j.ijnrem.20160102.16
- Meyer, W. B. (1995). Past and Present Land Use and Land Cover in the U. S. A. Consequences: The nature and implications of environmental change, 1(1).
- Meyer, W.B. and Turner, B.L. (1994). Changes in Land Use and Land Cover: A Global Perspective: Papers Arising from the 1991 OIES Global Change Institute. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Mullins, P. (1990). Tourist cities as new cities: Australia’s Gold Coast and Sunshine Coast. *Australian Planner*, 28 (3), 37-41.
- Mullins, P. (1991). Tourism urbanization. *International Journal of Urban and Regional Research*, 15 (3), 591-597.
- Mullins, P. (1992). Cities for pleasure: the emergence of tourism urbanization in Australia. *Built Environment*, 18(3), 187-198.
- Mullins, P. (2003). The evolution of Australian tourism urbanization. E. L. Hoffman, S. S. Fainstein, & D. R. Judd (Ed.) içinde, *Cities and visitors: Regulating people, markets and city space* (s. 126-142). Blackwell Publishing.
- Mwavu, E. N., Witkowski, E. T. F. (2008). Land-Use and Cover Changes (1988–2002) Around Budongo Forest Reserve, Nw Uganda: *Implications For Forest And Woodland Sustainability. Land Degrad. Develop.* 19: 606–622. DOI: 10.1002/ldr.869
- Özgüç, N. (2013). Turizm coğrafyası. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Rahnama, M. R. (2021). Forecasting land-use changes in Mashhad Metropolitan area using Cellular Automata and Markov chain model for 2016-2030. *Sustainable Cities and Society*, 64, 102548.

- Sezer, İ. (2011). Didim-Milas Kıyı Kuşağında Turizm ve Mekânsal Etkileri. Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Talukdar, S., Singha, P., Mahato, S., Pal, S., Liou, Y. A., Rahman, A. (2020). Land-use land-cover classification by machine learning classifiers for satellite observations-A review. *Remote Sensing*, 12(7), 1135.
- Taşçı, R., (2013). Sosyal, siyasal ve ekonomik yönüyle Datça (1923-1960), Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı / Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Muğla.
- Turan, B. İ., & Özcan, A. (2023). Mavi Yolculuk Sırasında Bodrum Guletlerinde Kullanım Dağılımının Araştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 15(1), 52-73. <https://doi.org/10.18613/deudfd.740229>
- Turner II, BL., Meyer BL. (1994). Global land use and land cover change: an overview. In *Changes in Land Use and Land Cover: A Global Perspective*, Meyer WB, Turner II BL (Eds). Cambridge University Press: Cambridge; 3–10.
- United States Geological Survey, (2023). Earth Explorer, Erişim adresi: <https://earthexplorer.usgs.gov/>
- Wang, Q., Guan, Q., Lin, J., Luo, H., Tan, Z., Ma, Y. (2021). Simulating land use/land cover change in an arid region with the coupling models. *Ecological Indicators*, 122, 107231. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.107231>
- Wang, Q., Guan, Q., Lin, J., Luo, H., Tan, Z., Ma, Y. (2021). Simulating land use/land cover change in an arid region with the coupling models. *Ecological Indicators*, 122, 107231. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.107231>
- World Tourism Organization, (2023). UNWTO Tourism Data Dashboard, Erişim adresi: <https://www.unwto.org/>
- Wubie, M. A., Assen, M., Nicolau, M. D. (2016). Patterns, causes and consequences of land use/cover dynamics in the Gumara watershed of lake Tana basin, Northwestern Ethiopia. *Environmental Systems Research*, 5(1), 1–12.
- Zencir, E., & Çiçek, D., (2014). Bodrum da Turizmin Gelişimi (1960 -2000) . III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi. (ss.312-323). Türkiye
- Zhu K, Cheng Y, Zang W, Zhou Q, El Archi Y, Mousazadeh H, Kabil M, Csobán K, Dávid LD. (2023). Multiscenario Simulation of Land-Use Change in Hubei Province, China Based on the Markov-FLUS Model. *Land*. 12(4): 744. <https://doi.org/10.3390/land12040744>.

Kitâbü'l-İdrâk'ta Geçen "Artmak" Kelimesi Ve "+Mak" Eki İle İşlevi Üzerine

The Word "Artmak" in Kitâbü'l-İdrâk and Its Function with the Suffix "+mak"

Esra Poyraz^{1*}

¹ Dr., İstanbul/Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-6392-1101>, poyrazesra@hotmail.com
Dr. Istanbul, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-6392-1101>, poyrazesra@hotmail.com

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 21.10.2023
Kabul Tarihi: 11.03.2024
Yayın Tarihi: 31.03.2024

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Esra Poyraz

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Atf

Poyraz, E. (2024). Kitâbü'l-İdrâk'ta Geçen "Artmak" Kelimesi Ve "+Mak" Eki İle İşlevi Üzerine. *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 33-40, <https://doi.org/10.30622/tarr.1379520>

Öz

*Divanü Lûgat'it-Türk'te Türk boyları arasında sayılan Kıpçaklar, geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, uzun bir süre siyasi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yaklaşık iki yüz yıl Karadeniz'de hüküm süren Kıpçaklar sınırlarını Talas bölgesinden Tuna'ya, Kafkaslarda Kuban bölgesi ile kuzeyde İtil Bulgarlarına kadar genişletmişlerdir. Bu bölge "Deşt-i Kıpçak" olarak anılmaktadır. Kıpçaklar, Altın Orda ve Memlük Devletleri bünyesinde de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu süre zarfında da çok sayıda eser kaleme almışlar; ayrıca Arapça ile Farsçadan çok sayıda yapıtı da tercüme etmişlerdir. Bu dönemin önemli eserlerinden biri de "Türklerin Dilini Anlama Kitabı" anlamına gelen ve tam adı *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk* olan eserdir. Memlük Kıpçakçası ile yazılan bu eser, iki bölümden oluşan bir gramer kitabıdır. Mısır'da konuşulan Türkçenin teorik gramerini ortaya koyan bu eser, iki bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümü, 2200 kelimenin yer aldığı sözlük kısmıdır. İkinci bölüm, Arapçanın nahiv ve tarif kurallarına göre Türkçe dilbilgisinin yazıldığı kısımdır. Türkçe dilbilgisi ve Türkçe kelimelerin de yer aldığı bu eserde geçen "artmak" kelimesi dikkati çekmektedir. Yaptığımız araştırmalarda kelimenin daha önceki dönemlerde "heybe" anlamıyla kullanılmadığı tespit edilmiştir. "Artmak" kelimesi "heybe" anlamıyla ilk olarak Tarihî Kıpçak Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Daha önceki dönemlerde "heybe" anlamında farklı dönemlerde farklı kelimelerin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kelimeler içerisinde en dikkat çekici olan da "artmak" kelimesi ile yapıca ve anlamca benzerlik gösteren "arçı" kelimesidir. Yaptığımız araştırmada "artmak" kelimesinin etimolojisine bu alandaki yapıtların sadece birkaçında rastlanmıştır. O eserlerde de -genelde- kelimenin etimolojisinin tek bir görüşe dayandırıldığı, farklı açıklamalar yapılmadığı görülmüştür. Bazı etimoloji sözlüklerinde ise kelimenin örnek olarak verildiği ancak onunla ilgili hiçbir açıklama ya da yoruma yer verilmediği belirlenmiştir. Kanaatimizce kelimenin etimolojisi, "sırt" anlamında kullanılan "art" kelimesine eşya ismi yapma işlevi olan "+mAk" eki getirilmesiyle oluştuğu şeklinde olmalıdır. Bu kelimeyle, genelde giyecek ismi yapma işlevi olan "+mAk" ekinin farklı bir işlevi daha tespit edilmektedir. Çünkü bu ek, daha önceki dönemlerde de sadece birkaç kelimedede tespit edilmiş ve tek işlevi ile karşımıza çıkmıştır. Bunun yanı sıra "art" kelimesinin anlamı da bu kelimedede "sırt, boyunun arkası" olmalıdır. Çünkü heybe, hayvanların eyerinin üzerine konularak ya da insanların omuzdan sırta alarak eşya taşımalarına yarayan bir nesnedir. Geniş bir alana yayılan Kıpçakların "artmak" örneğinde olduğu gibi bazı eşyalara farklı isim vermeleri, Türkçenin kelime türetme zenginliğini ortaya koymaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesinde tespit edilen bu kelime, dönemin kelime çeşitliliğini ve ağız farklılığını ortaya koyması bakımından da ilgi çekici bir şekildedir. Çünkü farklı bir eserde kelimenin belki de ağız farklılığı nedeniyle başka bir şekli tespit edilmiştir. Sadece bu dönemde tespit ettiğimiz kelime ilginçtir ki günümüz Kıpçak grubu içerisinde yer alan Karaçay – Malkar ile Kırgız Türkçesinde aynı anlamda ve "artmak" şekliyle varlığını devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "büyük heybe" anlamıyla "artmak" kelimesinin kullanıldığı da tespit edilmiştir. Kelimeyle ilgili etimolojik yorumun yapılmaması, bizi benzer kullanımlara yöneltmiştir. Geçmiş dönemlerde "heybe" anlamında kullanılan kelimeler ve Eski Türkçede birkaç kelimedede farklı işlevde kullanılan "+mAk" ekinin yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile etimoloji sözlüklerinde pek yer bulmayan "artmak" kelimesinin etimolojisiyle ilgili görüşümüz sunulacaktır. Ayrıca Eski Türkçede sadece birkaç kelimedede tespit edilen ve giysi isimleri türetme işlevi olan "+mAk" ekinin "artmak" kelimesi aracılığıyla farklı bir işlevde kullanıldığı belirtilecektir.*

Anahtar Kelimeler: Kitâbü'l-İdrâk, Kıpçak Türkleri, Ekin İşlevi, "artmak" Kelimesi, "+mAk" Eki.

Research Article**History**

Received: 21.10.2023

Accepted: 11.03.2024

Date Published: 31.03.2024

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Esra Poyraz

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Cite as

Poyraz, E. (2024). *The Word "Artmak" in Kitâbü'l-İdrâk and Its Function with the Suffix "+mak"*. *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 33-40.

<https://doi.org/10.30622/tarr.1379520>

Abstract

Kipchaks, who are considered among the Turkish tribes in Divanü Lûgat'it-Türk ruled over a wide geography and maintained their political existence for a long time. The Kipchaks, who ruled in the Black Sea for about two centuries, expanded their borders from the Talas region to the Danube, the Kuban region in the Caucasus and the Itil Bulgarians in the north. This region is known as "Desht-i Kipchak". They also continued their lives within the Golden Horde and Mamluk States. They also wrote many works during this period and translated works from Arabic and Persian. One of the important works of this period is the work whose full name is Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, which means "Book of Understanding the Language of the Turks". This work, written in Mamluk Kipchak, is a grammar book consisting of two parts. This work, which reveals the theoretical grammar of Turkish spoken in Egypt, consists of two parts. The first part of the work is the dictionary part, which includes 2200 words. The second part is the part where Turkish grammar is written according to the rules of Arabic syntax and description. At this work, which also includes Turkish grammar and Turkish words, draws attention "artmak" word. In our research, it was determined that the word was not used in the sense of "saddlebag" in previous periods. The word "artmak" firstly appears in Historical Kipchak Turkish with the meaning of "saddlebag". It has been determined that different words were used in the meaning of "saddle-bag" in different periods in the previous periods. The most striking one among these words is the word "arçı" which is similar in structure and meaning to the word "artmak". In our research, the etymology of the word "artmak" was found in only a few of the works in this field. In those works, it was generally seen that the etymology of the word was based on a single opinion and no different explanations were given. It has been determined that in some etymology dictionaries, the word is given as an example, but no explanation or comment is included about it. In our opinion, the etymology of the word should be that it was formed by adding the suffix "+mAk", which has the function of making a name for things, to the word "art", which is used in the meaning of "back". With this word, a different function of the "+mAk" suffix, which is generally used to name clothes, is detected. Because this suffix was only found in a few words in previous periods and appeared with its only function. Besides, the meaning of the word "art" in this word should be "back, back of the neck". Because a saddlebag is an object that is used to carry things by placing it on the saddles of animals or by carrying things from shoulder to back. The fact that the Kipchaks, who spread over a wide area, gave different names to some objects, such as "artmak", reveals the richness in deriving words. This word, which was identified in the historical Kipchak Turkish, is an interesting form in terms of revealing the word diversity and dialect differences of the period. Because a different form of the word was detected in another work, perhaps due to a difference in dialect. Interestingly, the word we identified only in this period continues to exist with the same meaning in Karachay-Balkar and Kyrgyz Turkish, which are among the Kipchak group today. In addition, it has been determined that the word "artmak", meaning "big saddle-bag", is used in various parts of Anatolia. The fact that no etymological interpretation of the word has been made has led us to similar uses. An attempt has been made to establish the etymology of the word based on the words used in the sense of "saddle-bag" in the past and the "+mAk" suffix used in different functions in a few words in Old Turkish. In this study, we will present our opinion on the etymology of the word "artmak", which does not find much place in etymology dictionaries. In addition, it will be stated that the "+mAk" suffix, which is found in only a few words in Old Turkish and has the function of deriving clothes names, is used in a different function through the word "artmak".

Keywords: Kitâbü'l-İdrâk, Kipchak Turks, Function of Suffix , "artmak" word, "+mAk" suffix,

Giriş

Divanü Lûgat'it-Türk'te Türk boyları arasında sayılan Kıpçak (Atalay, 1986, s. 28) adını, 1909 yılında Moğolistan'da Ramstedt tarafından bulunan Uygur İl İtmiş Bilge Kağan'ın Şine-Ussu (Bayan Çor) Yazıtı'nda görmekteyiz. Yazıtta geçen “*türük kıpçak elig yıl olmuş*” genel kabul görmüştür. Kıpçakların Doğu Köktürklerin kendisi ya da Köktürklerle bir arada olan Türk boylarından biri olduğu belirtilmektedir (Ercilasun, 2004, s. 359).

Yaygın olarak kullanılan isimleri Kıpçak ve Kumandır (Taşağıl, 2013, s. 73)¹. Farklı kaynaklarda başka isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Bizanslılar ve Latinler “Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani”, Ruslar “Polovets”, Almanlar ve başka Batılı milletler “Falken, Falones, Vatani, Valwen, Pallidi”, Ermeniler “Khartes”, Macarlar “Kuri” olarak ifade etmişlerdir (Kafesoğlu, 1997, s. 185). Kıpçaklar tarih kitaplarında “sarı, sarımsı, açık sarı, samansı, renkli gözlü” görünüşe sahip olarak aktarıldıklarından yabancı araştırmacılar tarafından dış görünüşlerine uygun olarak isimlendirmişlerdir (Kafesoğlu, 1997, s. 186; Caferoğlu, 1964, s. 162; Kononov, 2000, s. 518; Yücel, 2002, s. 420; Gömeç, 2013, s. 8; Argunşah ve Yüksekaya 2016, s. 265).

Kıpçak kelimesinin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Hurdâdbih'ten beri İslam ve Gürcü kaynaklarında geçen “Kıpçak” adının “öfkeli, birden kızan” anlamına geldiği ve “kıp-ırda+mak” kelimesinin “kıp-” kelimesinden türediği belirtilmektedir (Kafesoğlu, 1997, s. 186). Sarışın oldukları için Türkçe **kub* “falb, bleich” [soluk] kökünden türediği dile getirilir (Kononov, 2000, s. 525). Kıpçakların bir ağaç kavuğundan geldiği ile ilgili destana dayanan halk etimolojisine göre “**kabu-çak* <*kabuk* ~ *kavuk*”, “kovuk, oyuk'un küçültme eki” almasıyla türetilmiştir (Kononov, 2000, s. 525)². *Kutadgu Bilig*'de *kovı* “içi kof ve çürümüş olan” biçiminde açıklandığından Radloff, bu iki kelimenin birbiriyle ilgili olduğunu varsaymıştır (Karamanlıoğlu, 1962, s. 175).

İlk olarak Tobol-İşim ırmakları etrafında tarih sahnesinde görülen Kıpçaklar, eski Çiklerin X. asırdaki devamı olduğu anlaşılan, İrtiş boylarındaki Kimeklerin bir koluydu (Taşağıl, 2013, s. 72; Kafesoğlu, 1997, s. 188). Balkaş'tan İrtiş'e kadar hâkim olan Kıpçaklar, Kumanların gelmesi ile daha da kuvvet kazanmışlar ve Volga üzerinden batıya yönelerek Güney Rusya'ya varmışlardır (Kafesoğlu, 1997, s. 188; Yücel, 2002, s. 420). Yaklaşık iki yüz yıl Karadeniz'de hüküm süren Kıpçaklar sınırlarını Talas bölgesinden Tuna'ya, Kafkaslarda Kuban bölgesi ile kuzeyde İtil Bulgarlarına kadar yaydılar. Bu bölgeye o zamandan beri “Deşt-i Kıpçak” denmektedir (Kafesoğlu, 1998, s. 188; Gökbek, 2000, s. 40; Yücel, 2002, s. 420; Karahan, 2013, s. 42). XIII. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ta Kıpçakların siyasi gücü azaldı ve Moğol ordusu karşısında duramadılar. Kıpçakların bir kısmı Macaristan'a sığınırken bir kısmı da İtil Bulgaryası'na gitti. Moğolların Kıpçak bozkırını istila etmesinden sonra Kıpçakların kuvveti kalmadı. Bazı Kıpçaklar, Moğol İmparatorluğunda önemli görevlerde bulundular (Kafesoğlu, 1998, s. 192-193; Yücel, 2002, s. 421). Savaşçı bir topluluk olarak bilinen Kıpçaklar hayat şartlarının zorlaşması üzerine XIII. yüzyıldan itibaren çocuklarını başka ülkelere göndermeye başladı. Orduda görev alan Kıpçaklar, Memlûk Devleti'nde hâkim unsur oldu (Kafesoğlu, 1997, s. 193; Yücel, 2002, s. 421; Argunşah ve Yüksekaya, 2016, s. 266). Halkın Arapça konuştuğu devlette, yönetimi oluşturan Kıpçaklar Türkçe biliyordu. Halka Türkçe öğretmek amacıyla dilbilgisi kitapları ile sözlükler yazılırken Arapça ve Farsçadan eserler de tercüme edildi.

Tam adı *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk* olan eser, Memlûk Devleti'nde 1312 yılında Berberi asıllı Arap dilcisi Ebu Hayyân tarafından kaleme alınmış sözlük ve gramer kitabıdır. “Türklerin Dilini Anlama Kitabı”

¹ Kuman ismi Kunların, Kıpçaklarla birleşmesinin ardından görülmeye başlanmış olup Kuman-Kıpçak birliği X. asrın sonunda Kimek, Kıpçak ve kuzey batı Çin'den gelen Kunların (Sarılının) birleşmesiyle oluşmuştur (1012-1013) (Taşağıl, 2013).

² Kıpçak kelimesinin “*Kıpçak* < **kub-aç-ak*” şeklinde etimolojisinin yapılabileceği belirtilmiştir. Bu etimolojiye göre “-aç” küçültme eki, “-ak” ise topluluk eki işlevindedir. Kelime “*kıpçak* < *kıbçak* < **kıb-aç-ak*” şeklinde gelişmiştir (Kononov, 2000).

anlamına gelen bu eser, Memlûk Kıpçakçası ile yazılmıştır. Mısır’da konuşulan Türkçenin teorik gramerini ortaya koyan (Develi, 2002, s.108) bu eser, iki bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümü, 2200 kelimenin yer aldığı sözlük kısmıdır. Bu bölümde Arapça alfabetik sırasına göre Türkçe kelimeler Arapça karşılıklarıyla sıralanmış ve isimlerle fiiller karışık olarak verilmiştir. İkinci bölüm, Arapçanın nahiv ve tarif kurallarına göre Türkçe dilbilgisinin yazıldığı kısımdır. Bu kısımda “Türkçenin Arapça ile boy ölçüşecek kadar zengin bir dil” olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır (Özyetgin, 2003, s. 37). Ebu Hayyân eserinde daha önceki eserlerden ve Kahire ile çevresinde yaşayan Türklerin söz varlığından faydalanmıştır. Eserin iki nüshası vardır. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan nüshanın kimin tarafından istinsah edildiği bilinmemektedir. Eserin yazılışından 23 yıl sonra istinsah edilen nüsha, 65 varaktır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça yazmalar bölümünde bulunan ve 97 varaktan oluşan diğer nüsha, 1402 yılında Lazkiye’de Ahmed El-Şafi’i tarafından istinsah edilmiştir.

“Artmak” Kelimesinin Etimolojisi Üzerine

“Artmak” kelimesine ilk olarak, XII-XIII. yüzyıldan sonra ortaya konan Kıpçak Dönemi’nde ve o döneme ait olan sadece iki eserde rastlamaktayız. Dönemin önemli sözlükleri arasında yer alan *Codex Cumanicus* ve *Kitabü'l-İdrâk*'ta yer verilen kelime, madde başı olarak belirtilmiş olup sadece anlamı verilmiştir; örnek kullanımlarına eserlerde yer verilmemiştir³. Biz çalışmamızda *Kitabü'l-İdrâk* adlı eserdeki kullanımından yola çıkarak kelime ile ilgili görüşlerimizi ortaya koymaya çalışacağız.

Kitabü'l-İdrâk'ın sözlük kısmında yer verilen kelime, “hurcun, 11; Ş. Sul, 8; R.I. 317; Bud. 25”⁴ yani “büyük heybe” olarak açıklanmaktadır (Kİ, 1931, s.6). Kanaatimizce kelimenin etimolojisi “< art+mak+Ø” olarak yapılmalıdır (Poyraz, 2021, s. 188). “+mak” eki, eşya ismi yapma işlevi olan bir yapım ekidir. Sık kullanılsa da Eski Türkçede birkaç kelimedeki giysi isimleri türetiminde kullanılan bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha önceki dönemlerde “heybe” anlamında farklı kelimelerin kullanıldığı belirlenmiştir. *Divanü Lugati't-Türk*'te “arçı, bağ, bohtay ~ bohtuy, coğ, yetgek” kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür⁵. Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* adlı eserinde de “boğça, torba, çıkın” anlamlarında “bağca, bağ, bağlıg (Caferoğlu, 1968- s. 30-31)”, “kab” (Caferoğlu, 1968, s. 159), “kapçuk (Caferoğlu, 1968, s. 166)”, “tağar (Caferoğlu, 1968, s. 219)” kelimeleri tespit edilmiştir. Bu kelimeler içerisinde en dikkat çekici olanı *Divanü Lugati't-Türk*'te yer alan “arçı” kelimesidir (DLT, 1986, s. 31).

“arçı” kelimesinin varlığı, “artmak” kelimesinin etimolojisini yaparken -kısmen-dayanak noktamızı da oluşturmuştur. Erdal (1991, s. 106), “+çUk” ekinin işlevi hakkında bilgi verirken sözü edilen kelimeye yer vermiş ve “<*artçı <artçu” olarak görünen kelimenin “at veya kurt gibi hayvanlardan söz edildiğinde ‘arka kısım’” anlamına gelen “art” kelimesine “+çI” ekinin eklenmesiyle türediğini belirtmiştir. Brockelmann (1954, s. 93), “+cI” eki hakkında bilgi verirken “mantelsack” olarak ifade ettiği “arçı” kelimesini örnek olarak vermiş ama kelimenin etimolojisi hakkında yorum yapmamıştır⁶. Clauson (1972, s. 200) “saddle-bag” olarak açıkladığı kelimedeki “ünlü göçüşmesi” olduğunu “artçı” olması muhtemel kelimenin “art” kelimesi ile ilgili olduğunu ifade

³ *Codex Cumanicus*'un ikinci bölümünde yer alan kelime “heybe” anlamıyla verilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015, s. 424)..

⁴ “Hurcun” kelimesi Derleme Sözlüğünde “hurç, heybe” olarak açıklanmaktadır (ET: 9.05.2023).

⁵ Bu kelimelerle ilgili açıklamalar şu makalede yer almaktadır: Yıldırım, T, Çifçi, M. (2012). “Divânü Lugâtî't-Türk'te Yer Alan Alet- Eşya Adları”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S:7/2, s. 1229-1249.

⁶ Sözü edilen eserde yazarın “artmak” kelimesine de “+mAk” ekine de değinmediği belirlenmiştir.

etmiştir⁷. Räsänen (1969, s. 24), madde başı olarak yer verdiği kelimeyi “sattelkissen” olarak tanımlamış ve “art” kelimesinden geldiğini belirtmiştir.

“Artmak” kelimesine etimoloji sözlüklerinin birkaçında rastlanmış, onlarda da genellikle tek bir görüşe dayandırılarak yer verildiği ya da ek veya ilintili bir kelime açıklanırken örnek olarak değinildiği tespit edilmiştir. Örneğin; Räsänen (1969, s. 27) “art” kelimesinin açıklamasını yapıp diğer Türk lehçelerindeki şekillerini belirtirken “quersack” anlamında Kıpçakçada “artmak” kelimesini de göstermiştir. Sevortyan (1974, s. 181) “artmak” kelimesinin “-mak” ekinen türetildiğini belirtip sözü edilen kelimeye “art” kelimesinden türetilenler arasında yer vermektedir. Erdal (1991, s.110), “+mAk” ekinin işlevini açıklarken bu kelimeye de yer verir ve kelimenin “art” kelimesinden türediğini vurgular. Tietze (2002, s. 202) kelimenin etimolojisini Erdal’inkine dayandırır ancak “deverbal bir isim” almış olabileceğini ifade eder. Güner (2016, s. 1551) makalesinde değindiği “artmak” kelimesinin etimolojisini Tietze’nin görüşünü alıntılararak yapmıştır. Gülensoy (2011, s. 81) kelimenin etimolojisini yaparken “ense” anlamındaki “ard” kelimesi ile ilişki kurar.

Bize göre “artmak” kelimesinin “sırt, boyunun arkası” anlamında kullanılan “art”⁸ kelimesiyle bağlantısı vardır. İlk şekli “*hârt” (Tekin, 1995, s. 81) olarak belirtilen kelimenin anlamının başlangıçta “boyunun ensesi”⁹ olduğu belirtilmektedir (Li, 2004, s. 584). “art” kelimesinin daha sonra “herhangi bir şeyin arka kısmı, dağ sırtı, dağ geçiti, bir şeyi, uçları her iki taraftan sarkacak şekilde bir nesnenin üzerine yerleştirilen şey” gibi anlamlar kazandığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir (Li, 2004, s. 584; Clauson, 1972, s. 200; Räsänen, 1969, s. 27).

“art” kelimesi “sırt; dağ beli ve sırtı; sarp yer, yokuş; boyun, tepe” olarak açıklanmaktadır (DLT, 1986, s. 37). Clauson, “the nape of the neck”; hence “a mountain pass or col” (like the nape of the neck a depression between two elevations); “the back or hinder part of anything” olarak tanımladığı “art” kelimesinin başlangıçta “ense” (Clauson, 1972, s. 200) olarak kullanıldığını ifade ederken Räsänen “bir şeyi, uçları her iki taraftan sarkacak şekilde bir nesnenin üzerine yerleştirilen şey” olarak açıklamaktadır (Räsänen, 1969, s. 27). Gülensoy, “< *ârt < hart (Tekin)” olarak açıkladığı kelimenin sonunda ötümlüleşme olduğunu belirterek “ard, sırt, arka, dağ sırtı” biçiminde tanımlamasını yapmıştır (Gülensoy, 2011, s. 75). Kanaatimizce hayvanların eyerinin üzerine konularak ya da omuzdan sırtta alınarak eşya taşımaya yarayan bu nesnenin “sırt, boyunun arkası” anlamında gelen “art” kelimesi ile ilintili olması daha akla yatkın gelmektedir. Çünkü heybe, “at, eşek vb. binek hayvanlarının eyeri üzerine geçirilen veya omuzda taşınan, içine öteberi koymaya yarayan” bir nesnedir. Genellikle iki gözü bulunan bu nesne, içerisine bir şeyler koyduğu ve kişinin genellikle büyük bir kısmını sırtında taşıdığı bir eşyadır.

Tarihî Kıpçak Türkçesinde tespit edilen bu kelime, dönemin kelime çeşitliliğini ve ağız farklılığını ortaya koymasından da ilgi çekici bir şekildedir. Geniş bir alana yayılan Kıpçakların “artmak” örneğinde olduğu gibi bazı eşyalara farklı isim vermeleri, Türkçenin kelime türetme zenginliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra kelimelerin farklı telaffuz şekillerinin olması da ağız özelliklerini ortaya koymasından dikkat çekicidir. Bunun bir örneğini de varlığını bu dönemde tespit ettiğimiz “artmak” kelimesinin farklı bir şekliyle

⁷ Sözü edilen eserde yazarın “artmak” kelimesine madde başı olarak ya da “art” kelimesinden söz ederken yer vermediği görülmüştür.

⁸ Ayrıca kanaatimizce DLT (1986, s. 38)’de yer alan “artığ” kelimesi de “sırt” anlamına gelen “art” ile ilişkili olabilir. “Kadın mintanı, göğüslük” anlamına gelen bu kelime, kadınların sırtına geçirdikleri bir giysi olması bakımından “art” ile aralarında bağlantı kurulabilir.

⁹ Ayrıca Gülensoy (2011, s. 80), “ense, arka” anlamındaki “art” kelimesini açıklarken “art+la- ‘enseyi tokatlamak” ifadesini de vermektedir. Sözü edilen eylemde geçen “art” kelimesi, bizzat “sırt, boyunun arkası” olan anlamı delillendirmesi bakımından önemli bir örnektir.

görebilmekteyiz. O dönem eserlerinden biri olan *Durettü'l-Mudiyye*'de “heybe” anlamında “aratma” kelimesinin bulunduğu tespit edilmiştir (Toparlı, 2007, s. 10). Aynı dönemde yazılan bu iki eserde, “heybe” kelimesi aralarında söyleyiş farklılığının olduğu iki farklı kelimeyle kendini göstermektedir.

“+Mak” Ekinin İşlevi

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan “+mAK”, daha önceki dönemlerde de sadece birkaç kelime işlevi bulunan bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede giysi isimleri türetme işlevi ile kullanıldığı tespit edilmiştir. “Pabuç, ayakkabı” anlamındaki “başmak”, “kuzu derisinden yapılmış kürk” anlamındaki “içmāk”, “göğüs zırhı”nı ifade eden “köküzmak” kelimeleri, “+mAK” eki ile türetilmiş kelimelerdir (Erdal, 1991, s. 110; Tekin, 2003, s. 84).

Bu ekin Tarihî Kıpçak Türkçesinde de kullanıldığı, sözü edilen kelime tespit edilmiştir. “Heybe” anlamındaki “artmak” (Kİ, 1931, s. 6) kelimesinde “+mAK” eki bulunmaktadır ancak işlevi yukarıda sıraladığımız kelimelerden farklıdır. Ek, eşya ismi yapma işlevinde kullanılmıştır.

Günümüzde “Artmak” Kelimesinin Kullanımı

“Artmak” kelimesinin TDK Güncel Türkçe Sözlük'te ağızlarda “büyük heybe” olarak kullanıldığı belirtilmektedir (TDK Güncel Türkçe Sözlük, ET:09.05.2023). Derleme Sözlüğü'nde de kelimenin sözü edilen anlamıyla “Emirdağ -Afyon Karahisar; Oğuz, Acıpayam -Denizli; Kadıçiftliği -İstanbul; Çilehane, Reşadiye -Tokat; Maraş; Bor -Niğde; Çomaklı, Korkuteli, Elmalı -Antalya; Fethiye -Muğla” illerinde yer aldığı tespit edilmiştir (TDK Derleme Sözlüğü, ET:09.05.2023).

Günümüz Kıpçak grubu Türk lehçesinde yer alan Karaçay – Malkar ile Kırgız Türkçesinde “artmak” kelimesi “küçük çuval, heybe” anlamıyla yaşamaktadır (Tavkul, 2000, s.90; Subaşı, 2012, s.19). Altayca – Türkçe Sözlük'te “eyere veya sırtta alınan yol çantası, heybe, torba” anlamında “arcımak” kelimesinin bulunduğu görülmektedir (Naskali ve Duranlı, 1999, s. 27). Yine aynı sözlükte “yük eğeri” anlamında “artaş” (Naskali ve Duranlı, 1999, s. 28) ve “artınçak” (Naskali ve Duranlı, 1999, s. 29) kelimeleri de bulunmaktadır. Bu kelimelerin “artmak” ve “arçı” kelimeleriyle benzerliği de dikkat çekmektedir.

Sonuç

“Heybe” anlamında kullanılan “artmak” kelimesi Tarihî Kıpçak Türkçesinde rastladığımız ve o dönemin iki önemli eserinde tespit ettiğimiz ilgi çekici bir kelimedir. Bu kelimenin daha önceki dönemlerde, bu şekliyle kullanıldığı görülmemiştir. Ancak işin ilginç yönü, kelimenin günümüz Kıpçak grubu içerisinde varlığını devam ettirmiş olmasıdır. Bu sözcüğün, Tarihî Kıpçak Döneminde ve Kıpçak coğrafyasında oluştuğunu varsaymaktayız. Kelimeyle ilgili etimolojik yorumun yapılmamış olması, bizi benzer kullanımlara yöneltmiştir. Geçmiş dönemlerde “heybe” anlamında kullanılan kelimeler ve Eski Türkçede birkaç kelime farklı işlevde kullanılan “+mAk” ekinden yola çıkılarak kelimenin etimolojisi yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre hayvanların yük taşınması için kullanılan bir nesne olması nedeniyle kelimenin “sırt” anlamına gelen “art” kelimesiyle ilgisi olmalıdır. Bunun yanı sıra günümüzde kullanılsa da hatta önceki dönemlerde de pek işlek olmamasına rağmen birkaç kelime tespit ettiğimiz ve eşya ismi işlevinde bulunan “+mAk” eki ile kelimenin türetildiği açıktır. Bu çalışma ışığında farklı görüşlerin ortaya çıkması, varsa eksik ya da yanlışların düzeltilmesi de Türkoloji'ye katkı sağlayacaktır.

Kaynakça | References

- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M., Yüksekaya, G. S. (2016). *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-İt-Türk Dizini*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratur Sprachen Mittelasiens*, E.J. Brill.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*, İstanbul: Evkâf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1964). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Develi, H. “Kitâbü'l-İdrâk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 108.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation (I- II)*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gökbek, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2013). “Türk Tarihinde Kıpçaklar”, Ankara: Türk Tarihçiliğinde Katkılar, Mustafa Kafalı Armağanı.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Güner, G. (2016). “Codex Cumanicus Bağlamında Kumanların / Kıpçakların Gündelik Hayatına Dair Söz Varlığı: Eşya Adları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5 / 4, s. 1544-1560.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânü Lugâti't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1962). “Kıpçaklar Ve Kıpçak Türkçesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S:12, s. 175-184.
- Kononov, A. (2000). “Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine”, *Çev: Mustafa Uğurlu, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 10, s. 518-526.
- Naskali, E. G., Duranlı, M. (1999). *Altayca – Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özyetgin, M. (2003). “14. Yüzyılda Ünlü Arap Filolog Ebu Hayyân'ın Bilgisi Dahilindeki Türk Dünyası”, *Türkoloji Dergisi*, C.16, S.2.
- Poyraz, Esra (2021). *Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov* (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasniye). Moskva: İzdatel'stvo.
- Subaşı, Ö. (2012). *Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Taşagıl, A. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay – Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatu (Birinci Cilt: A- E)*, İstanbul: Simurg.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Yıldırım, T, Çiğci, M. (2012). “Divânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Alet- Eşya Adları”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S:7/2, s. 1229-1249.
- Li, Y. (2004). *Türk Dillerinde Sontakalar*, İstanbul: Simurg.
- Yücel, M. U. (2002). “Kıpçaklar”, İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 25, s. 420-421.

Öğretmen Adaylarının Gözünden Âşık Veysel: Metaforik Algı Çalışması

Âşık Veysel Through The Eyes of Teachers Candidates: Metaphorical Perception Study

Lütfullah Çelikten^{1*} - Süleyman Doğan²

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye | <https://ror.org/014bh1q35>, <https://orcid.org/0000-0002-5300-9936>, lcelikten@29mayis.edu.tr

Assist. Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs University, Faculty of Education, Elementary School Teaching, İstanbul, Türkiye | <https://ror.org/014bh1q35>, <https://orcid.org/0000-0002-5300-9936>, lcelikten@29mayis.edu.tr

²Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Anabilim Dalı | <https://ror.org/0547vzj13>, <https://orcid.org/0000-0003-1825-2583>, sudogan@yildiz.edu.tr

Prof. Dr., Yıldız Technical University Faculty of Arts & Science Sociology, İstanbul, Türkiye | <https://ror.org/0547vzj13>, <https://orcid.org/0000-0003-1825-2583>, sudogan@yildiz.edu.tr

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 04.12.2023

Kabul Tarihi: 28.03.2024

Yayın Tarihi: 31.03.2024

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı koreleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Lütfullah Çelikten – Süleyman Doğan

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Yazar Katkıları

Yazar-1 (%50)

Yazar-2 (%50)

Atıf

Çelikten, L. – Doğan, S. (2024). Öğretmen Adaylarının Gözünden Âşık Veysel: Metaforik Algı Çalışması. Turkish Academic Research Review, 9/1,41-54, <https://doi.org/10.30622/tarr.1400297>

Öz

Halk ozanları, toplumun kültürel aktarıcılar olarak adlandırılabilir canlı tarih ve kültürel miras niteliğindedirler. Yüzyıllardır halkın sıcak bağrında yetişmiş, duygu, düşünce ve değerlere kendi eserleri aracılığıyla tercümanlık etmişlerdir. Âşık Veysel, 20. yüzyılın önemli halk ozanlarından biri olarak öne çıkar. Gerçek adı Veysel Şatıroğlu olan bu sanatçı, hayatı boyunca çektiği yoksulluk ve körlük gibi zorluklara rağmen, Türk müziğine değerli eserler kazandırmıştır. Şiirlerinde geniş temaları işlemesi ve özgün saz tekniği ile Türk müziğine katkıları önemlidir. Âşık Veysel'in hayatı ve eserleri, eğitim ve öğretim süreçlerine de önemli katkılar sağlar. Özellikle köy enstitülerinde müzik öğretmenliği yapması, onun değerli bir eğitimci olarak da tanınmasını sağlamıştır. Bu nedenle Veysel'in yaşamı ve mücadeleleri, öğrencilere sadece bir sanatçının hayatını değil, aynı zamanda toplumsal dönemlerin izlerini de sunar. Bu çalışmada, Âşık Veysel'in hayatı ve eserlerinin metaforik bir bakış açısıyla ele alınarak onun tarihsel, kültürel ve edebi kimliğinin öğretmen adaylarının gözünden ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Metaforlar, insanların dış dünyalarını algılamalarının sözel dışavurumlarıdır ve bu yapılar, herhangi bir kişinin herhangi bir kavramla ilgili algısını ortaya çıkarmak için son derece etkili araçlardır. Metaforlardaki bu zenginleştirici potansiyelden faydalanılarak bu çalışmada, öğretmen adaylarının Âşık Veysel algılarını daha yakından keşfetme fırsatı yakalanılacağına inanılmaktadır. Ayrıca çalışmanın, vefatının 50. yılında Âşık Veysel'in hatırlanması ve onun özelinde Türk kültürel mirasının yaşatılması çalışmalarına katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul'da yer alan bir vakıf üniversitesinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerin toplanması amacıyla katılımcıların "Âşık Veysel" hakkında metafor üretmeleri için "Âşık Veysel..... gibidir; çünkü....." şeklinde yarı yapılandırılmış bir cümlelerin tamamlanması istenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Öğretmen adaylarının Âşık Veysel ile ilgili algıları veri analizleri sonucunda "Hayatı ve Yaşantısı İtibarıyla Âşık Veysel, Doğa ve Çevre Unsurları Olarak Âşık Veysel, Sanat ve İfade Unsurları Olarak Âşık Veysel, Bilgi ve Öğrenme Unsurları Olarak Âşık Veysel, Değerli Varlıklar ve Semboller Olarak Âşık Veysel" olarak isimlendirilen beş ana tema ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları, öğretmen adaylarının Âşık Veysel'e dair algılarını derinlemesine incelediğimizde, onların düşüncelerinin temelinde iki önemli unsura dayandığı açıkça göstermektedir. İlk olarak, Âşık Veysel'in yaşamı ve karakteri üzerinden yoğun bir odaklanma görülmektedir. Onun zorlu yaşam mücadelesi, engellerle dolu geçmişi ve buna rağmen içsel gücüyle baş etme çabası, öğretmen adaylarının dikkatini çekmiş ve derin izler bırakmıştır. İkinci olarak, Âşık Veysel'in şiirleri ve türkülerinin halk arasında yarattığı etki ve onun 'halk ozanı/şairi' kimliği, öğretmen adaylarının bakış açısında önemli bir yer tutmaktadır. Bu temaları analiz ettiğimizde, Âşık Veysel'in eserlerinin içerdiği derinlik ve anlam çeşitliliği, öğretmen adaylarının üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Onun eserlerinde işlenen konular, insanın doğaya, çevreye ve topluma olan duyarlılığını artırırken, aynı zamanda milli ve manevi değerlere olan bağlılığın önemini vurgulamaktadır. Âşık Veysel'in eserlerindeki bilgelik ve incelik, öğretmen adaylarının öğrenme sürecinde derin düşüncelere yol açmış ve onlara ilham vermiştir. Sonuç olarak, bu çalışma Âşık Veysel'in hayatı, eserleri ve kişiliği üzerinden öğretmen adaylarının algılarını derinlemesine irdelemiştir. Âşık Veysel'in yaşam mücadelesi, sanatı ve mirası, öğretmen adaylarının Türk edebiyatına ve kültürüne olan bağlılığını pekiştirmiş ve onlara önemli bir örnek olmuştur. Öğretmen adaylarının Âşık Veysel'e dair algıları, onun mirası ve değerleri üzerinden gelecek nesillere aktarılacak önemli bir bilgi kaynağını oluşturmakta ve Türk edebiyatının zengin dokusuna katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Halk Edebiyatı, Âşık Veysel, Öğretmen Adayları, Metafor

Research Article**History**

Received: 04.12.2023

Accepted: 28.03.2024

Date Published: 31.03.2024

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & LicenseAuthors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.**Ethical Statement**

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Lütfullah Çelikten-Süleyman Doğan

Complaintsturkisharr@gmail.com**Conflicts of Interest**

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Author Contributions

Author-1 (%50)

Author-2 (%50)

Cite asPoyraz, E. (2024). Âşık Veysel Through The Eyes of Teachers Candidates: Metaphorical Perception Study. *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 41-54, <https://doi.org/10.30622/tarr.1400297>**Abstract**

Folk poets, who can be called the culture carriers of the society, are the living bodies of historical and cultural heritage. They have interpreted the feelings, thoughts and values that have grown in the warm embrace of the people for centuries through their works. Âşık Veysel stands out as one of the important folk poets of the 20th century. This artist, whose real name is Veysel Şatıroğlu, contributed valuable works to Turkish music despite the difficulties he encountered throughout his life, such as poverty and blindness. The broad themes and original musical techniques in his poems make significant contributions to Turkish music. Âşık Veysel's life and works also contribute significantly to the educational process. His work as a music teacher, especially in village institutes, made him known as a valuable educator. Therefore, Veysel's life and struggles not only present to students the life of an artist, but also the traces of social periods. This research aims to reveal the historical, cultural and literary identity of Âşık Veysel from the perspective of teacher candidates, with a metaphorical approach to his life and works. Metaphors are verbal expressions of how individuals perceive their external world, and these structures are very effective tools in revealing any person's perception of any concept. It is thought that by taking advantage of this enriching potential of metaphors, this research will provide the opportunity to explore teacher candidates' perceptions of Âşık Veysel more closely. In addition, this study is considered to be important in terms of contributing to the commemoration of Âşık Veysel on the 50th anniversary of his death and to keeping the Turkish cultural heritage alive through him. The research group consists of teacher candidates studying at a foundation university in Istanbul. In order to collect data, participants were asked to produce metaphors about "Âşık Veysel" by completing a semi-structured sentence: "Âşık Veysel is like..... because..... .." The collected data were subjected to content analysis. As a result of the analysis of the data, five main themes emerged regarding the pre-service teachers' perceptions of Âşık Veysel: 'Âşık Veysel in Terms of His Life and Lifestyle', 'Âşık Veysel as Nature and Environmental Elements', 'Âşık Veysel as Artistic and Expressive Elements', 'Knowledge and Learning' 'Âşık Veysel in Terms of His Elements' and 'Âşık Veysel as a Precious Being and Symbol.' When these themes are examined, it is seen that the depth and diversity of meaning in Âşık Veysel's works deeply affects teacher candidates. The themes discussed in his works not only increase sensitivity towards nature, environment and society, but also emphasize the importance of national and spiritual values. The wisdom and subtlety in Âşık Veysel's works led to deep thoughts in the learning processes of prospective teachers and became a source of inspiration for them. As a result, in this study, prospective teachers' perceptions of Âşık Veysel were examined comprehensively through his life, works and personality. Âşık Veysel's life struggle, art and legacy reinforced the teacher candidates' commitment to Turkish literature and culture and became an important example for them.

Keywords: Education, Folk Literature, Âşık Veysel, Teacher Candidates, Metaphor

Giriş

Değerler, bir milletin kimliğini belirleyen ve diğer topluluklardan ayıran temel unsurlardır. Bu değerler, toplumun önde gelen bireyleri tarafından şekillendirilir ve kültürel kodlara dönüşerek toplumların zenginlik ve çeşitliliğinin temel oluşturucuları haline gelir (Öztaşkın, 2012). Kültürün temel özelliklerinden biri geçmişin yükünü taşıması ve geleceğe yönelik bir potansiyeli barındırmasıdır (Özlem, 2000). Bu nedenle, kültür ve miras kavramları birbiriyle sıkı bir ilişki içindedir. Kültürel miras; bir toplumun kimliğini, kültürünü ve tarihini taşıyan zengin bir mirası temsil eder (Kara ve Tokmak, 2023). Halk ozanları, toplumun kültürel aktarıcıları olarak adlandırılabilirler. Yüzyıllardır halkın sıcak bağrında yetişmiş, duygu, düşünce ve değerlere kendi eserleri aracılığıyla tercümanlık etmişlerdir.

Âşık Veysel, 20. yüzyılın önemli halk ozanlarından biri olarak öne çıkar. Gerçek adı Veysel Şatıroğlu olan bu sanatçı, hayatı boyunca çektiği yoksulluk ve körlük gibi zorluklara rağmen, Türk müziğine değerli eserler kazandırmıştır. Şiirlerinde geniş temaları işlemesi ve özgün saz tekniği ile Türk müziğine katkıları önemlidir. Âşık Veysel'in eserlerinde aşk, doğa, insanlık ve toplumsal sorunlar gibi geniş konuları ele aldığı görülür. Bu derin temalar ve duygular, onu Türk halk müziğinin önemli bir figürü yapmıştır. Âşık Veysel'in hayatı ve eserleri, eğitim ve öğretim süreçlerine de önemli katkılar sağlar. Özellikle köy enstitülerinde müzik öğretmenliği yapması, onun değerli bir eğitimci olarak da tanınmasını sağlamıştır. Bu nedenle Veysel'in yaşamı ve mücadeleleri, öğrencilere sadece bir sanatçının hayatını değil, aynı zamanda toplumsal dönemlerin izlerini de sunar.

Bu çalışmada, Âşık Veysel'in hayatı ve eserlerinin metaforik bir bakış açısıyla ele alınarak onun tarihsel, kültürel ve edebi kimliğinin öğretmen adayları gözünden ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Metaforlar, tanınmış bir kavram veya durumun başka bir kavram veya duruma benzetilerek bilinir hale getirilmesi, anlam aktarması olarak açıklanır (Lakoff ve Johnson, 2005). Öğretim uygulamalarında sıklıkla tercih edilen metaforlar, öğrencilerin yeni bilgileri, zihinlerinde zaten bulunan kavramlarla ilişkilendirerek önceki bilgilerine bağlamalarına olanak tanır. Metaforlar, bu şekilde, öğrencinin geçmiş öğrenmeleri ve kişisel deneyimleri ile yeni öğrenilen kavramlar arasında güçlü bağlantılar kurarak ve canlı imajlar oluşturarak öğrenme sürecinin kalitesini daha da artırır. Bu, öğrencilere soyut veya karmaşık konuları daha anlamlı ve anlaşılır hale getirme konusunda yardımcı olabilir, çünkü metaforlar somut ve tanıdık görsel imgelerle ilişkilidir. Bu bağlamda, metaforlar öğrenme deneyimini zenginleştirir ve bilgiyi daha etkili bir şekilde işlemeye katkıda bulunur (Arslan ve Bayrakçı, 2006).

Metaforlar, insanların dış dünyalarını algılamalarının sözel dışavurumlarıdır ve bu yapılar, herhangi bir kişinin herhangi bir kavramla ilgili algısını ortaya çıkarmak için son derece etkili araçlardır. Metaforlardaki bu zenginleştirici potansiyelden faydalanılarak bu çalışmada, öğretmen adaylarının Âşık Veysel algılarını daha yakından keşfetme fırsatı yakalanılacağına inanılmaktadır. Ayrıca çalışmanın, vefatının 50. yılında Âşık Veysel'in hatırlanması ve onun özelinde Türk kültürel mirasının yaşatılması çalışmalarına katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu bölümde, araştırma modeli, araştırmanın çalışma grubu, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, öğretmen adaylarının halk şairi ve ozanı Âşık Veysel'e ilişkin algılarını metaforlar yardımıyla belirlemeye yönelik olgubilim deseninde nitel bir çalışmadır. Olgubilim çalışmalarında genellikle belli bir olguya

ilişkin bireysel algının veya perspektifin ortaya çıkarılması ve yorumlanması amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul’da yer alan bir vakıf üniversitesinin Eğitim Fakültesi’nde öğrenim gören öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada çalışma grubunun seçiminde kolay ulaşılabilir durum örnekleme tercih edilmiştir. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme, araştırmacıların kendisine yakın olan ve erişilmesi kolay olan durumu seçmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Çalışma grubuna ait çeşitli demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Demografik Değişkenler		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	34	17
	Kadın	166	83
Öğrenim Gördüğü Bölüm	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	80	40
	Okul Öncesi Eğitimi	90	45
	İngilizce	30	15
Öğrenim Gördüğü Sınıf	2. sınıf	35	17,5
	3. sınıf	125	62,5
	4. sınıf	40	20
Yaş	20 ve altı	30	15
	21	70	35
	22	58	29
	23 ve üstü	44	22
Toplam		200	100

2.3. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Araştırma, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’nun 05.09.2023 tarih ve 2023.09 sayılı etik kurul onayı alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada verilerin toplanması amacıyla üç kısımdan oluşan anket tercih edilmiştir. Birinci kısımda katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci kısımda ise önce katılımcılara metafor çalışmaları hakkında bilgilendirici bir metin sunulmuş ve ardından katılımcıların “Âşık Veysel” hakkında metafor üretmeleri için “Âşık Veysel..... gibidir; çünkü.....” şeklinde yarı yapılandırılmış bir cümlenin tamamlanması istenmiştir. Şimşek ve Yıldırım’a (2016) göre, metaforların kendisi tek basına betimsel gücü yeteri kadar ortaya çıkartmayabilir. Bunu takiben mutlaka “neden” sorusu da sorulmalıdır. Metaforların asıl dayanağı, bu sıfatlarla ilgili sorudur. Bu nedenle anket formunun üçüncü kısmında katılımcılardan ürettikleri metafor bağlamında Âşık Veysel konulu kısa bir kompozisyon yazmaları istenmiştir. Bu kompozisyonlarla üretilen metaforun temel dayanaklarını açığa kavuşturmak ve ulaşılabilecek yargılara kanıt toplanmak istenmiştir.

Elde edilen veriler daha sonra tümevarımsal bir yaklaşımla içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek ilişkilere ulaşmaktır. Bu amaçla toplanan veriler önce kavramsallaştırılır, daha sonra bu kavramlar mantıklı bir biçimde düzenlenir ve bunlara göre verileri açıklayan

durumlar temalaştırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Öğretmen adaylarının geliştirdikleri metaforların analiz edilmesi ve yorumlanması sürecinde aşağıdaki adımlar izlenmiştir (Saban, 2009):

(1) Kodlama ve ayıklama aşaması: Bu aşamada öğretmen adaylarından elde edilen veriler bilgisayara aktararak öncelikle verilerin kaybolması engellenmiştir. Dijital ortama aktarılan verilerin eleme ve artıma aşamasında, öğrencilerin yazdıkları metafor ile gerekçe uyumsuzluğu olan çalışma kağıtları değerlendirme dışına alınmıştır. Yapılan incelemenin sonucunda yedi (7) öğretmen adayının oluşturduğu metafor ile gerekçesi arasında uyumsuzluk olduğu görülmüş ve değerlendirmeden çıkarılmıştır. Nihai veriler tabloya dönüştürülerek ilk aşama tamamlanmıştır.

(2) Metafor derleme ve kategori geliştirme aşaması: Bu aşamada tabloya aktarılan verilerin araştırmacıların bir araya gelmesiyle değerlendirilmesi ve metaforların gruplandırılması gerçekleştirilmiştir. Araştırmacıların aynı zamanda kodlayıcı olarak yer aldığı bu aşamada, metaforlar konusu ve kaynağı dikkate alınarak kavramsal kategorilere ayrılmıştır. Araştırmacıların oluşturdukları kategoriler bir araya getirilerek ortak temaların oluşturulması sağlanmıştır.

(3) Geçerlilik ve güvenilirlik sağlama aşaması: Bu aşamada, araştırmanın geçerliliğini sağlamak amacıyla verilerin analiz sürecinin ayrıntılı olarak açıklanmasına özen gösterilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla ise, araştırmacılar tarafından oluşturulan kategori ve temalar eğitim fakültesinde görev yapan farklı bir öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Verilerin ham hali ile kategori ve temalara ayrılmış halinin uzman tarafından değerlendirilmesinin ardından görüş birliğine varılmış ve verilerin sunumuna geçilmiştir.

(4) Nicel veri analizinin gerçekleştirilmesi ve yorumlanması aşaması: Bu aşamada, öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforlar, kategoriler ve açıklamaları tablolar haline getirilmesi ve sunumu gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların düşünceleri ve ifadeleri olduğu gibi sunulmuş, sunumlarda her bir öğretmen adayına bir kod adı verilmiştir (Öğretmen adayı “ÖA”, cinsiyeti “E/K” ve sıra numarası “1,2,3...”). Her bir tema sırasıyla aktararak araştırmacılar tarafından yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Öğretmen adaylarının Âşık Veysel ile ilgili algılarını metaforlar yoluyla ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada, veri analizlerinin ardından beş farklı ana tema ortaya çıkmıştır. Bu temalara ve alt kategorilerine ait bulgular aşağıda sırasıyla sunulmuştur.

3.1. Hayatı ve Yaşantısı İtibarıyla Âşık Veysel Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada öğrenci metaforlarının analizi sonucunda ilk olarak Hayatı ve Yaşantısı İtibarıyla Âşık Veysel teması ortaya çıkmıştır. Bu temaya ait kategoriler ve metaforlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Hayatı ve Yaşantısı İtibarıyla Âşık Veysel Teması Kapsamında Ortaya Çıkan Kategoriler ve Metaforlar

Kategori	Metafor	Frekans (f)
Hayatı İtibarıyla Âşık Veysel	Umut	2
	Hayat	1
	Lotus	1
	Kardelen	1
	Fidan	1
	Anka kuşu	1
	Ömür	1
	Baykuş	1
	Betonda açan çiçek	1

	Karanlık	1
	Kuş	1
	Karanlık odadaki küçük pencere	1
	Toprak	1
	Yol	1
	Gökyüzü	1
	Yolcu	1
Şahsiyeti İtibarıyla Âşık Veysel	Radyo	2
	Işık	2
	Dost	2
	Türk bayrağı	1
	Asker	1
	Kuş	1
	Gemi kaptanı	1
	Martı	1
	Anadolu	1
	Hapishane penceresi	1
	Mum	1
	Ev	1

Tablo 2’de öğretmen adaylarının ürettikleri metaforların ilk olarak Hayatı ve Yaşantısı İtibarıyla Âşık Veysel teması altında toplandığı ve “Hayatı İtibarıyla Âşık Veysel” ve “Şahsiyeti İtibarıyla Âşık Veysel” kategorilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kategoriler altında toplamda 28 farklı metafor üretildiği, bu metaforlar arasında “Umut, Radyo, Işık, Dost,” metaforlarının 2’şer kez, diğerlerinin ise bir kez ifade edildiği görülmektedir. Öğretmen adayları tarafından bu tema altında yer alan kategorilerde üretilen bazı metaforlar ve gerekçe örnekleri aşağıdaki gibidir:

“ÖAK25: Âşık Veysel umut gibidir. Çünkü hayatında olan bütün olumsuzluklara rağmen her bir olumsuzluğu kendisi için bir umuda çevirerek bunu bütün eserlerinde insanlığa duyurmuştur.”

“ÖAK24: Âşık Veysel Anka kuşu gibidir. Çünkü rivayete göre Anka kuşları yanarak ölüyor ve sonra küllerinden yeniden doğarmış. Âşık Veysel yaşadığı tüm acılar ile yıkılsa da küllerinden yeniden doğarak ayağa kalkmıştır.”

“ÖAK105: Âşık Veysel ışık gibidir. Çünkü gözleri karanlığa mahkûm olsa da gönlündeki ışıktan bir şey kaybetmemiş, kendini karanlığa mahkûm etmemiş, şiirleriyle saziyle hayata bağlanmıştır.”

“ÖAE193: Âşık Veysel dost gibidir. Çünkü candan ve içtendir.”

“ÖAK58: Âşık Veysel asker gibidir. Çünkü yaşamında hep zorluk ve engellerle karşılaşmış ve tıpkı bir savaşın ortasında kalmışçasına bir yaşam geçirmiştir.”

3.2. Doğa ve Çevre Unsurları Olarak Âşık Veysel Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada öğrenci metaforlarının analizi sonucunda ikinci olarak Doğa ve Çevre Unsurları Olarak Âşık Veysel teması ortaya çıkmıştır. Bu temaya ait kategoriler ve metaforlar Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Doğa ve Çevre Unsurları Olarak Âşık Veysel Teması Kapsamında Ortaya Çıkan Kategoriler ve Metaforlar

Kategori	Metafor	Frekans (f)
Gök Cisimleri Olarak Âşık Veysel	Güneş	5
	Yıldız	4
	Gökkuşağı	2
	Ay	2
	Gökyüzü	1

Doğa Unsurları Olarak Âşık Veysel	Çınar Ağacı	6
	Toprak	6
	Ağaç	4
	Mahsul	1
	Doğa	1
	Mevsim	1
Su unsurları Olarak Âşık Veysel	Su	6
	Okyanus	3
	Irmak	2
	Nehir	2
	Gemi	1
	Akarsu	1
	Kızılırmak	1
	Deniz	1
Çiçek ve Bitki Unsurları Olarak Âşık Veysel	Kardelen	3
	Nilüfer	1
	Ağaç kökü	1
	Lotus	1
	Kurak toprakta açan fidan	1
	Ayçiçeği	1
	Sardunya	1
	Sarmaşık	1
	Buğday başağı	1
	Orkide	1
	Sümbül çiçeği	1
Yaprak	1	
Menekşe	1	

Tablo 3'te öğretmen adaylarının ürettikleri metaforların ikinci olarak Doğa ve Çevre Unsurları Olarak Âşık Veysel teması altında toplandığı ve bu tema altında "Gök Cisimleri Olarak Âşık Veysel", "Doğa Unsurları Olarak Âşık Veysel", "Su Unsurları Olarak Âşık Veysel" ve "Çiçek ve Bitki Unsurları Olarak Âşık Veysel" kategorilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Öğretmen adayları bu kategorilerde 32 farklı metaforun toplamda 72 kez ifade edildiği, bu metaforlar arasında "Çınar Ağacı (6), Toprak (6), Su (6), Güneş (5), Yıldız (4), Ağaç (4), Okyanus (3), Kardelen (3), Gökkuşağı (2), Ay (2), Irmak (2), Nehir (2)" metaforlarının sık tekrar edildiği, diğerlerinin ise bir kez ifade edildiği görülmektedir. Öğretmen adayları tarafından bu tema altında yer alan kategorilerde üretilen bazı metaforlar ve gerekçe örnekleri aşağıdaki gibidir:

"ÖAK119: Âşık Veysel çınar ağacı gibidir. Çünkü O, âşıklık geleneğinin güçlü bir temsilcisi olarak, köklerini derinlere salmış, büyük bir şiirsel mirasa sahip olan bir şairdir."

"ÖAE84: Âşık Veysel toprak gibidir. Çünkü toprak bitkiyi ,bitki insanı, Âşık Veysel de Türk müziğini besler ve büyütür."

"ÖAK141: Âşık Veysel su gibidir. Çünkü su mutlaka bir yolunu bulup akar. Âşık Veysel de onca acıya ve olumsuzluklara rağmen su gibi akıp yolunu bulup yaşamına devam etmiş ve âşıklık geleneğinin önemli bir ismi olarak tanınmıştır."

"ÖAK183: Âşık Veysel güneş gibidir. Çünkü nasıl güneş dünyayı aydınlatıyorsa Âşık Veysel'in eserleri de yolumuzu , hayatımızı , bakış açımızı aydınlatır , duygularımızı açığa çıkarır."

"ÖAK89: Âşık Veysel yıldız gibidir. Çünkü kendi dünyasındaki karanlıkta yıllarca sönmeden, aksine daha çok parlamaya devam etmiştir."

"ÖAK184: Âşık Veysel ağaç gibidir. Çünkü şiirleriyle derin bir kültürel birikimi yansıtıyor."

3.3. Sanat ve İfade Unsurları Olarak Âşık Veysel Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada öğrenci metaforlarının analizi sonucunda üçüncü olarak Sanat ve İfade Unsurları Olarak Âşık Veysel teması ortaya çıkmıştır. Bu temaya ait kategoriler ve metaforlar Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Sanat ve İfade Unsurları Olarak Âşık Veysel Teması Kapsamında Ortaya Çıkan Kategoriler ve Metaforlar

Kategori	Metafor	Frekans (f)
Sanat Unsuru Olarak Âşık Veysel	Bağlama telleri	2
	Türkü	1
	Saz	1
	Şiir	1
	Bağlama	1
	Ney	1
Sanatçı Olarak Âşık Veysel	Anadolu	4
	Ağaç	2
	Kuyum Ustası	1
	Dokuma ustası	1
	Orkestra şefi	1
	Ateş	1
	Kilim	1
	Ayna	1
	Göz	1
	Kalem	1
	Tünel	1
	Yol	1
	Dut ağacı	1
	Şiir	1
	Halk notası	1
	Pusula	1
	Gökyüzü	1
	Ana	1
	Işık	1
	Kuş	1
Şarap	1	
Matruşka	1	
Atlas	1	
Vatan	1	
Duygu Unsurları Olarak Âşık Veysel	Anadolu	2
	Gökkuşağı	1
	Saz	1
	Renkler	1
	Soba	1
	Aşk	1
	Tuz	1
	Gökyüzü	1
	Sardunya	1
	Bülbül	1
	Merhamet temsili	1
	Rüya	1
	Kuyu	1
	Kavuşulamayan aşk	1
Duygu	1	
Kırlangıç	1	

Tablo 4’te öğretmen adaylarının ürettikleri metaforların üçüncü olarak Sanat ve İfade Unsurları Olarak Âşık Veysel teması altında toplandığı ve bu tema altında “Sanat Unsuru Olarak Âşık Veysel”, “Sanatçı Olarak Âşık Veysel” ve “Duygu Unsurları Olarak Âşık Veysel” kategorilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Öğretmen

adayları tarafından bu kategorilerde 46 farklı metaforun toplamda 51 kez ifade edildiği, bu metaforlar arasında “Anadolu (6), Ağaç (2), Bağlama Telleri (2)” metaforlarının sık tekrar ettiği, diğer metaforların ise bir kez ifade edildiği görülmektedir. Öğretmen adayları tarafından bu tema altında yer alan kategorilerde üretilen bazı metaforlar ve gerekçe örnekleri aşağıdaki gibidir:

“ÖAE72: Âşık Veysel Anadolu gibidir. Çünkü Anadolu içinde iyiler ve kötüler barındırır. Âşık Veysel de tıpkı Anadolu gibi derdi de dermanı da kendinde bulmuştur. Âşık Veysel de Anadolu gibi samimi, içten nüanslar barındıran bir sanatçıdır.”

“ÖAK49: Âşık Veysel ağaç gibidir. Çünkü ağacın gövdesi gibi sağlam bir sanat icra etmeyi başarmıştır.”

“ÖAK133: Âşık Veysel bağlama telleri gibidir. Çünkü bağlama teline dışarıdan baktığımızda yalnızca bir tel görürüz ama ona dokunduğumuzda kalbimize işleyecek olan nağmeler çıkar ortaya. Âşık Veysel de böyledir. Dışarıdan onu tanımayan biri onu sıradan biri olarak görür. Oysaki o hayatındaki en derin acuları bağlama tellerine işlemiş bir ozandır.”

“ÖAK46: Âşık Veysel türkü gibidir. Çünkü türküler gibi kendine has ve özeldir.”

“ÖAE53: Âşık Veysel dokuma ustası gibidir. Çünkü âşıklık geleneğiyle aynı bir dokumacı gibi duygularını ilmek ilmek şiirlerine işler.”

“ÖAE17: Âşık Veysel ateş gibidir. Çünkü dizeleri değeni yakar, anlayanın içini ısıtır.”

“ÖAK165: Âşık Veysel pusula gibidir. Çünkü bize hoşgörü, sevgi, birlik ve beraberlik, vatanseverlik gibi birçok konuda yol göstermiştir.”

“ÖAK59: Âşık Veysel tuz gibidir. Çünkü eserleriyle, sanat camiasına lezzet katmıştır.”

“ÖAK22: Âşık Veysel sardunya çiçeği gibidir. Çünkü Âşık Veysel vefasıyla tanınır ve sardunya çiçeği âşıkların birbirine aldığı vefanın çiçeğidir.”

3.4. Bilgi ve Öğrenme Unsurları Olarak Âşık Veysel Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada öğrenci metaforlarının analizi sonucunda dördüncü olarak Bilgi ve Öğrenme Unsurları Olarak Âşık Veysel teması ortaya çıkmıştır. Bu temaya ait kategoriler ve metaforlar Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Bilgi ve Öğrenme Unsurları Olarak Âşık Veysel Teması Kapsamında Ortaya Çıkan Kategoriler ve Metaforlar

Kategori	Metafor	Frekans (f)
Bilge Bir İnsan Olarak Âşık Veysel	Ayna	9
	Işık	3
	Deniz feneri	2
	Gece	1
	Uzun bir yol	1
	Anadolu’nun nefesi	1
	İlaç	1
	Mum	1
	Sokak lambası	1
	Aydınlık bir yol	1
	Dürbün	1
	Güneş	1
	Gözlük	1
	Bilgi Kaynağı Olarak Âşık Veysel	Kitap
Derin bir kuyu		2
Işık		1

Ayna	1
Köprü	1
Kütüphane	1

Tablo 5’te öğretmen adaylarının ürettikleri metaforların dördüncü olarak Bilgi ve Öğrenme Unsurları Olarak Âşık Veysel teması altında toplandığı ve bu tema altında “Bilge Bir İnsan Olarak Âşık Veysel” ve “Bilgi Kaynağı Olarak Âşık Veysel” kategorilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Öğretmen adayları tarafından bu iki kategoride 19 farklı metaforun toplamda 35 kez ifade edildiği, bu metaforlar arasında “Ayna (9), Kitap (5), Işık (3), Deniz feneri (2), Derin bir kuyu (2)” metaforlarının sık tekrar ettiği, diğerlerinin ise bir kez ifade edildiği görülmektedir. Öğretmen adayları tarafından bu tema altında yer alan kategorilerde üretilen bazı metaforlar ve gerekçe örnekleri aşağıdaki gibidir:

“ÖAK30: *Âşık Veysel ayna gibidir. Çünkü şiirleriyle yaşamın güzelliklerini, toplumun değerlerini bizlere yansıtmıştır.*”

“ÖAE19: *Âşık Veysel ayna gibidir. Çünkü sazını ve sözünü yaşadığı hayatı çevreyi ve insanlara deneyimlerini aktarmak için kullanmış ve mesajlar vermiş, bu mesajlar geçmişten günümüze ağızdan ağıza kimi zaman söylenerek kimi zaman çalınarak bizlere yansıtılmıştır.*”

“ÖAK99: *Âşık Veysel ayna gibidir. Çünkü kendi görmemesine rağmen geçmişimizi bize bir ayna gibi göstermiştir.*”

“ÖAE78: *Âşık Veysel kitap gibidir. Çünkü Türk’ün kadim sözlü kültürel geleneğini günümüze şiirleri ve sazı ile aktarmıştır.*”

“ÖAK39: *Âşık Veysel ışık gibidir. Çünkü yazdığı şiirlerle, türkülerle gelecek nesil olan gençleri ışık gibi aydınlatmıştır.*”

“ÖAK116: *Âşık Veysel kütüphane gibidir. Çünkü geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanın toplumsal bilgi ve ihtiyaçlarını dilinden dökülen sözcükler, yazdığı şarkılarla insanlara öncü olmuş, yol göstermiştir.*”

“ÖAK104: *Âşık Veysel mum gibidir. Çünkü yazıp söyledikleriyle hem kendi dertlerine derman olmayı hem de onu dinleyen insanlara umut olabilmeyi başarmıştır.*”

“ÖAK183: *Âşık Veysel güneş gibidir. Çünkü nasıl güneş dünyayı aydınlatıyorsa Âşık Veysel’in eserleri de yolumuzu, hayatımızı, bakış açımızı aydınlatır, duygularımızı açığa çıkarır.*”

3.5. Değerli Varlıklar ve Semboller Olarak Âşık Veysel Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada öğrenci metaforlarının analizi sonucunda beşinci ve son tema olarak Değerli Varlıklar ve Semboller Olarak Âşık Veysel teması ortaya çıkmıştır. Bu temaya ait kategoriler ve metaforlar Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Değerli Varlıklar ve Semboller Olarak Âşık Veysel Teması Kapsamında Ortaya Çıkan Kategoriler ve Metaforlar

Kategori	Metafor	Frekans (f)
Değerli Bir Varlık Olarak Âşık Veysel	Zümrüt işlemeli gümüş yüzük	1
	Kömür	1
	İnci	1
	Mücevher	1
	Antika eşya,	1

Tablo 6’da öğretmen adaylarının ürettikleri metaforların beşinci olarak Değerli Varlıklar ve Semboller Olarak Âşık Veysel teması altında toplandığı ve bu tema altında “Değerli Bir Varlık Olarak Âşık Veysel”

kategorisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Öğretmen adayları tarafından bu kategoride 5 farklı metaforun üretildiği görülmektedir. Bu kategoride üretilen metaforlar ve gerekçe örnekleri aşağıdaki gibidir:

“ÖAK7: Âşık Veysel zümrüt işlemeli gümüş yüzük gibidir. Çünkü geçmişten gelip günümüze ve hatta geleceğe de miras bırakabileceğimiz kadar anlamlı ve değerlidir.”

“ÖAK10: Âşık Veysel kömür gibidir. Çünkü yaşamın ona getirdiği zorluklar karşısında pes etmeden kendini yetenekleri ile işleyerek içerisindeki elması bulmuş ve bunu sanatıyla tüm insanlığa göstermiştir.”

“ÖAK37: Âşık Veysel inci gibidir. Çünkü hem kendisi hem de eserleri her zaman değerlidir.”

“ÖAK118: Âşık Veysel mücevher gibidir. Çünkü sözleri, Türk halk müziği geleneğinde birer mücevher gibi parlar, nesiller boyunca değerini korur.”

“ÖAK134: Âşık Veysel antika eşya gibidir. Çünkü zaman geçtikte değeri artan ve dokunmaya kıyamadığım, zarar görmesin diye muhafaza ettiğin kıymetli bir hazinedir.”

4. Sonuç

Bu araştırmada metaforlar yoluyla öğretmen adaylarının Âşık Veysel algıları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Gerçekleştirilen analizler ve ortaya çıkan bulguların ardından ulaşılan sonuçlar ve değerlendirmeler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

1. Öğretmen adaylarının Âşık Veysel ile ilgili algıları veri analizleri sonucunda “Hayatı ve Yaşantısı İtibarıyla Âşık Veysel, Doğa ve Çevre Unsurları Olarak Âşık Veysel, Sanat ve İfade Unsurları Olarak Âşık Veysel, Bilgi ve Öğrenme Unsurları Olarak Âşık Veysel, Değerli Varlıklar ve Semboller Olarak Âşık Veysel” olarak isimlendirilen beş ana tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar incelendiğinde öğretmen adaylarının Âşık Veysel ile ilgili algılarının özünde iki ana unsura ayrıldığı görülmektedir. Buna göre ilk olarak öğretmen adayları Âşık Veysel’e yaşamı ve karakteri itibarıyla yaklaşmışlardır. İkinci olarak ise Âşık Veysel’e şiirleri, türküleri bağlamında “halk ozanı” olarak değerlendirme yaptıkları anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan temalar, öğretmen adaylarının Âşık Veysel’in zorlu yaşamı ve mücadelesi, şiirlerinin ve türkülerinin barındırdığı temalar ve elbette onun Türk halkına ve edebiyatına verdiği ilham ve katkıdan etkilendiklerini göstermektedir. Ulaşılan sonuçlar literatürle değerlendirildiğinde benzer çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Literatürde Âşık Veysel, farklı yönleriyle araştırmalara konu olsa da Âşık Veysel hakkında metaforik algı çalışmalarına rastlanmamaktadır. Ancak Özcan ve Batur’un (2023) Köroğlu ve Dede Korkut hakkındaki; Kılcan, Akbaba ve Gülbudak’ın (2017) Hoca Ahmed Yesevî hakkındaki metafor çalışması bu çalışmayla benzer olarak değerlendirilebilir. Bu araştırmada ulaşılan sonuçlar değerlendirildiğinde ise ortaya çıkan tema, kategori ve metaforların literatürle özdeşleştiği anlaşılmaktadır. Çifci’nin (2015) Mevlâna; Yıldırım’ın (2017) Hacı Bektaş Veli, Mevlâna ve Yunus Emre; Doğan ve Çelikten’in (2022) Süleyman Çelebi ve Vesiletü’n-Necât; Çelikten ve Doğan’ın (2022) Mehmet Akif Ersoy ve İstiklâl Marşı konulu çalışmaları tarihi şahsiyetleri ve eserlerini ele alması bakımından benzer nitelikler ve sonuçlar gösteren çalışmalar olarak dikkat çekmektedir.

2. Araştırmada ulaşılan ilk tema Hayatı ve Yaşantısı İtibarıyla Âşık Veysel teması olmuştur. Bu tema altında yer alan kategoriler "Hayatı İtibarıyla Âşık Veysel", ve "Şahsiyeti İtibarıyla Âşık Veysel" olarak şekillenmiş ve bu kategorilerde toplam 28 farklı metafor ortaya çıkmıştır. Bu temada en sık tekrar eden metaforlar arasında "Umut, Radyo, Işık, Dost" öne çıkmaktadır. Buna göre, öğretmen adaylarının Âşık Veysel’i zorlu yaşam mücadelesiyle hatırladıkları ve onun mücadelecilik karakterinin kendilerine umut aşıladığı, ışık verdiği ve onu “ev,

dost” gibi metaforlarla içten ve samimi olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Âşık Veysel için onu en iyi anlatan, onunla özdeşleşen kavramlardan birisi ümitvarlık’tır. Veysel, kendi yaşamına tatbik ettiği bu durumu şiirlerine de yansıtarak tüm insanlara ümit ışığı olmaya devam etmiştir. “*Gönül umudun yoldaşı, durmaz gezer dağı taşı, son nefeste olsa kişi, gine onda umut yaşar.*” dizeleri Veysel’in karakterini yansıtanlardan yalnızca biridir (Kurtoğlu, 2017). Âşık Veysel, Anadolu’yu karış karış gezmiş ve sesi radyolardan tüm Anadolu’ya yayılmış ve haklı bir şöhrete ulaşmıştır. Bu nedenle öğretmen adaylarının onun yaşamı ve karakterini bu kadar farklı unsurlarla ifade ediyor olması dikkate değer görülmelidir.

3. Araştırmada ulaşılan diğer bir tema, Doğa ve Çevre Unsurları Olarak Âşık Veysel teması olmuştur. Bu tema altında "Gök Cisimleri Olarak Âşık Veysel", "Doğa Unsurları Olarak Âşık Veysel", "Su Unsurları Olarak Âşık Veysel", "Çiçek ve Bitki Unsurları Olarak Âşık Veysel" kategorilerinde 32 farklı metafor üretilmiş ve bu metaforlar arasında en sık tekrar edenler arasında "Çınar Ağacı, Toprak, Su, Güneş, Yıldız, Ağaç" öne çıkmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak öğretmen adaylarının Âşık Veysel’e yaklaşımlarının şiirleri ve türküleri yönünde olduğunu göstermektedir. Âşık Veysel, doğayı ve unsurlarını şiirlerine ustalıklı işleyen bir ozandır. Âşık Veysel’in bilinen şiirlerinden birisi olan “Kara Toprak”, bu tema altında üretilen metaforlardan biri ve gerekçelerin dayanaklarından biridir. Şairin “Dost dost diye nicesine sarıldım, benim sadık yârim kara topraktır.” dizeleri onun doğaya ve çevreye olan ilgisinin göstergesidir. Ayrıca öğretmen adaylarının Âşık Veysel’i “çınar ağacı” olarak betimlemeleri, onun hala Türk halkı tarafından sevilen ve benimsenen bir ozan olduğunu ve eserlerinin Türk Halk Edebiyatı’nda kökleştiğinin vurgusu olarak da değerlendirilebilir.

4. Araştırmada ulaşılan diğer bir tema Sanat ve İfade Unsurları Olarak Âşık Veysel teması olmuştur. Bu tema altında "Sanat Unsuru Olarak Âşık Veysel", "Sanatçı Olarak Âşık Veysel" ve “Duygu Unsurları Olarak Âşık Veysel” kategorilerinde toplam 46 farklı metafor tespit edilmiştir. En sık tekrar eden metaforlar arasında "Anadolu, Ağaç ve Bağlama Telleri" öne çıkmaktadır. Bu sonuçlar öğretmen adaylarının Âşık Veysel’in şair ve ozan yönünü dikkate aldıkları ve onu sanatıyla hatırladıkları şeklinde değerlendirilebilir. Öğretmen adayları Âşık Veysel’i ve şairliğini betimlerken “kuyum ustası, orkestra şefi, dokuma ustası” gibi metaforlarla ne kadar usta bir şair olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca “Anadolu, Vatan, Ayna, Gökyüzü” gibi metaforlarla onun sanatının geniş coğrafyalara ulaştığı, Veysel’in vatansever ve Anadolu insanlığı vurgulanırken, şiirlerinin birlik ve bütünlük temsilleri olarak algılandığı yargısına ulaşılmaktadır. Öğretmen adaylarının “saz, bağlama, bağlama telleri” metaforları ile Âşık Veysel’in türkülerini dinledikleri ve duygusal olarak ondan etkilendikleri anlaşılmaktadır. Âşık geleneğinin de bir parçası olduğu Türk Halk Müziği’nde Âşık Veysel, kendine özgü tarzı ve sadeliğiyle tanınan ve sevilen bir âşıktır (Coşkun Elçi, 2009). İşlediği konular yönüyle Veysel’in “dert, tabiat, vatan-millet ve birlik şairi” olduğu da söylenebilir (Kaya, 2009). Öğretmen adaylarınca aşk gibi duygu unsurlarıyla tasvir edilen Âşık Veysel’in bu unsurları da kendi şiirlerinde sıklıkla kullandığı Kurtoğlu (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ifade edilmiştir.

5. Araştırmada ulaşılan diğer bir tema Bilgi ve Öğrenme Unsurları Olarak Âşık Veysel teması olmuştur. Bu tema altında ise "Bilge Bir İnsan Olarak Âşık Veysel" ve "Bilgi Kaynağı Olarak Âşık Veysel" kategorilerinde toplam 19 farklı metafor ortaya çıkmış ve bu kategoride en sık tekrar eden metaforlar arasında "Ayna, Kitap, Işık" öne çıkmıştır. Bu sonuçlara göre, öğretmen adaylarının Âşık Veysel’i bilge, eserlerini ise bilgi kaynağı olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Turhan ve Kova (2012) Âşık Veysel’in bilime ve bilene değer verme, kâmil insan olma, ilim sahiplerine değer verme, kendini gerçekleştirme ve çalışkanlık değerlerine eserlerinde yer

verdiğini tespit etmiştir. Buna göre, Âşık Veysel'in ve eserlerinin öğretmen adayları tarafından doğru algılandığı şeklinde bir yargıya ulaşmak mümkündür. Âşık Veysel, bilgelik ve bilge tipi kavramları bağlamında, içinde yaşanan dünyanın hakikati ile insanı birleştirme misyonunu üstlenen bir şahsiyet olarak değerlendirilebilir. Özellikle cumhuriyetin ilanından sonraki toplumsal ve kültürel yeniden inşa sürecinde, geleneksel sembol değerleri, düşünce kodlamalarını ve kendi sanatsal formunu, sazının tınısıyla meydana getirerek toplumuna sunması, Âşık Veysel'i kültürel bağlamda bir bilge olarak tanımlamaya olanak sağlar (Arslan, 2023).

6. Son olarak, Değerli Varlıklar ve Semboller Olarak Âşık Veysel teması altında "Değerli Bir Varlık Olarak Âşık Veysel" kategorisi ortaya çıkmıştır. Bu kategoride öğretmen adaylarının "Zümrüt işlemeli gümüş yüzük, Kömür, İnci, Mücevher, Antika eşya" metaforları ürettikleri görülmüştür. Âşık Veysel, yaşadığı dönemde de icrasıyla ve şiirleriyle gelenek temsilcisi ve insan hazinesi olarak kıymet gören, eserleriyle varlığını devam ettiren bir âşıktır (Arioğlu ve Aydoğdu Atasoy, 2023). Bu sonuç, öğretmen adaylarının ürettikleri metaforlarla Âşık Veysel'i Türk halkının ve edebiyatının değerli bir simgesi olarak gördükleri, onun eserlerine kıymet verdikleri şeklinde yorumlanabilirken özünde Veysel'in "Dostlar Beni Hatırlasın" temennisini yerine getirdiklerinin de açık göstergesi olarak değerlendirilebilir.

7. Araştırma sonuçlarının ardından genel bir değerlendirme yapıldığında, öğretmen adaylarının düşüncelerinin temelde iki önemli unsura dayandığını açıkça göstermektedir. İlk olarak, Âşık Veysel'in yaşamı ve karakteri üzerinden yoğun bir odaklanma görülmektedir. Onun zorlu yaşam mücadelesi, engellerle dolu geçmişi ve buna rağmen içsel gücüyle baş etme çabası, öğretmen adaylarının dikkatini çekmiş ve derin izler bırakmıştır. İkinci olarak, Âşık Veysel'in şiirleri ve türkülerinin halk arasında yarattığı etki ve onun 'halk ozanı/şairi' kimliği, öğretmen adaylarının bakış açısında önemli bir yer tutmaktadır. Âşık Veysel'in eserlerinin içerdiği derinlik ve anlam çeşitliliği, öğretmen adaylarının üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Onun eserlerinde işlenen konular, insanın doğaya, çevreye ve topluma olan duyarlılığını artırırken, aynı zamanda milli ve manevi değerlere olan bağlılığın önemini vurgulamaktadır. Âşık Veysel'in eserlerindeki bilgelik ve incelik, öğretmen adaylarının öğrenme sürecinde derin düşüncelere yol açmış ve onlara ilham vermiştir. Âşık Veysel'in yaşam mücadelesi, sanatı ve mirasının, öğretmen adaylarının Türk edebiyatına ve kültürüne olan bağlılığını pekiştirdiği ve onlara önemli bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Kaynakça | References

- Arioğlu, İ. E. ve Aydoğdu-Atasoy, Ö. (2023). Somut olmayan kültürel miras bağlamında yaşa(ma)yan insan hazinesi olarak Âşık Veysel. *Küllüye, [Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı]*, 22-35.
- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Millî Eğitim*, 35(171), 100-108.
- Arslan, M. (2023). Gelenek ve gelecek arasında bir köprü: Âşık Veysel. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı*, 7 - 108.
- Batur, Z. ve Özcan, H. Z. (2019). Ortaokul öğrencilerinin Dede Korkut algıları: Metaforlar. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8(19), 83-99.
- Çifci, M. (2015). Bir grup üniversite öğrencisinin Mevlâna'yı tanıma düzeyleri ve Mevlâna hakkındaki görüşleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 73, 203-220.
- Coşkun Elçi, A. (2013). Yetiştirdiği ortam ve yetiştiren unsurlar ışığında müzik yönü ile Âşık Veysel. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 51, 189-209.

- Çelikten, L. ve Doğan, S. (2022). Üniversite öğrencilerinin Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşı ile ilgili kompozisyonlarının incelenmesi: Yıldız Teknik Üniversitesi örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(Özel Sayı), 41-52.
- Doğan, S. ve Çelikten, L. (2022). Millî ve kültürel bir değer olarak Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât ve mevlit geleneği: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 62(2), 605-620.
- Kara, İ. ve Tokmak, A. (2023). Doğal ve kültürel mirasın öğretiminde sosyal bilgiler dersinin yeri ve önemi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, İhtisaslaşma Özel Sayısı, 177-199.
- Kaya, D. (2009) *Âşık Veysel*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Kılcan, B., Akbaba, B. ve Gülbudak, B. (2017). Altıncı ve yedinci sınıf öğrencilerinin Hoca Ahmed Yesevî algıları. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 549-564.
- Kurtoğlu, F. S. (2017). Âşık Veysel'in şiirlerini değerler eğitimi açısından okumak. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (83), 101-123.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2005). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. (Çev: G. Y. Demir). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Özcan, H. Z. ve Batur, Z. (2023). Ortaokul öğrencilerinin Köroğlu algısı: Metaforik bir analiz. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(38), 274-297.
- Özlem, D. (2000). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Öztaşkın, Ö. B. (2012). Öğretim programları ve ders kitaplarında Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 61, 245-262.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Turhan, M. ve Kova, Ö. (2016). Değerler eğitimi açısından Türk halk müziği ve halk ozanları: Neşet Ertaş, Âşık Mahsuni Şerif, Âşık Veysel ve Özyay Gönülüm bağlamında bir inceleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, (6), 117-128.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, N. (2017). Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus Emre'nin yaşayan değerleri: Toplumun bilge insanları üzerine nitel bir analiz. *Milli Eğitim Dergisi*, 46(215), 5-25.

Arabic Language Impact on EFL Learners' Speaking Competence: The Case of Algerian First Year Bachelor Students at Kasdi Merbah University-Ouargla

Arapça Dilinin Yabancı Dil Öğrencilerinin Konuşma Yetkinliği Üzerindeki Etkisi: Kasdi Merbah Üniversitesi-Ouargla'daki Cezayirli Birinci Yıl Lisans Öğrencileri Örneği

Fatima Yahia^{1*}

¹ University of Ghardaia, Faculty of Letters and Languages, Department of English Language, Ghardaia, Algeria | <https://ror.org/02ck5yd04>, <https://orcid.org/0009-0007-0824-8245>, yahia.fatima@univ-ghardaia.dz

Ghardaia Üniversitesi, Edebiyat ve Dil Fakültesi, İngiliz Dili Bölümü, Ghardaia, Cezayir | <https://ror.org/02ck5yd04>, <https://orcid.org/0009-0007-0824-8245>, yahia.fatima@univ-ghardaia.dz

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.01.2024

Kabul Tarihi: 07.03.2024

Yayın Tarihi: 31.03.2024

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Fatima Yahia

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Atıf

Yahia, F. (2024). Arapça Dilinin Yabancı Dil Öğrencilerinin Konuşma Yetkinliği Üzerindeki Etkisi: Kasdi Merbah Üniversitesi-Ouargla'daki Cezayirli Birinci Yıl Lisans Öğrencileri Örneği. *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 55-73, <https://doi.org/10.30622/tarr.1412950>

Öz

Bu makale Arapça dilinin İngilizce yabancı dil öğrenenlerin (Cezayir) konuşma yeterliliği üzerindeki etkisini incelemektedir. Arap öğrenciler ikinci dil konuşma becerilerini geliştirmede çok sayıda engelle karşılaşılıyor. Hem sınıf içinde hem de sınıf dışında İngilizceye sınırlı maruz kalmaları, konuşmada akıcılık ve yeterlilik kazanma yeteneklerini engellemektedir. Cezayir örneğinde, öğrencilerin yabancı dil öğrenme geçmişi hem standart Arapça'dan hem de Cezayir'de bir bölgeden diğerine tamamen farklılık gösteren çeşitli yerel lehçelerden etkilenmektedir. Bu bakımdan Arapça ve İngilizce arasındaki morfoloji, ses bilgisi, sözdizimi ve imla farklılıkları nedeniyle ciddi dilsel engeller mevcut olabilir ve bu nedenle öğretim süreci özellikle yeni başlayanlar için kolay bir iş olmayacaktır. Bunun ışığında, mevcut çalışma Arapça dilinin İngilizce öğrenenlerin konuşma yeterliliğini nasıl etkileyebileceği sorunu gündeme getiriyor. Ortak hatalarını vurgulamayı, Cezayirli (Arap) öğrencilerin Arapça geçmişlerinin İngilizce akıcılıkları üzerindeki etkisi konusunda bilinçlerini yükseltmeyi ve İngilizcedeki zorluklara ve zorluklara değinmek için uygun yöntem ve teknikleri tespit ederek konuşma yeterlilikleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Hedef dilde iletişim kurmak. Betimleyici bir araştırma, Ouargla-Cezayir'deki Kasdi Merbah Üniversitesi'ndeki birinci sınıf öğrencileriyle (37 öğrenciden oluşan bir grup) sözlü anlatım oturumlarına katılarak ve gözlemleyerek takip edildi. Nicel bir yaklaşım benimsendi, aynı seviyedeki 150 öğrenciye konuşma yeterliliklerini ve yaygın hata kaynaklarını değerlendirmek için bir anket uygulandı. Bulgular, Cezayirli öğrencilerin Arapça geçmişinin, dilsel, fonolojik, sözdizimsel ve kültürel farklılıkların bir sonucu olarak İngilizce akıcılıklarını azalttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Konuşma, Cezayirli Arap öğrenciler, İngilizce yabancı dil, Konuşma yeterliliği, Arapça geçmişi.

Research Article**History**

Received: 01.01.2024

Accepted: 07.03.2024

Date Published: 31.03.2024

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Fatima Yahia

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Cite as

Yahia, F. (2024). Arabic Language Impact on EFL Learners' Speaking Competence: the Case of Algerian First Year Bachelor Students at Kasdi Merbah University-Ouargla. *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 55-73, <https://doi.org/10.30622/tarr.1412950>

Abstract

The present paper examines the impact of Arabic language on EFL learners (Algerian) speaking competence. Arab students encounter numerous obstacles in developing their L2 speaking skills. Their limited exposure to English, both in and out of the classroom, impedes their ability to achieve fluency and proficiency in speaking. In the Algerian case, students' background of learning foreign languages is affected by both their standard Arabic and various local dialects that differ completely from one region to another. In this regard, serious linguistic obstacles may exist due to differences between Arabic and English morphology, phonology, syntax, and orthography so that the teaching process would not be an easy task, especially for beginners. In the light of this, the current study raises the problem of how Arabic language can affect EFL learners' speaking competency. It aims at highlighting their common errors, raising the Algerian (Arab) students' consciousness about the impact of their Arabic background on their fluency in English, and developing their competence of speaking through detecting the appropriate methods and techniques of addressing the challenges and difficulties of communicating in the target language. A descriptive type of research was followed via attending and observing sessions of oral expression with first year students (a group of 37 learners) at the University of Kasdi Merbah in Ouargla-Algeria. Via adopting a quantitative approach, a questionnaire was administered to 150 students from the same level to assess their speaking competence and common errors sources. The findings indicate that the Algerian learners' Arabic background reduces their fluency in English as a result of linguistic, phonological, syntactic, and cultural differences.

Keywords: Speaking, Algerian Arab learners, EFL, Speaking competence, Arabic background.

Introduction

Learning English as a Foreign Language (EFL) presents distinct challenges for Arab (Algerian) students, especially in the realm of speaking skills. They may encounter obstacles in mastering English speaking due to the influence of their native language, Arabic. Several studies have examined the impact of Arabic language structure on English speaking competence, highlighting the difficulties faced by Arab learners when striving to speak English fluently (Al-Sobhi & Preece, 2018: 1).

Arabic is spoken by over four hundred million people globally and holds significance for academic pursuits, cultural comprehension, and international job prospects. Nevertheless, the diverse morphology, syntax, semantics, and phonology of Arabic present difficulties for Arabic speakers in acquiring English speaking skills. While similarities between Arabic and English languages exist, disparities in linguistic structure hinder Arabic speakers from gaining proficiency in spoken English (Khasawneh & Khasawneh, 2022: 246).

Arab students frequently experience interference from their first language (L1) during their pursuit of learning English as a foreign language, affecting their oral proficiency (Rajab, 2013: 653). In addition, they must allocate much of their language learning efforts for acquiring other priority languages, such as Standard Arabic and different local dialects (in addition to the French language, as a source of colonization, in the case of Algerian learning contexts), leaving less energy for mastering the English language. The lack of opportunities for practice beyond the classroom further is one of the major challenges faced by Arab EFL learners.

So, the impact of the Arabic language on the speaking proficiency of Algerian EFL learners is substantial. The difficulties experienced by Arab students in speaking English are influenced by various factors, such as interference from their L1, social and cultural norms, lack of motivation, and participation in classroom activities (Al-Sobhi & Preece, 2018: 2). Moreover, using Arabic as the language of instruction has been explored as a way to enhance students' speaking skills. There is evidence to suggest that using Arabic in communication can positively affect language competence, particularly in speech. However, it is important to acknowledge that there are differing views on introducing English in teaching settings in the Arab world. In this regard, Educators have debated over the appropriate age for introducing English and its potential impact on learners' proficiency in Arabic (Mukattash, 2003: 217-218).

More importantly, a specific area of concern is the pragmatic competence of Arab EFL learners when it comes to speech acts like apology and requests. Due to their direct communication style, Arab learners, specifically those from Algeria learners have been criticized as impolite or discourteous, potentially stemming from lack of knowledge or instruction on how to perform these speech acts politely and properly in the target language (pragmatic competence (Fareh et al., 2023: 2). The use of L1 in the second language (L2) classroom has also been studied, with results indicating that teachers rarely use Arabic where they focus on the target language, English, more than Arabic for learning English as a second language (Alzamil, 2019: 193).

Therefore, there is a need for ongoing and unbiased research to identify specific areas of difficulty that Algerian students encounter in acquiring English speaking skills. Understanding these challenges will enable educators to develop effective strategies to address them and improve EFL teaching and learning outcomes.

In this case, it is needed to develop various teaching strategies to address these challenges and enhance EFL learners' speaking competence. For example, implementing a communicative approach in English classes has been

proposed as one technique to elevate teaching quality and help students overcome their speaking deficiencies (Bahruddin et al., 2021: 2760).

Moreover, focusing on pronunciation training that incorporates teaching phonetic alphabet codes can markedly enhance the speaking skills and confidence of EFL learners (Al-Sobhi & Preece, 2018: 2) Hence, L1 interference and limited opportunities for practice outside the classroom significantly affect Arab (Algerian) students' speaking competence in EFL. Grasping these influences is pivotal in devising effective teaching strategies and classroom activities to bolster EFL learners' speaking proficiency (Rajab, 2013: 654).

1. Review of Literature

1.1 Nature of Arabic Language Impact on EFL Learners' Speaking Competence

The influence of Arabic language on the speaking ability of EFL learners, especially those with Arab background, is quite significant. The phonetic differences between Arabic and English represent a major challenge for EFL learners, affecting their fluency and overall speaking competence in English. These differences often result in difficulties for Arab learners to accurately produce English sounds due to the influence of Arabic phonetics on English pronunciation (Che Haron, 2016: 80).

Another case where Arabic language interference is noticeable is in grammar and sentence structure. Arab learners tend to follow the sentence structure of their L1 when speaking or writing in English, leading to errors in word order, placement of noun modifiers, and coordination. In addition, the absence of uncountable nouns in Arabic causes difficulties for Arab learners when pluralizing such nouns in English (Altheneyan, 2019: 321).

Cultural differences (since language and culture are closely related) also play a role in impacting communication skills. Arab students living in countries where Arabic is dominant have limited exposure to English outside the classroom, which hinders their speaking abilities and results in low motivation and poor performance in English classes. Furthermore, the teaching methods used in Arabic education systems often prioritize grammar and literature over practical speaking skills, limiting opportunities for students to practice Arabic speaking skills at school (Russak, 2021: 2).

The impact of the Arabic language on EFL learners' speaking competence is multifaceted. It encompasses challenges related to phonetics, grammar interference, and cultural differences that affect communication skills. To address these challenges and enhance EFL learning for Arab students, it is crucial to implement strategies that focus on improving pronunciation through communicative approaches as well as incorporating pragmatic competence into language teaching. Also, there is a need for a shift towards creating more opportunities for practical language use both inside and outside the classroom or via live chats with native speakers (Che Haron, 2016: 80).

1.2 Challenges Faced by Arab Learners in Speaking English

Arab EFL learners encounter a multitude of obstacles when it comes to speaking English. One of the primary factors contributing to these challenges is that English is not their native language, and they predominantly use Arabic as their formal means of communication. They also have limited exposure to English as spoken by native speakers, which impedes their ability to achieve fluency and accuracy in speaking English. Moreover, Arab

learners tend to favor using Arabic in EFL classrooms instead of English, and the English language curricula implemented by some academic institutions may not always be suitable or effective (Al-Hassaani & Al-Saalmi, 2022: 330).

Furthermore, they often grapple with transferring linguistic skills from Arabic to English. For instance, they struggle with pluralizing uncountable nouns in English due to the absence of uncountable nouns in Arabic. They also encounter difficulties with word order and sentence structure, as they tend to adhere to the sentence structure of their L1 when writing in English (Zrekat & Al-Sohbani, 2022: 776).

Another significant challenge for Arab EFL learners is the dearth of opportunities to practice speaking English, particularly in environments where Arabic is the predominant language, thereby limiting their exposure to natural interactions in English (Abu- Faraj & Ali, 2015: 157). In the case of Algeria, learners face a more serious challenge where the dominant language in the Algerian society is not just standard Arabic, but they speak also French in addition to the various local dialects.

Various studies have brought to light the influence of the native language on the acquisition of English as a second language. Lado (1957) introduced contrastive analysis as a theory to explain syntactic errors in L2 performance, attributing them to interference from L1. This is evident in examples as the placement of adjectives and verb forms, which differ between Arabic and English. Additionally, Ellis (1997) and Corder (1999) emphasized that errors reflect gaps in learners' competence, often stemming from ignorance or lack of application of appropriate rules or structures in the foreign language (Alkhafel & Elkholy, 2022: 34).

To tackle these challenges, educators and institutions should provide Arab EFL learners with appropriate input that aligns with their level of linguistic competence. Furthermore, implementing a communicative approach in the classroom can enhance the quality of teaching and empower students to overcome their lack of speaking ability. Hence, the hurdles faced by Arab learners in speaking English are multifaceted and necessitate targeted strategies for effective resolution (Al-Khatib, et al., n.d: 1).

1.3. Examples of Arabic and English Differences

1.3.1. Alphabet

English and Arabic are two distinct languages with significant differences in their origins, alphabets, and syntactic aspects. Arabic, a descendant of Semitic languages, has twenty-eight letters in its alphabet. The Arabic script is always written in a cursive form, and there is no distinction between upper case and lower case letters. On the other hand, English is an Indo-European language that primarily originated from the Anglo-Frisian dialects. It has twenty-six letters in its alphabet. Unlike Arabic, English has a clear distinction between upper case and lower case letters. English words can be written in both cursive and uncial styles. Furthermore, Arabic and English differ in various aspects, including morphology, syntax, vocabulary, phonology, semantics, rhetoric, and orthography. These distinctions contribute to the uniqueness of each language (Ali, 2007, in Alkhafel & Elkholy, 2022: 34).

1.3.2. Phonology

Arabic has a simplified pronunciation system compared to English. Each sound in Arabic is represented by one letter, making spelling easier. In contrast, English has multiple letters to represent certain sounds. Differences

in sound representation between Arabic and English can lead to difficulties for Arabic-speaking learners. Some sounds found in English do not exist in Arabic, causing Arab students to substitute or borrow similar sounds from English (Alkhafeel & Elkholy, 2022: 37).

For example, Algerian students often pronounce the sound /r/ in “rubber” as the French one not heavily like the English pronunciation. Also, they pronounce the letter “ch” in the word “architect” as /ʃ/ instead of /k/. Arab learners of English face difficulties in pronouncing initial and final clusters of consonants in English words. This can result in a phonetic phenomenon known as vowel intrusion or epenthesis, where a vowel is inserted between consonant clusters.

Arabs often insert a vowel to separate the cluster of consonants, treating them as different words (ibid). Algerian students may also confuse the pronunciation of the letter “th” where it refers to two different phonemes: the voiced dental fricative /ð/ (as in “the”) and the voiceless dental fricative /θ/ (earth). However, it can stand for /t/ (Thailand, Thomas) or the cluster /tθ/ (eighth). More importantly, most of beginner learners, pronounce “th” as /t/ instead of /θ/ in the words “thing,” “through,” “throw,” etc. These pronunciation differences between Arabic and English can pose challenges for Arab learners as they strive to achieve accurate and fluent English pronunciation.

1.3.3. Tenses and Order of Words

Arabic and English exhibit clear differences, which often lead to mistakes made by Algerian EFL learners. In Arabic, there are only two tenses: the perfect tense (representing only the past) and the imperfect tense (representing the non-past, simple present, and simple future). On the other hand, English has multiple tenses achieved through the combination of these two tenses with aspects (progressive and perfective) (Ali, 2007, in Alkhafeel & Elkholy, 2022: 36). Arab students of English may struggle to produce sentences using the appropriate tenses, resulting in errors (especially in the case of the present/past perfect tense). It is important to guide and support these learners in order to help them develop a better understanding of tense usage and create meaningful sentences.

Arab EFL learners often make errors in word order when constructing English sentences. The basic word order in classical Arabic is (V+S+O) where the verb comes before the subject. This differs from English sentence word order (S+V+O). Here is an example to illustrate the correct and incorrect usage: e.g., “Wrote the pupil the lessons” (Arabic); “The pupil wrote the lessons.” (English). Also, in the case of adjectives, in Arabic, speakers use (N+ADJ) order whereas in English, (ADJ+N) cluster is the correct form: e.g., “My red pen is on the table.” (Correct English); “My pen red is on the table.” (Correct Arabic).

1.3.4. Articles

In Arabic, there is one definite article, which is represented by the letters “Al.” This article is attached to the beginning of nouns and their adjectives. However, Arabic does not have indefinite articles. Sometimes, Arabic learners of English use the definite article redundantly with nouns that do not require it in English but do in Arabic (Diab, 1996, in Alkhafeel & Elkholy, 2022: 35). This results in the following types of errors (Hamadalla & Tushyeh, 1998, in Alkhafeel & Elkholy, 2022: 35): (1) Learners may omit the definite article “the:” in the following sentence, “Books of students are available now,” the definite article “the” should be used before “books,” but it is often dropped by Arabic learners because Arabic does not use it in the genitive case. (2) They

may omit the indefinite article "a:" e.g., "My father works in bank;" in this case, the indefinite article "a" should be used before "bank" to indicate that it is not a specific bank.

1.3.5. Nouns

In English, nouns have two numbers: singular and plural. However, in Arabic, nouns have three numbers: singular, dual, and plural. (1) Plural Forms: In English, plurals can be formed by adding "s" or "es" to the singular noun, such as "desk" and "box" becoming "desks" and "boxes." By contrast, in Arabic, plurals can be of two kinds: sound plural (masculine and feminine) and broken plural. For example, "*muhandis*" (it means an architect. It is singular masculine) becomes "*muhandisuun*" (plural masculine) and "*muhandisa*" (singular feminine) becomes "*muhandisat*" (plural feminine). (2) Gender: English nouns do not have grammatical gender. However, English has three genders for pronouns: masculine, feminine, and neuter. Arabic nouns have two genders: masculine and feminine. Gender is also applicable to personal pronouns. (3) Cases: English nouns are inflected for the genitive case while Arabic nouns are inflected for three cases: nominative, accusative, and genitive. For example,

In Arabic, we find the following cases: singular masculine (*muhandis*); singular feminine (*muhandisa*); plural masculine (*muhandisuun*); dual masculine (*muhandisein*); plural feminine (*muhandisat*); dual feminine (*muhandisataan, muhandisatayin*: as subject and object). In English, the word "doctor" applies to both masculine and feminine singular case, and "doctors" to masculine and feminine of plural and dual cases. Arab students may face challenges in using plural nouns correctly, For example, they may utter the following false expressions: "She read five book;" "The three pen are blue." (Salimi, 2013, in Alkhafeel & Elkholy, 2022: 35).

1.3.6. Adjectives/Adverbs

Arabic learners of English often face challenges when distinguishing between adjectives and adverbs in both languages. One of the reasons for this confusion might be the gender and number agreement of Arabic adjectives with nouns. This can lead to mistakes in English grammar. For example, in Arabic: "My mother is a woman beautiful" translates to "*Walidati imra'atun jamilatun.*" (False in English). Some Arab learners of English may use adjectives with nouns to express adverbs, which is the result of Arabic grammar rules. In Arabic, adverbs can be formed in two ways. For instance, the word "strongly" can be translated into Arabic as "*bikuw'a*" or "*bishaklen kaway.*" This difference in forming adverbs might contribute to errors in English usage. Here is an example of incorrect translation and its correct version: "The student read a careful reading of the text." (Correct Arabic/false in English); "The student read the text carefully." (Correct English). It is important to note that the incorrect versions provided by Arab students are influenced by the Arabic grammatical rule regarding unrestricted or absolute objects. This difference in grammar rules contributes to the incorrect translations in their English usage (Marpaung, 2014, in Alkhafeel & Elkholy, 2022: 36).

1.3.7. Relative Pronouns

In contrast to English relative pronouns, the Arabic ones vary based on the nouns they describe. They have different forms for masculine, feminine, singular, dual, and plural nouns. Furthermore, their form changes depending on their position in the sentence, whether it is as a subject, object, or predicate. The following is a list of these relative nouns: "*alladi*" (singular masculine); "*alldaana*" (masculine dual subject); "*aladiina*" (masculine plural); "*allati*" (feminine singular); "*allatein*" (object dual feminine); "*allataan*" (dual feminine subject),

“*allaati*” (plural feminine). As noted by Ali (2007) Arabic learners of English often make several errors when forming English relative clauses. One common error is the incorrect insertion or omission of the connected pronoun, as Arabic does not omit it. Here is an example of an incorrect usage: “This is the doctor whom I met him” (false English); “This is the doctor whom I met.” (Correct English). To avoid this error, it is important to make learners remember that unlike Arabic, the pronoun “him” should not be used in this English context (Alkhafeel & Elkholy, 2022:37).

1.3.8. Prepositions

According to Essberger (2000), there are notable differences between Arabic and English prepositions. In Arabic, the number of prepositions includes the following list: “*an*” (about), “*ila*” (to), “*min*” (from), “*la/li*” (of, for), “*ba/bi*” (by, with), “*alla*” (on, over), “*fi*” (in, into). Arabic also allows for the use of certain adverbs as prepositions, like “*bayna*” (between), “*khalfa*” (behind), “*amam*” (in front), etc. However, Arab students learning English often face challenges due to two factors. Firstly, not every Arabic preposition has a direct equivalent in English, and vice versa. Secondly, not every English or Arabic preposition has a fixed usage and meaning. Students from an Arab background may make the following errors when using English prepositions: (1) they use prepositions with words that do not require them; e.g., I go to home (false); I go home (true). (2) They omit prepositions from words that require them: e.g., she was waiting the bus (false); I was waiting for the bus (true). (3) Being affected by Arabic structures, Algerian students often use the following wrong prepositions “proud with,” “lie on,” “consisted from,” and “stand to” instead of “proud of,” “lie to,” “consisted of,” and “stand for.” (Alkhafeel & Elkholy, 2022: 36).

Table.1. Examples of Arabs (Algerian) EFL Learners’ Common Errors

Error	Arabic	Type of mistake	Correct form
I saw a dream last night	<i>Ra'aytu huluman albariha.</i>	Equivalent verb	I had a dream last night.
E.g1. I am agree E.g2. I am having a headache	E.g1. <i>Ana muwafikun</i> E.g2. <i>Ra'esi yu'elimuni</i>	conjugation	E.g1. I agree. E.g2. I have a headache.
Explains the teacher the lesson.	<i>Sharaha al'ustadu adarsa.</i>	Word order (S+V+O)	The teacher explains the lesson.
Can I get some informations about your training courses?	<i>Hal astati'u akhda maluumatin hawla dawaratika atadribi'ya?</i>	Plural/singular (uncountable noun) In Arabic, “information” has both singular (maluuma) and plural (maluumat) forms	Can I get some information about your training courses?
He gave me advices	<i>Huwa Kadama li nasa'ihan.</i>	Plural/singular (uncountable noun) In Arabic, “advice” has both singular (nasiiha) and plural (nasaa'ih) forms.	He gave me pieces of advice.
Three /tri:/, think /tiŋk/	<i>Thalatatun, yufakiru</i>	pronunciation	Three /θri:/, think /θiŋk/
I am proud with you.	<i>Ana fakhuurun bika.</i>	Prepositions	I am proud of you.

		(with= <i>bi</i>)	
I don't know nothing	<i>Ana la alamu la shay'e</i>	Negation	I don't know anything

Source: the Researcher

So, for training Arab learners to avoid the errors mentioned above in the table, EFL teachers have to be skillful and eclectic in choosing their teaching methods, techniques, and materials that need to be appropriate to the age and level of their students. They have also to be familiar with technology development to exploit it in developing their teaching strategies.

1.4. Implications of Teaching EFL Speaking

In Algeria, the relationship between Arabic language and the EFL learners' speaking skills is a complex issue with significant implications. Arab learners face challenges, such as limited exposure to English, lack of practice opportunities, and psychological factors like shyness and fear of making mistakes. These obstacles underscore the need for effective teaching strategies to enhance EFL learning (Al-Hassaani & Al-Saalmi, 2022: 330). In this regard, Timmis (n.d) believes that when learning to communicate, most of the students try to imitate native speakers. However, in the case of informal use of grammar by native speakers, the differences could be larger (Shoro, 2018: 6).

One proposed solution to tackle these difficulties is to integrate product and process approaches in teaching Arabic learners to improve their speaking skills. This approach emphasizes interaction and output in language learning, aiming to develop fluency and accuracy in speaking English. Moreover, there is a crucial need to focus on oral proficiency as a key goal even in Arabic language learning (El-Dakhs et al., 2023: 4).

The study also highlights difficulties faced by Arab students in learning English, including negative transfer from their first language and shyness in class participation. New teaching strategies should be implemented to minimize the impact of mother tongue interference on English language learning. Contextual and blended learning can also help motivate tech-savvy young learners and improve their speaking ability. Furthermore, it is important to explore how bilinguals realize speech acts, such as requests in both their first language (Arabic) and FL (English). This exploration can provide insights into pragmatic and sociolinguistic knowledge that EFL learners often lack, informing more effective teaching strategies (Yaqub, n.d: 142).

Moreover, considering how proficiency in standard Arabic correlates with proficiency in English concerning speaking skills can offer valuable insights into developing integrative texts and academic activities that bridge between Arabic and English languages. In the light of this, addressing the challenges faced by Arabic-speaking EFL learners requires a multifaceted approach that integrates product and process approaches; emphasizes oral proficiency; minimizes mother tongue interference, explores speech act realization differences; and considers correlations between proficiency in standard Arabic language and English language. Implementing these strategies can ultimately improve Arab learners' speaking competence (Elshahawy, 2021: 108).

1.4.1. Tips for Addressing Arabic Influence on EFL Learners' Speaking Competence

Addressing the impact of Arabic on EFL learners' speaking ability requires a thorough understanding of the challenges faced by Arab students when it comes to learning and using English speaking skills. The predominant use of Arabic as the language of instruction and communication at school and home places significant constraints on exposure to English. This limited exposure creates a barrier for students to fully engage in English speaking activities, leading to a lack of confidence, negative attitudes, and anxiety when using English (Al-Hassaani & Al-Saalmi, 2022: 336).

One effective approach to mitigating this influence is the implementation of a communicative approach in English classes. Emphasizing meaningful interaction and communication in real-life situations can help students build confidence and overcome their anxiety when speaking English. Providing opportunities for authentic communication through activities like role-plays, debates, and discussions can gradually enhance students' speaking skills in a supportive and encouraging environment (Ali et al., 2019: 357).

Creating a conducive learning environment that encourages the use of English outside the classroom is also essential. Encouraging regular interactions with non-Arab friends and integrating opportunities for practicing English with native speakers can help students reduce their reliance on Arabic as their primary language for communication. Immersing themselves in an English-speaking environment can lead to a more positive attitude towards using English and practical experience that enhances their speaking competence (Yaseen et al., 2018: 394).

In addition, integrating technology-based language learning tools and resources can offer further support for EFL learners. Utilizing online platforms for language practice, virtual language exchange programs, and multimedia resources can provide diverse opportunities for students to engage with the language outside of traditional classroom settings. Overall, addressing the impact of Arabic on EFL learners' speaking ability necessitates a multifaceted approach that focuses on creating a supportive learning environment both inside and outside the classroom. By implementing communicative teaching strategies, promoting authentic language use, and leveraging technology-based resources, educators can effectively support Arab students in developing their English speaking skills (Al-Hassaani & Al-Saalmi, 2022: 336).

1.4.2. Classroom Activities for Enhancing EFL Learners' Speaking Skills

The cultural and linguistic disparities between Arabic and English creates significant challenges for Arab learners. Variations in phonetic expressions, linguistic codes, and tones have a direct impact on their capacity to accurately translate and interpret English. This often leads to mispronunciations and errors in spoken English, making effective communication a challenge for learners (Al-Sobhi & Preece, 2018: 3). Also, Alvarez et al., (2016: 92) argue that learning English goes beyond grammar and vocabulary where they consider body language and different ways of greeting represent the cultural side of any language.

To tackle these issues, it is imperative to implement effective teaching strategies that prioritize speaking skills for Arab EFL learners. One recommended approach is to provide ample opportunities for students to practice speaking English both inside and outside the classroom. By creating a supportive learning environment where students are encouraged to communicate in English with their peers, their fluency and confidence can be significantly enhanced. Moreover, integrating a communicative approach in English classes can also contribute to improving speaking skills by focusing on real-life communication scenarios. This emphasizes interactive and meaningful language use, allowing students to engage in authentic conversations that reflect everyday situations (Alsiyat, 2021: 3677).

Furthermore, teachers should actively encourage students to regularly listen to authentic English (e.g., listening to English songs, watching films, following English TV/YouTube programs, etc.) as part of their language learning process. Exposure to natural spoken English can help learners develop correct speaking competence and improve their pronunciation (Adil, 2020: 2). Renandya & Widodo (2016: 36) refers to this method as experiential context for raising students' motivation of speaking.

Therefore, the implementation of these strategies can assist Arab learners in overcoming their challenges with speaking English. Providing ample practice opportunities, creating a supportive learning environment, and emphasizing authentic communication can effectively enhance their speaking competence (Al-Sobhi & Preece, 2018: 3).

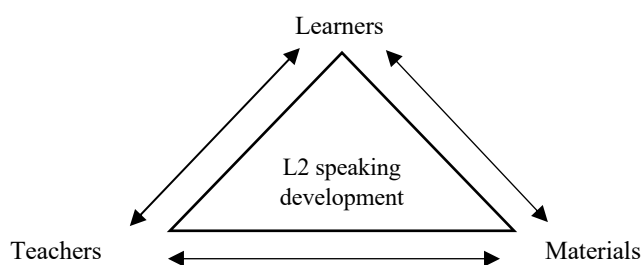
To improve the speaking abilities of EFL learners, it is essential to acknowledge the obstacles and hurdles faced by Arab students in learning English. Arab learners confront issues as lack of fluency, reluctance to participate in class activities, and negative influence from their native language. Moreover, the linguistic background of Arab students can impede their speaking skills as they may struggle with vocabulary and grammar usage. Consequently, they always depend on English/Arabic dictionary to translate words so that this habit can reduce their competence of comprehending the meaning from the whole context of new terms (Al-Khatib et al., n.d: 5).

Addressing these challenges and enhancing EFL learners' speaking skills requires the implementation of effective classroom activities. One method is to establish a supportive environment that encourages students to engage in genuine interactions in English. This can be accomplished through communication in the classroom through providing opportunities for authentic language use, like group discussions, debates, and performing on stage, students can develop their speaking competence while gaining confidence in using the language (Al-Sobhi & Preece, 2018: 3). So, teachers can exploit the sessions of literature to develop the earners' speaking competence via enabling them to watch films or plays of a written literary work or via encouraging them to perform scenes: they will be able to enhance their speaking fluency and to control their voice pitch and body language.

Furthermore, teachers can prioritize vocabulary development as a crucial aspect of improving speaking skills. Vocabulary-building activities should be integrated into the curriculum to help students expand their lexical knowledge and language usage. This can include word games, vocabulary exercises, and context-based learning to reinforce vocabulary retention. Also, incorporating blended learning approaches that integrate technology into language learning can create a more engaging and interactive learning experience for Arab EFL learners. Utilizing online resources, multimedia tools, and language learning apps can provide additional opportunities for students to practice speaking English outside the classroom (Zrekat & Al-Sohbani, 2022: 777).

Researchers argue that the success of developing speaking skills depends mainly on three factors: the teacher, materials, and learners themselves. The diagram below illustrates the importance of these elements in the EFL classroom:

Figure 1: Three Success Factors in L2 Speaking Development

Source: (Goh & Burns, 2012: 6)

Consequently, addressing the influence of the Arabic language on EFL learners' speaking competence requires a strategic approach that includes effective teaching strategies and engaging classroom activities. By providing opportunities for authentic language use, focusing on vocabulary development, and integrating technology into language learning, teachers can effectively enhance EFL learners' speaking skills in the classroom (Al-Khatib et al., n.d: 4). In this regard, Folse (2017:14) believes that when teaching speaking, instructors have to consider the following features in the classroom: learners' reasons for speaking, age, attitudes toward EFL, level of proficiency, educational background (Arabic in the case of this study), anxiety, willingness to communicate, and time constraints. Concerning attitudes, researchers emphasize the role of positive attitudes towards a target language in improving language proficiency (Lou,

2023: 35). Nation & Newton (2009:5) also focused on the necessity for training learners to use dictionaries, communication strategies, and previous input to enhance their speaking skills.

2. Methodology

2.1. Rationale and Research Questions

This study focuses on the difficulties faced by Algerian (Arab) learners when speaking English. The Algerian context has a special case as comparison with other Arab countries. In other words, In the Algerian society, people use standard Arabic in academic contexts and various local dialects, such as *Shawi* (in the east), *Dziria* (in the north), *Wahrana* (in the west), *Sahrawiya* (in the south), *Kaba'ilya*, *Amazighi'a*, *Muzabi'a*, etc. (in other regions). In addition, due to colonization, French language is also used all over Algeria, creating a mixture between French, dialects, and Standard Arabic. Hence, because of this complex linguistic issue, the researcher has conducted this enquiry to highlight the challenges that face Algerian, Arab learners in speaking English. The interference of Arabic and French background of the Algerian EFL learners causes a serious problem and obstacles in acquiring an L2, causing common errors when communicating in English.

In the light of this, the present paper deals with the following research questions:

1. How can Arab (Algerian) learners' L1 affect their English speaking competence?
2. What are the Arab learners' common errors of speaking in English?
3. What are the useful strategies that can be adopted by teachers to raise Arab (Algerian) learners' speaking skills?

2.2. Objectives

The present study covers the following aims:

1. Raising the Algerian (Arab) learners' consciousness about the impact of their Arabic background on their fluency in English.
2. Highlighting the common errors of Arab EFL learners.
3. Developing Arab learners' competence of speaking.
4. Suggesting methods and techniques for enhancing Arab EFL learners' speaking skills.

2.3. Research Design

The current study is based on descriptive type of research, where the researcher attended sessions of oral expression module with 1st year licence students at the University of Kasdi Merbah in Ouargla. The researchers' main focus was on identifying the common errors made by the students while speaking, particularly those related to incorporating Arabic background and structures into English sentences. The choice of 1st year level was not haphazard: the students, at this level, are still beginners and lack proficiency in speaking accuracy and fluency. They face also the problem of meeting the world of university for the first time so that the factors of shyness and psychological considerations are always present in this case. During the initial lessons, the instructor initiated a subject to the students and led a group conversation. Afterwards, they were instructed to develop dialogues based on other suggested topics. In the following term, emphasis was placed on instructing the students about English idioms, and they were motivated to incorporate them into their individual presentations on a particular topic.

In the present enquiry, a quantitative approach has been adopted to gather data where a questionnaire was administered to 150 students from the same level of whole section, with 296 students. The questionnaire covers various questions focusing on exploring the impact of Arabic language on the learners' performance in the speaking sessions. It has also addressed the common errors (with Arabic background) that the students frequently made when communicating in English.

2.4. Research Instruments

A questionnaire was administered to 150 students of first year licence level at the University of Kasdi Merbah in Ouargla (Algeria) to assess the influence of their mother tongue (Arabic) on their speaking ability. The questionnaire consisted of three sections. The first section collected information about the learners' age and gender. The second one focused on the students' familiarity with speaking English outside classroom. However, in the third section, the researcher has dealt with the main difficulties and errors of speaking both in oral expression sessions and real communication contexts (outside the classroom). Concerning the attended sessions of speaking with the students, the classroom contained 37 students, forming a group out of eight ones. The sessions were scheduled for two semesters. Observation has been the main source for collecting data. The students were still beginners at the university so that the researcher focused on the development of their speaking competence from the beginning of the year till the end of the second semester. Some learners were shy and uttered sometimes Arabic words when they faced difficulties in finding the necessary vocabulary in English. In the first term, the teacher dealt with simple topics either in group or dual conversations. However, in the second term, it was more difficult for the students to learn English idioms where they were in front of new linguistic contexts in addition to the foreign English culture from which the idioms are borrowed as a social phenomenon with its specific criteria related to the target community. Hence, the focus of observation was on the learners' psyche (issues related to shyness and anxiety of speaking), linguistic competence, and their ability of recognizing the cultural features related to the English language (since language and culture are closely related and each one of them reflects the other).

2.5. Data Collection and Analysis

Table 2: Speaking English Regularly

Possibilities	N°	%
always	00	00 %
Sometimes	00	00 %
Rarely	139	92.66%
never	11	7.33%
Total	150	100 %

The questionnaire results demonstrate that the students rarely, with 92.66%, speak English in their daily life while 7.33% of them do never use it.

Table 3: The Language Primarily Used with Colleagues Outside the Classroom

Possibilities	N°	%
---------------	----	---

English	00	00 %
Arabic	150	100 %
Total	150	100 %

All the informants use only Arabic in conversations with their colleagues outside the classroom.

Table 4: Difficulties of Speaking English

Possibilities	N°	%
Pronunciation	91	60.66 %
Forming correct sentences	146	97.33 %
Grammar	12	8%
Vocabulary	44	29.33%
Total	150	100 %

When asked about the difficulties they face when speaking English, 97.33% of the students acknowledged that it is not an easy task to formulate correct sentences. 60.66% of them believe that pronunciation in English is difficult while 8% and 29.33% relate it to grammar and vocabulary background respectively.

Table 5: Type of Dictionary Used in the Classroom

Possibilities	N°	%
Arabic/English dictionary	150	100 %
English/English dictionary	00	00 %
Total	150	100 %

In the classroom, 100% of the informants use Arabic/English dictionary instead of the English/English one.

Table 6: Beginning Sentences with Verb Instead of Subject

Possibilities	N°	%
Yes	112	74.66 %
NO	38	25.33 %
Total	150	100 %

74.66% of the learners make mistakes in starting with verbs instead of subjects when forming sentences.

Table 7: Reasons of Difficulties of Speaking English in the Classroom

Possibilities	N°	%
I feel shy	26	17.33 %
Lack of vocabulary background	41	27.33 %

I mispronounce words	93	62%
I have not background about the suggested topics	00	00%
Total	150	100 %

Concerning the reasons of the difficulties of speaking in the classroom, 17.33% of the students relate them to the factor of shyness, and 27.33% of them suffer from the lack of English vocabulary. Mispronunciation reason was expressed by 62% of them whereas none of them found any difficulty of dealing with the suggested topics by their teacher in oral expression session.

Table 8: Listening to English Songs for Learning English

Possibilities	N°	%
Yes	51	34%
NO	99	66 %
Total	150	100 %

More than half of the population (66%) prefers Arabic songs instead of exploiting the English ones for enhancing their speaking competence.

Table 9: Difficulty of Using Idioms

Possibilities	N°	%
Yes	150	100%
No	00	00 %
Total	150	100 %

The whole population agreed that using idioms in conversations is one of the most difficult tasks for Algerian (Arab) learners.

2.6. Results and Discussion

Through the researchers' observation and the questionnaire results, the influence of the Algerian learners' L1 (Arabic) on speaking English is prominent. In other words, during the attended sessions, some learners' common errors were clear: their utterances are affected by the rules of Arabic where unlike English, sentences begin with verb instead of subject (the majority of them with 74.66% acknowledged this error). The high impact of Arabic on their speaking ability is due to the fact that they rarely use English in their daily conversation since in the Algerian society, citizens use either Arabic or French (as L2). More importantly, the learners do not try to reinforce their English capacity as they depend on Arabic/English dictionary instead of the English/English one. Even the students' shyness (17.33%) has a close relationship with their Arabic background: their Arabic accent influences the English one so that their pronunciation will not be like a native speaker. The Algerian learners' lack of vocabulary is always related to the dominance of Arabic in their daily communication, especially that they directly translate English words into Arabic instead of trying to understand their meaning from the whole context. They also do not exploit listening to English songs, instead of their preferable Arabic ones, to acquire new vocabulary. Cultural differences between English and Arabic do also play a role in affecting learners' ability of speaking: all the informants agreed on the difficulty of using idioms where they are formulated according to the social and cultural background of the target language community. So, the

ability of understanding the whole meaning of any idiom requires the foreign (Arab) learners to be familiar with the English culture and history. Hence, the Arabic impact on the English non-native speakers do not touch only their grammar, vocabulary, and pronunciation skills but also their way of thinking in the EFL context (the effects of their Arabic prior knowledge).

Conclusion

As mentioned earlier, Arabic language has a considerable impact on the speaking abilities of EFL learners. The Arab Algerian students encounter various communication difficulties and lack proficiency in all language skills, including speaking. The use of incorrect expressions and reliance on communication strategies by them reveal the seriousness of the issue and the necessity for developing effective teaching methods. The influence of Arabic language structure on English speaking competence is evident, resulting in errors and interference in English speaking production.

The research indicates that Arab learners experience challenges with linguistic, phonetic, and cultural competence and struggle with social communication in English, causing gaps in their language proficiency. The importance of attitudes and motivation in learning English among EFL students is highlighted as a critical factor impacting their speaking skills. Also, teaching strategies need to be adapted to address the specific needs of non-native Arabic speakers when learning the target language.

Looking ahead, it is suggested to introduce a preparatory Arabic language course for speakers of other languages and conduct a needs analysis to assess its effectiveness. It is also crucial to explore techniques, for example, implementing a communicative approach in English classes to enhance teaching quality and help students overcome their speaking limitations. Teachers can also exploit the development of technology via ensuring live chats with native speakers, using social media, and all sources of online learning.

Thus, effectively addressing the influence of the Arabic language on EFL learners' speaking competence requires well-designed strategies to meet the specific linguistic needs of non-native speakers. By recognizing these challenges and applying effective teaching methods, educators can improve the speaking skills of EFL learners from Arabic-speaking background.

References

- Abu-Faraj, B., and Ali, S. (2015). The Impact of Arabic Language on Producing Fragments. *European Scientific Journal*, 11(29), 153-170.
- Adil, M. (2020). Exploring the Role of Translation in Communicative Language Teaching or the Communicative Approach. *SAGE Open*, 10(2), 1-10.
- Al-Hassaani, A. M. A., and Al-Saalmi, A.F.M.Q. (2022). Saudi EFL Learners' Speaking Skills: Status, Challenges, and Solutions. *Arab World English Journal*, 13(2), 328-337.
- Ali, J.K., Shamsan, M.A., Guduru, R., and Yemmela, N. (June 2019). Attitudes of Saudi EFL Learners towards Speaking Skills. *Arab World English Journal*, 10(2), 253-364.
- Alkhafeel, N.A., and Elkholy, A. R. (2022). The Influence of the First Language (Arabic) on Learning English as a Second Language. Teaching and Linguistic Issues. *American Research Journal of Humanities & Social Science (ARJHSS)*, 5(4), 33-42.
- Al-Khatib, H., Abdel Malak, M., Ralph Sleiman, R., and Zadorian, H. (n.d). *Difficulties that Arab Students Face in Learning English*. 14.12.2023, https://www.academia.edu/2111656/Difficulties_that_Arab_Students_Face_in_Learning_English_Research_Pr

oject

- Alsibat, F.M. (2021). Speaking Challenges of Saudi EFL Learners. *International Journal of Social Science and Human Research*, 4(12), 3676-3681.
- Al-Sobhi, B. M. S., and Preece, A.S. (2018). Teaching English Speaking Skills to the Arab Students in the Saudi School in Kuala Lumpur: Problems and Solutions. *International Journal of Education & Literacy Studies*, 6(1), 1-11.
- Altheneyan, A., and Boayrid, N.F. (2019). Writing Errors among Arab EFL Learners: A Review of Literature. *International Journal of Linguistics*, 11(5), 319-329.
- Alvarez, V.J.A., Amanti, C., Keyl, S., and Mackinney, E. (2016). *Critical Views on Teaching and Learning English Around the Globe: Qualitative Research Approaches*. USA: Information Age Publishing Inc.
- Alzamil, A. (2019). The Effects of the Use of First Language on Learning English as a Second Language: Attitudes of Arabic EFL Learners. *Arab World English Journal*, 10(3), 192-201.
- Bahrudina, U., Ramadhanb, M.F., and Bahrudinc, W. (2021). Improvement of Speaking Skills Through the Use of Arabic as an Introduction Language. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(8), 2760-2768.
- Che Haron, S., Ahmed, I.H., Mamat, A., Wan Ahmad, W.R., and Rawash, F. M. M. (2016). Challenges in Learning to Speak Arabic. *Journal of Education and Practice*, 7(24), 80-85.
- El-Dakhs, D.A.S, Alhaqbani, J.N., and Mardini, L. (2023). How do Saudi EFL Learners Realize the Speech Act of Request?. *Cogent Arts & Humanities*, 10, 1-25.
- Elshahawy, K.E.M., (2021). The Impact of Proficiency in First Language on Mastering English for Saudi EFL Students. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 8(1), 107-125.
- Folse, K.S., (2017). *The Art of Speaking English: Research and Pedagogy for ESL/EFL classroom*. USA: The University of Michigan Press.
- Fareh, .S., Abu Guba, M.N., Hamadi, I., Awad, A., and Fareh, A. (2023). Assessing the pragmatic competence of Arab learners of English: The case of apology. *Cogent Arts & Humanities*, 10(1), 1-14.
- Goh, C.C.M. and Burns, A. (2012). *Teaching Speaking: a Holistic Approach*. New York: Cambridge University Press.
- Khasawneh, N. A. S., and Khasawneh, M. S. (2022). Linguistic Needs of Non-Native Students of Arabic Language at Saudi Universities. *International Journal of Language Education*. 6(3), 245-253.
- Lou, A.R. (2023). *EFL Learners' Speaking Performances and Challenges in CLT Classroom*. Istanbul: Egitim Yahinevi.
- Mukattash, L. (2023). Towards a New Methodology for Teaching English to Arab Learners (TEAL). *International Journal of Arabic-English Studies (IJAES)*, 4, 211-234.
- Nation, I.S.P., and Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL Listening and Speaking*. New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Rajab, H. (April 2013). Developing Speaking and Writing Skills of L1 Arabic EFL Learners through Teaching of IPA Phonetic Codes. *Theory and Practice in Language Studies*, 3(4), 653-659.
- Renanday, W.A., and Widodo, H.P. (2016). *English Language Teaching Today: Linking Theory and Practice*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Russak, S., and Zaretsky, E. (2021). Cognitive and Linguistic Skills Associated With Cross-Linguistic Transfer in the Production of Oral Narratives in English as a Foreign Language by Arabic- and Hebrew-Speaking Children: Finding Common Denominators. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-19.
- Shoro, S. (2018). *Teaching and Learning English in Non-English-Speaking Countries*. UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Yaqub, M. T. (n.d). Developing Speaking Skill in Arabic Learners: a Proposal for Integration of Product and Process Approaches. *European Scientific Journal*, 8(29), 140-149

- Yaseen, A.A., Kemboja Ismail, K., and Yasin, M.S.M. (December 2018). Syntactic Errors in an Arab EFL Postgraduate Student's Spoken English during a Thesis Supervision Session. *Arab World English Journal*, 9(4), 392- 406.
- Zrekat, Y., and Al-Sohbani, Y. (2022). Arab EFL University learners' perceptions of the factors hindering them to speak English fluently. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 18(1), 775-790.

Appendix

Dear students,

This survey is part of a study that focuses on the impact of Arabic language on EFL learners speaking competence. I kindly request you to answer all the questions below. Thank you for your cooperation.

Section One

Before submitting the questionnaire, please, would you provide some information about yourself.

1. Gender: Male Female
2. Age:

Section Two

1. Do you regularly speak English outside school?
 - Always
 - Sometimes
 - Rarely
 - Never
3. Before joining the university, did you receive any English speaking courses?
 - Yes
 - No
4. To improve your speaking ability, do you watch films?
 - Always
 - Sometimes
 - Rarely
 - Never
5. Which language do you primarily use with your colleagues outside the classroom?
 - Arabic
 - English

Section Three

1. Do you frequently depend on English songs to acquire vocabulary?
 - Always
 - Sometimes
 - Rarely
 - Never
2. When asked by your oral expression teacher to conduct a research, do you:
 - Conduct it in English?
 - Conduct it in Arabic to be translated into English?
3. When speaking English, what difficulties do you consider? (You can choose multiple answers)
 - Pronunciation
 - Forming correct sentences
 - Grammar
 - Vocabulary
4. Do you frequently use dictionary in speaking sessions?
 - Yes
 - No
5. If yes, what kind of dictionary do you use?
 - Arabic/English dictionary
 - English/English dictionary
6. Do you find it difficult to speak English in the classroom?
 - Yes

- No
7. If yes, explain the reasons (You can choose multiple answers)
 - I feel shy.
 - Lack of vocabulary background
 - I mispronounce words.
 - I have not background about the suggested topics
 8. Do you make mistakes (forgetting/adding "s" with third person pronoun) in conjugating verbs in present simple?
 - Yes
 - No
 9. Do you make mistakes in conjugating verbs (regular/irregular) in past simple tense?
 - Yes
 - No
 10. Why?
 - I do not know the rules
 - Because of stress, I forget the rules
 11. In formulating sentences, do you sometimes use the Arabic order of the subject and the verb?
 - Yes
 - No
 12. When forgetting a term, do you?
 - Utter it in Arabic
 - find its synonym
 13. When listening to English conversations, do you:
 - Translate all the words
 - Depend on the context for comprehension?
 14. Do you consciously think about applying grammar rules while speaking?
 - Yes
 - No
 15. Do you sometimes begin sentences with verb instead of subject?
 - Yes
 - No
 16. Do you listen to English songs to learn English?
 - Yes
 - No
 17. Is it difficult to use idioms in conversations?
 - Yes
 - No

Thank you for your time to complete this questionnaire.

Mu'tezile'de Ölülere Dua Meselesi (Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kaynakları Çerçevesinde)

The Issue of Praying to the Deads in Mu'tazila (Within the Framework of Mu'tazila and Ahl al-Sunnah Sources)

İbrahim Bayram^{1*}

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye | <https://ror.org/01rpe9k96>, <https://orcid.org/0000-0002-4752-0447>, ibrahim.bayram@gop.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Kalâm, Tokat, Turkey | <https://ror.org/01rpe9k96>, <https://orcid.org/0000-0002-4752-0447>, ibrahim.bayram@gop.edu.tr

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 27.12.2023

Kabul Tarihi: 07.03.2024

Yayın Tarihi: 31.03.2024

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. İbrahim Bayram

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Atf

Bayram, İ. (2024). Mu'tezile'de Ölülere Dua Meselesi (Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kaynakları Çerçevesinde). *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 74-93. <https://doi.org/10.30622/tarr.1410585>

Öz

Kelâm ilminin çeşitli konularında birbirlerinden farklı görüşler beyan eden Mu'tezile ile Ehl-i sünnet'in ayrıştırdıkları meselelerden birini de ölülere dua mevzuu yahut ölülere duanın fayda sağlayıp sağlamayacağı bahsi oluşturmaktadır. Burada ihtilaf, daha çok fasık olarak ölmüş kişiye duanın yapıp yapılamayacağı hususu üzerinden şekillenmiştir. Kâfir olarak ölen kimseye dua edilemeyeceği hususunda iki mezhep fikir birliği etmişken, günahına tövbe etmeden ölen kişi hakkında farklı hükümler ortaya koymaları, onları ilgili mesele özelinde birbirinden ayrıştırmıştır. İlk dönem Ehl-i sünnet eserlerinin kimi örneklerinde ve muhtasar şekilde kaleme alınmış akaid risalelerinde daha çok kendi yaklaşımlarının izahı sadedinde ölüye duanın fayda sağlayacağı özel olarak beyanı ile yetinirken, bunların kimi şerhlerinde ise aksi yöndeki fikir hususi olarak Mu'tezile'ye izafe edilmiştir. Mu'tezile'nin konu ile ilgili yaklaşımının ipuçlarını daha çok Kâdî Abdülcebbar'ın eserleri üzerinden tespit etmek mümkündür. Onun izahlarına bakıldığında meselenin genel planda ölülere ve yaşayanlara dua şeklinde ayrılmayıp bir kısım esaslar üzerinden ortaya konulduğu görülmektedir. Bu izahlardan anlaşıldığına göre uhrevî boyutta ölülere dua edilmeyeceği hususu kâfir dışında, tövbe etmeden ölmüş günahkâr için de geçerlidir. Her ikisi de övgüye değil, yergiyeye müstahak oldukları için onlara dua edilmez. Edilse dahi bundan fayda görmeleri mümkün değildir. Buna karşın ister tövbe etmek isterse başka surette gerçekleşmiş olsun günahkâr sıfatıyla ölmemiş kişiye ise dua etmek mümkündür. İlgili görüş, mezhebin diğer kimi konulara yaklaşımlarıyla da paralellik arz etmektedir. Bu görüşü onların şefaata, adalet ve el-menzile beyne'l-menziyleyn gibi fikir ve ilkeleriyle ilintili hale getirmek gayet mümkün hatta zorunlu gözükmektedir. Nasıl şefaata en azından kimi mensupları özelinde sadece mümine yapılır da fasık olarak ölen yani cehenneme gidecek kişiye yapılmazsa, dua da aynı şekilde uhrevî boyutta fasık değil sadece mümine yapılır. Onların adalet anlayışı da herkesin sadece yaptığından sorumlu olması ve karşılığını almasını gerektirdiği için cehennemlik kişinin, başkasının duasıyla makamını değiştirmesi söz konusu olmamaktadır. Yine tövbe etmeden ölen fasık kimsenin el-menzile beyne'l-menziyleyn ilkesi gereği cehenneme gitmesi gerektiği için bu durumu bozacak bir hususa karşı çıkılmaktadır. Ehl-i sünnet kelâmcılarının içerisinde ölülere duanın fayda etmeyeceği görüşünü Mu'tezile'ye nispet edenler, bu hususta genelde bir takyide gitmişlerdir. Bu durumda ya Mu'tezile'nin içerisinde söz konusu görüşü mutlak şekilde savunanlar bulunmakta yahut bu nisbete onların genel ilkeleri çerçevesinde günahkâr kişiye duayı reddetmeleri kastedilmektedir. Kâfîre dua zaten söz konusu olmadığı için o sadet dışı kalmaktadır. Burada Ehl-i sünnet'in ister tövbe etsin ister etmesin günahkârı mümin kabul ederken, Mu'tezile'nin tövbe etmeden ölen günahkârı iman dairesinden tamamen çıkarması, anlaşıldığı kadarıyla ilkinin ikincisine aslında mümin olana duayı nefyettikleri görüşünün nispet edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu konuda ilgili nisbeyi yapan Ehl-i sünnet ilim ehli, kimi zaman Mu'tezile'nin bu hususta dayanakları olduğunu söyledikleri delillere de atf yapmışlar, peşi sıra da bunlara cevap vermişlerdir. Teftâzânî sonrası yoğunlaştığı görülen bu nisbeler ve delil sunumu ile onlara verilen cevaplarda hem âyet hem hadis hem de konuyla bağlantılı bir kısım öteki görüşlerin izahından yararlanıldığı müşahede edilmektedir. İşte bu makalede önce genel bir tablo sunulacak, ardından sırasıyla ilkin Mu'tezile kaynaklarından hareketle onların konuya nasıl baktığı ortaya konulacak, peşi sıra da Ehl-i Sünnet'in, konuyla ilgili onlara izafe ettikleri görüş ve delillerin sunumu ile cevaplarına yer verilecektir. İşin nihayetinde belki bütün unsurları ile mesele aydınlığa kavuşmayacak olsa da genel anlamda sisler dağılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mu'tezile, Dua, Ölüler, Ehl-i Sünnet.

Research Article

History

Received: 27.12.2023

Accepted: 07.03.2024

Date Published: 31.03.2024

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board), Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. İbrahim Bayram

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Cite as

Bayram, İ. (2024). The Issue of Praying to the Deads in Mu'tazila (Within the Framework of Mu'tazila and Ahl al-Sunnah Sources). *Turkish Academic Research Review*, 9/1, 74-93, <https://doi.org/10.30622/tarr.1410585>

Abstract

One of the issues on which the Mu'tazila and the Ahl al-Sunnah, who expressed different views on various issues of theology, differed from each other is the issue of praying for the dead or whether praying for the dead can be beneficial. The dispute here is mostly centred on the issue of whether or not prayer can be offered for a person who died as a transgressor. While the two madhhabs agree that one cannot pray for the one who dies as a disbeliever, the fact that they have different judgements about the one who dies without repenting for his sin has separated them from each other in the related issue. In some examples of the early Ahl al-Sunnah works and in the brief treatises on al-'aqeedah, it was mostly sufficient to specifically state that praying for the dead would be beneficial in order to explain their own approach, while in some of their commentaries, the opposite idea was specifically attributed to Mu'tazila. The clues of Mu'tazila's approach to the subject can be detected mostly through the works of Kādī 'Abd al-Jabbār. When we look at his explanations, it is seen that the issue is not divided into prayers for the dead and prayers for the living in the general plan, but is put forward on some principles. From these explanations, it is understood that the fact that the dead cannot be prayed to in the Hereafter applies to the sinner who died without repentance, except for the disbeliever. They are not to be prayed to because they are both worthy of reproach, not praise. Even if they were, it is not possible for them to benefit from it. On the other hand, it is possible to pray for a person who has not died as a sinner, whether it is through repentance or in some other way. This view is in line with the sect's approach to some other issues. It seems quite possible and even obligatory to relate this view to their ideas and principles such as intercession, justice and al-manzilah bayn al-manzilatayn. Just as intercession is made only to believers, at least for some of its members, but not to those who die as sinners, that is, those who will go to hell, in the same way, prayer is made only to believers, not to sinners, in the otherworldly dimension. Since their understanding of justice requires everyone to be responsible only for what he has done and to be rewarded for it, it is not possible for the person in hell to change his position with the prayer of someone else. Again, since the sinful person who dies without repenting must go to hell in accordance with the principle of al-manzilah bayn al-manzilatayn, an issue that would disrupt this situation is opposed. Among the Ahl al-Sunnah theologians, those who attributed the view that praying for the dead would not be beneficial to the Mu'tazila generally did not make any limitation in this regard. In this case, either there are those among the Mu'tazila who absolutely defend the view in question, or in this attribution means that they refuse to pray for the sinner within the framework of their general principles. Since prayer for a disbeliever is out of the question, it is excluded from point. Here, the fact that the Ahl al-Sunnah accepted the sinner as a believer whether he repented or not, while the Mu'tazila completely excluded the sinner who died without repentance from the circle of faith, apparently paved the way for the first to attribute to the second the view that they actually excluded prayer for the believer. The scholars of the Ahl al-Sunnah, who made the relevant attribution in this regard, sometimes referred to the evidence that the Mu'tazila said they relied on in this regard, and then responded to them. It is observed that these attributions and the presentation of evidence and the answers to them, which seem to have intensified after al-Taftāzānī, make use of both verses, hadiths, and the explanation of some other opinions related to the subject. In this article, first a general picture will be presented, then, firstly, it will be revealed how Mutazilites view the subject, based on Mu'tazila sources, followed by the presentation of the views and evidences attributed to them by Ahl al-Sunnah and their answers on the subject. In the end, although the issue may not come to light with all its elements, the fog will clear in general.

Keywords: Kalām, Mu'tazila, Prayer, The Deads, Ahl al-Sunnah.

Giriş

Beşeriyetin değişmez bir kaderi ve er geç herkesin yakalanacağı bir hakikat olan ölüm, dünyaya gelen her bireye varlığını çok kısa sürede tanıtır. Yakınlarını kaybettiğindeyse insan onu en derin ve acı şekilde hisseder. Bir gün kendisinin de duçar kalacağı bu gerçeğe alışmak durumunda olan beşer bir yandan bu hakikatle yüzleşirken diğer taraftan kaybetmiş olduğu sevdiklerine karşı yapabileceği bir iyilik olup olmadığının peşine düşer. Bu noktada sahip olduğu itikada göre kendisine yol belirleyen insan hiç şüphesiz ölmüş sevdiğilerine iyiliğinin dokunması arzusunda olsa da kimileri inancının gereği doğrultusunda buna dönük faaliyetlere girişirken diğerleri fayda temin etmeyeceği düşüncesiyle bundan geri durur. Ahirete irtihal etmiş yakınlarına yarar sağlayabileceği inancında olan kişinin aklına gelen belki de ilk işse onlara yapacağı dua olur.

İslâm'da kişinin Allah ile arasındaki en güçlü bağlardan birini teşkil eden ve bütün ibadetlerin özü olan duanın Müslümanlar katında değer ifade ettiği muhakkaksa da diğer pek çok meselede olduğu gibi o da kimi ayrıntılarda ihtilafa konu olmaktan kurtulamamıştır. Bu kadar farklı veçhete sahip olan ancak o nispette hakkında açık hükümler bulunmayan bir meselenin bütün detaylarının aynı şekilde anlaşılmasını doğal karşılamak gerektiği açıktır. Onun bu çerçevede farklı algılandığı alt konularından birini duanın ölümlere fayda sağlayıp sağlamadığı meselesi teşkil etmektedir.

Ölümlere dua meselesi, bazen kısaca bazen tafsilatlı şekilde ilgili İslâmî ilim dallarında temas edilegelen bir mevzu olmuştur. Bu konuya fıkıhta, kişinin ölümüne adına yapabileceği malî ve bedenî ibadetler bağlamında; hadis şerhlerinde, konuyla bağlantı kurulabilecek kimi meselelerin detayında; tefsirde, tarafların yaklaşımına kaynak olan âyetlerin yorumunda atıf yapılır. Akaid/kelâm teliflerindeyse ona daha çok Mu'tezile'ye muhalefet ekseninde duanın tesirinin olduğu, ölümlere yapılan duanın da yarar sağlayacağı üzerinden dikkat çekilir.

Ölüme duanın fayda temin edip etmediği meselesi, kimi zaman bizzat kişinin kendisine dönük duasından yarar görüp görmeyeceği konusunun bir uzantısı olarak da ele alınır. Kimi zamansa daha önce ihsas olunduğu üzere ölünün malî ve bedenî ibadet borçlarının onun adına ifa edilmesi, ayrıca yine onun, kendisi için verilen sadakadan, okunan Kur'an'dan fayda görüp görmeyeceği gibi konular eşliğinde değerlendirilir. Konunun durumuna göre muhatap bazen diğer fıkıh mezhepleri, bazen Mu'tezile olur.

Mu'tezile'nin muhatap alındığı ve ona eleştiriler getirildiği temel husus ölümlere duanın fayda sağlamadığı şeklinde onlara nispet edilen fikir olur. Bazen mezkûr mezhebe dönük bu eleştiriler daha genel çerçevede yine onlara izafe edilen, başındaki musibetlerin kaldırılması bağlamında duanın bizzat ilgili kişiye katkı sunmayacağı görüşlerine kaydırılır. Belki daha doğru ifadesiyle duanın ölümlere fayda sağlamayacağı bağlamında Mu'tezile'ye nispet edilerek ortaya konulan ilgili delillerin bir kısmı onun bizzat dua sahibinden sıkıntıyı def etmeyeceği fikrine de kaynaklık edecek bir çerçeveye oturtulur. Ancak zikredilen delillerin bir kısmıysa sadece duanın ölümlere fayda temin etmeyeceği bağlamında kaydedilir. Böylece Mu'tezile, bazen kişinin duasının ölüme fayda getirmesi bir tarafa bunun kendi gündelik hayatında dahi değişim gerçekleştirmeyeceği, bazen sadece ölümlere yarar sağlamayacağı fikrinin savunucusu olarak takdim edilmiş olur.

Bütün bu takdimi yapıp söz konusu çerçeveyi sunan, ilgili delilleri Mu'tezile'nin kanıtı hüviyetinde aktaran ve onlara cevap verenlerse Ehl-i sünnet kaynakları olur. Bu konuda Mu'tezilî müelliflerin izahları görece sınırlı kalır. Bu açıklama sahiplerinin içerisinde özellikle Kādî Abdülcebbar'ın (öl. 415/1025) ismi ön plana çıkar. Bunlar, ölümlere dua yoluyla fayda sağlanıp sağlanmayacağına dönük keskin ifadeler içermezse de konuya nasıl bakıldığını gösteren güçlü göndermelerde bulunur. Bu izahatta ölümlerin salih ve fâsık olması birbirinden ayrılıp ilkinde dua edilecekken diğerine edilmeyeceği ihsas olunur. Burada onların inanç sistemine göre öldükten

sonra azaba duçar olacak insanlara dua yoluyla bir fayda temin edilmeyeceği, azabın onlardan kalkmayacağı vurgusu öne çıkar. Belli ki geç dönem Ehl-i sünnet kaynakları bu son durumu itibara alarak Mu'tezile'ye ölülere duanın bir fayda sağlamayacağı görüşünü nispet ederler. Bu noktada Kādî Abdülcebbar'ın Dırâr b. Amr dışında Mu'tezile'nin kabir azabını kabul ettiği ifadesi (Kādî Abdülcebbar, 1416/1996, s. 730) dikkate alındığında söz konusu fayda erişiminin reddi kabir azabı için de geçerli olmalıdır.

Konuyla ilgili yukarıda çizilen çerçeve içerisinde, eldeki kaynakları itibariyle hem sınırlı hem de dolaylı şekilde açıklamada bulunduğu görülen Mu'tezile'ye ölülere duanın fayda sağlamayacağı fikri doğrudan daha çok geç dönem Ehl-i sünnet kaynaklarınca şerh türünde kaleme alınan eserlerde izafe edilir. Bunların ilk dönem örneklerinde yahut muhtasar şekilde yazılan akaid risalelerinde ise daha ziyade aksi yöndeki görüş sahiplerine girilmeden ölülere duanın fayda sağlayacağı şeklinde bilgi vermekle yetinilir. Bu türden izahat veren Ehl-i sünnet eserlerini görece gerilere kadar götürmek mümkündür. Her ne kadar ilgili bilgi Ebû Hanife'nin (öl. 150/767) *el-Fikhü'l-ekber* adlı risalesinde yer almazsa da sonrasında Ebû Ca'fer et-Tahâvî (öl. 321/933), yaşayanların ölülere dönük dua ve sadakalarının mevtaya fayda sağlayacağını açıkça belirtir. (Tahâvî, 1416/1995, s. 28) Onun bu ifadesi daha sonraki bazı şarihleri tarafından ise, en azından kimi mensupları çerçevesinde Mu'tezile'ye muhalefet olarak algılanır. Örneğin Ekmelüddîn el-Bâbertî (öl. 786/1364) bu izahların duanın tesirini reddeden bazı Mu'tezililere yönelik olduğunu ifade eder. (Bâbertî, 1430/2009, s. 124) Yine İmam Eş'arî de (öl. 324/935-936) Ashâbü'l-hadîs'in itikadî fikirlerini beyan ederken, Müslümanların ölülerine dönük dua ve onlar adına verilen sadakanın onlara ulaşacağını ifade ile genel tavırlarını ortaya koyar. (Eş'arî, 1950, 1/323) Sonraki dönem itibariyle benzer ifade biçimini Ebû'l-Berekât en-Nesefî de (öl. 710/1310) benimser. O da kullandığı ifadeyle aynı yaklaşımı zikretmiş olur. (Nesefî, 2011, s. 469)

Ehl-i sünnet'in konuyla ilgili mücerret beyanının *Akâidü'n-Nesefî*, *Emâlî* ve *Kasîde-i Nûniyye*'de kendisine yer bulmasını takip eden süreçte, (Nesefî, 2013, s. 59; Üşî, 1319, s. 48; Hızır Bey, 1331, s. 24) onların her birinin pek çok şerhe konu olması, buna Tahâvî akîdesine yapılan şerhlerin eklenmesiyle, örnekleri ilgili bölümde geleceği üzere artık aksi yöndeki fikir (ölülere duanın fayda sağlamayacağı) çoğu kez Mu'tezile'ye açık biçimde izafe edilmeye başlanır. Mâtürîdî gelenekte daha yaygın olan bu izafe Eş'arî manzum akaid risalelerinin en önemlilerinden biri olan *Cevheretü't-Tevhid*'de de imayla gerçekleşip onun da pek çok şerhe konu olması ve yine örneği geleceği üzere bunlarda da başta bizzat ilgili metnin aynı zamanda şarihi olan İbrâhîm el-Lekânî (öl. 1041/1632) olmak üzere, söz konusu nispetin yer almasıyla mezkûr bilgi iyice kanıksanır. (Lekânî, 2013, s. 35; Lekânî, 2016, 3/1207).

Ehl-i sünnet kaynaklarında Mu'tezile'ye yönelik söz konusu atıflar dikkate alındığında bunların özü itibariyle müstakil (şerh hüviyetinde olmayan) klasik kelâm metinlerinden daha çok manzum yahut mensur akaid risalelerinin şerhlerinde yer aldığı görülür. Konuyla ilgili olarak doğrudan Mu'tezilî kaynaklarda geçen bilgilerse vurgulandığı ve örneklerinin de sunulacağı üzere daha çok Kādî Abdülcebbar'ın eserlerinde kendisine yer bulur.

Ehl-i sünnet itikad eserlerinin kimi ilk dönem örneklerinde yahut muhtasar akaid risalelerinde ölülere duanın fayda sağlayacağı şeklinde daha çok sadece genel yaklaşımın beyan edildiği, sonrasında ise aksi görüşün Mu'tezile'ye açıkça nispet edildiği ortama kısaca işaret edildiğine göre burada artık kullanılacak kaynaklar ve işlenecek meselelerin ilerleyeceği kulvar da kendisini belli eder. Buna göre önce Mu'tezile'nin mevzua bakışı sunulmalı, peşi sıra geç dönem Ehl-i sünnet kaynaklarının onların yaklaşımı sadedinde aktardığı bilgiler, deliller ve bunlara verdikleri cevaplar incelenmelidir. İşte burada da bütün bu açıklamalar ilgili çerçevede ortaya konulacaktır. Ehl-i sünnet'in Mu'tezile'nin konuya bakışı sadedinde aktardığı hususlarda sınırları çizilen bahsin

dışına çıkmamak için sadece Mu'tezile'nin ölümlere dua hakkındaki düşünceleriyle delillerine ve bunlara yönelik cevaplarına odaklanılacaktır. Hususi bir bağlantı noktası olmadıkça, kişinin kendisine yönelik duasına yahut dua bağlamında Ehl-i sünnet'le Mu'tezile arasındaki diğer kimi farklılıklara değinilmeyecektir. Mu'tezilî kaynaklar üzerinden aktarılan malumattaysa zorunlu olarak meselenin diğer bazı yan konularına da temas edilecektir.

Mu'tezile'nin duaya bakışı bir makalede özel olarak (Maraz, 2017, s. 693-716) bir diğerinde genel bir perspektifte kelâm-dua ilişkisi bağlamında, onların dua anlayışına atıfla (Karahana, 2009, s. 275-294) incelenmiştir. Keza bu ikinci çalışma merkezinde benzer göndermeler barındıran bir tez yazılsa da (Bayraktar, 2007) burada ilgili çalışmalardan farklı olarak duanın ölüm sonrasına etkisi, ölümlere duanın fayda sağlayıp sağlamayacağı meselesine odaklanılacaktır. Eldeki kaynakları itibariyle Mu'tezile'nin hususi olarak açık fikir bildirmedığı durumun hükmünün satır aralarından tespitine çalışılacak, ancak son söz mahiyetinde kesin bir yargıda bulunulmayacak, peşi sıra Ehl-i sünnet'in görece geç teliflerinin konuyla ilgili Mu'tezile'ye nispet ettiği görüş mukayeseli bir şekilde değerlendirilecek, böylelikle makaleye özgünlük kazandırılacaktır.

1. Mu'tezile Kaynaklarında Ölümlere Dua

Meselelere belirlediği ilkeler çerçevesinde yaklaşmakta olan Mu'tezile dua mevzuunda da bu tavrını sürdürür. Kimi kriterlerden hareketle duayla ilgili tayin ettiği esaslarda bazen ölümlere duayı da kapsayan fikirler serdedir. Ancak ölüye dua ve hayat sahibine dua şeklinde hususi bir ayrıma gitmez. Bununla birlikte satır aralarında kullandığı kimi ifadelerle ölümlere duanın hükmüne dair kanaatlerini ihsas eder. Mu'tezilî kaynakların sınırlılığı bu konuda zengin bir literatür taramasına fırsat tanımazsa da diğer pek çok meselede olduğu gibi burada da Kādî Abdülcebbar'ın (öl. 415/1025) eserleri önemli bir boşluk doldurur. Müellif, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse, Müteşâbihü'l-Kur'an* ve *el-Muğni* eserlerinde konuyla ilgili açıklamalar yapar. Ancak bunların içerisinde en kapsamlı eseri olan *el-Muğni*'de konuya bakışını genişçe açıkladığını söylediği kötülükten nehiy bahsini içeren cildin kayıp olması, maalesef buradaki izahlarını sınırlı hale getirir. Yine de onun bu eserinin son cildinde muhtemelen özet şeklinde aktardığı malumatla özel bilgiler paylaşmış, mezhebinin yaklaşımını teyit etmiş olur.

Kādî Abdülcebbar düzeyinde değilse de Şerif el-Murtazâ (öl. 436/1044) Hâkim el-Cüşemî (öl. 494/1101) ve Mahmûd ez-Zemaşerî (öl. 538/1144) de konuyla ilgili kurulabilecek bazı açıklamalarda bulunurlar. Şimdi bunlara ayrı başlıklar halinde yer vermek, nihayetinde de Mu'tezile'nin bu husustaki görüşleriyle diğer kimi fikirleri arasında bağlantı kurmak ve meseleyi daha anlaşılır hale getirmek mümkündür.

1.1. Kādî Abdülcebbar'da Ölümlere Dua

Konuyla ilgili en önemli Mu'tezilî kaynak konumunda bulunan Kādî Abdülcebbar, amellerin en büyüklerinden biri olduğunu söylediği duayı; (Kādî Abdülcebbar, t.y., s. 371) kişinin muradını başkasından talep etmesi şeklinde tanımlar. Burada o başkasını, yani kendisinden istenileni, isteyenden daha üst mertebede bulunmasını şart koşarak, insanların birbirlerinden olan taleplerini dua kapsamı dışında bırakır. Peşi sıra onu başkasına dönük dua ve beddua şeklinde ikiye ayırır. Bunların ilkinde de dinî ve dünyevî maksatlı dua şeklinde tasnif eden müellif, dinî maksatlı olanın altında ölümlere duayı da içeren açıklamalar yapar. Başkasına dönük bedduanın altında aktardığı bilgilerde de ölüye dua meselesinin izahına dolaylı şekilde katkıda bulunur. (Kādî Abdülcebbar, 1416/1996, s. 718-719)

Kādî Abdülcebbar, başkasına dönük duanın dinî maksatlı olanını medih ve sevap, yani o kişinin övgüsü ve ahirette alacağı karşılık şeklinde belirler. Burada vereceği hükmü o dua edilen kişinin buna layık/istihkakı olup olmaması üzerine bina eder. Bu noktada o dua edenin kendisine dua edilen kişinin durumunu bilmesi yahut bu hususta galip zanna sahip olması seçeneklerini zikreder. Buna göre eğer dua eden, dua ettiği kimsenin ilgili

faýdalara (medih-sevap) layık olduğunu kesin şekilde biliyorsa, hiçbir ilave şart olmadan bu duayı yapması caizdir. Müellif, bu hususta Kur'an'ın ve sünnetin delaletinden hareketle durumu bilinen Hz. Ali veya onun gibi olan kimselere yapılan duayı örnek verir. Ona göre eğer o dua sahibi, dua edeceği kimsenin durumunu açık şekilde bilmeyip bu hususta sadece galip zanla hüküm verebiliyorsa, ona dönük dua da iyidir. Ancak bu dua, kişi ister dile getirsin ister getirmesin dua edilenin ona layık/müstahak olmasıyla meşruttur. (Kādî Abdülcebbar, 1416/1996, s. 719)

Müellif, ilgili açıklamaları takiben dünyevî fayda sağlamak maksatlı başkasına yapılan duadaysa özel bir kriter bulunmadığını söyleyerek mümin, fâsık yahut kâfir hepsi için dua edilebileceğini belirtir. (Kādî Abdülcebbar, 1416/1996, s. 719) Böylece başkasına yapılan duanın, kimi zaman o dua edilenin mevkiine göre değişirken, bazen değişmeyeceğini vurgulamış olur. Buna göre dinî/uhrevî maksatlı dua sadece mümine yapılırken, dünyevî maksatlı olanı herkese yapılabilmektedir. Yine dinî odaklı dua, mümin olması şartıyla yaşayan-ölmüş herkese edilebilirken; dünyevî içerikli duaysa doğal olarak sadece yaşayanlara edilmektedir.

Kādî Abdülcebbar'ın bu izahları ölümlere dua çerçevesinde değerlendirilecek olursa, övgüye değer olduğu bilinen kişiye hem o yaşarken hem de öldükten sonra dua etmek caizdir. Müellifin burada yaşayan-ölmüş şeklinde ayırım yapmaması ve Hz. Ali'yi örnek vermesinden o başkasının meyyit olmasının bir fark teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Bu hususta dua sahibinin kesin bilgisi değil güçlü bir kanaati söz konusuysa yine o başkasına yönelik dua mümkün, hatta iyidir. Ancak ilgili kişiye dönük kanaatin/zann-ı galibin aksi çıkma ihtimali söz konusu olduğu için, burada onun duaya müstahak olması şarttır. Bu noktada ilgili şartı, o dua edilenin bundan yarar görmesi şeklinde anlamak mümkün gözükmektedir. Nitekim müellifin dinî maksatlı duanın bir kısmını, dua edilenin alacağı karşılık şeklinde belirlemesi de bunu teyit etmektedir. Burada şart yerini buluyorsa dua edilen kişi bundan yarar görecektir, değilse görmeyecektir. Bu ikinci durumda dua eden kişi içinse bir kusur oluşmayacaktır.

Kādî Abdülcebbar, başkasına yapılacak beddua hakkında getirdiği izahlarda da yine ölümlere dua hususunda çıkarımda bulunulabilecek açıklamalara yer verir. Buna göre eğer kişi, beddua ettiği kimsenin buna müstahak olduğunu kesin şekilde biliyorsa, bu davranışı yine iyi/hasen olur. Bu noktada beddua sahibi, dua sahibinden farklı olarak, o kişiye yönelik bilgisinde kesinliğe ulaşmak için bir delalet ihtiyacı duymaz. O, bunu beddua ettiği kişiye dönük müşahadesiyle bilebilir. Beddua sahibi, o kişiyi örneğin içki içerken veya hırsızlık yaparken müşahade etmesiyle ilgili bilgiye ulaşmış olur. Müellif burada dua sahibini, beddua sahibinden ayırma gerekçesine de değinir. Buna göre dua sahibi o dua edeceği bireyi beddua edeceği kişiyi bildiği yoldan bilemez. Zira güzel ahlaka tutunmuş, ibadetlere sarılmış kişinin ayıptan kurtulamamış olması da söz konusu olabilmektedir. (Kādî Abdülcebbar, 1416/1996, s. 719-720)

Müellif ilgili farka temastan sonra tekrar beddua sahibinin, beddua edeceği kişiye yönelik bilgisinin düzeyine döner. Eğer beddua sahibi, bu hususta kesin bilgiye ulaşamaz ve bu noktada o beddua edilecek kişinin azaba müstahak olması da olmaması da caiz olursa yine bu kişiye de beddua ve lanetin hasen olacağını vurgular. Bunu bir keresinde içki içerken yahut hırsızlık yaparken görmüş olduğu kişiyi bir daha görmeyen yahut onun bunlardan tövbe edip etmediğini bilmeyen kimsenin o şahsa dönük bedduasıyla örneklendirir. Ancak yine burada o kişinin bu bedduaya/lanete müstahak olmasını şart koşar. Beddua eden bu yönde bir ifade kullansa da kullanmasa da o istihkakın şart olduğunu kaydeder. Böylece tıpkı duada olduğu gibi, kesin bilginin olmadığı ancak kanaatin olduğu durumdaki bedduada da yine istihkakı şart koşmuş olur. (Kādî Abdülcebbar, 1416/1996, s. 720)

Kādî'nın başkasına beddua hakkındaki görüşleri yine doğrudan ölümlere yönelik duayla ilintili hale getirildiğinde kişinin, yukarıda durumları ortaya konulan kimselere duası değil ancak bedduası söz konusu olabilir. Burada kullanılan ifadeler özel olarak ölü şeklinde takyit edilmese de sanki daha çok mevtalar hedefe alınarak zikredilmiştir. Zira kişi, günah işlerken gördüğü ötekinin tövbesini bilmesi söz konusu olabilecek, bu durumda da ilgili kimse fâsık hüviyetinden çıkabilecekken ona yönelik beddua ağır kaçabilecektir. Hâlbuki böyle bir kişinin öldükten sonra tövbesi söz konusu olamayacağı, dolayısıyla Mu'tezilî anlayış doğrultusunda cehenneme gideceği kesinlik kazanmışken ona yönelik beddua kötülük içermeyecektir.

Öte yandan ayrıntısıyla geleceği üzere kimi Ehl-i sünnet kelâmcılarının Mu'tezile'ye nispet edip eleştirdikleri ölümlere dua edilmeyeceği, bunun fayda getirmeyeceği fikrinin temeli de Mu'tezile'nin söz konusu edilen bu son düşüncelerine mebni olmalıdır. Zira Ehl-i sünnet'in, ölümlere duanın faydası/tesiri olacağı ifadelerinin altına azabın kaldırılmasına yönelik dua da girmektedir. Nitekim Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) bu faydaları ölünün günahının bağışlanması, azabının kaldırılması ve derecesinin yükseltilmesi şeklinde sıralar. (Ali el-Kârî, 1319, s. 42) Ahmed Hayâlî (öl. 875/1470) ile Uryânî Osman Efendi (öl. 1168/1755) de bu faydayı ölümlerden azabın kaldırılması şeklinde belirler. (Hayâlî, 1429/2008, s. 357; Uryânî, 2003, s. 192) Mu'tezilî düşüncedeyseniz azaba layık olan kişi ya kâfir yahut günahına tövbe etmemiş fâsıktır. Bu ikincisinden azabın kalkmasına yönelik dua söz konusu olamaz. Bu konumdaki kişiye dua teşebbüsü de anlaşıldığı kadarıyla onlar katında kötü bir iştir. Dolayısıyla böylesi bir kötü işten fayda ummak doğru olamaz.

Kādî Abdülcebâr, *Müteşâbihu'l-Kur'an* adlı eserinde getirdiği kimi açıklamalarda da ölümlere duayla bağlantı kurulabilecek izahlara başvurur. Burada onun duanın şartları arasında zikrettiği bazı maddeler konuya bakışının ipuçlarını sunar. Bu doğrultuda o, dua sahibinin, duasının, talep ettiği hususta dinî yahut dünyevî fayda bağlamında tesir edeceğini bilmesi gibi bir madde zikrederek (mümin) ölümlere duanın yarar sağlayacağı anlamı ima eder. Öte yandan dua sahibinin, bu isteyeceği şeyin yapılması iyi/hasen bir şey olduğunu bilmesi gibi ilave bir madde zikrederek bu kez mümin olmayan, yani kâfir veya fâsık olarak ölen kimseye dönük mağfiretin iyi/hasen olmayacağı anlamını taşıyan bir şarta atıf yapmış olur. (Kādî Abdülcebâr, 1386/1966, 2/727)

Yine dua sahibinin (şüphe içerisine girdiğinde) duasında bir mefsedet olmamasını da şart koşması gerektiğini, ancak duasının muayyen olarak her halükarda iyi bir iş olduğunu biliyorsa, böyle bir şarta gerek kalmadan duasının iyi olacağını ifade ederek yukarıda örneği geçtiği üzere Hz. Ali gibi bir zata duanın iyi olacağını vurgulamış olur. (Kādî Abdülcebâr, 1386/1966, 2/727) Bu şart, daha önce müellifin başkasına dönük duasında zannı galip üzere hareket ediyorsa bunda, dua sahibi ister zikretsin ister zikretmesin dua edilenin buna layık olmasıyla meşrut olduğu yönündeki ifadesi ile de uyumludur. Buna göre fâsık olduğu bilinmeyen ancak fâsık olarak ölmüş kişiye yapılan dua, mefsedet taşıdığı için yahut dua edilen buna layık olmadığı için ona yarar sağlamaz.

Kādî'nın konuyla ilgili yaptığı açıklamalarda görüldüğü üzere duada; mefsedet, hüsün ve kubuh niteliği, onun meşruiyeti ve fayda temininde yahut aksi durumun oluşmasında önemli bir yer işgal etmektedir. Müellif, duanın şartlarında ilgili hususları kâfir, fâsık ve mümin ekseninde değerlendirmese de daha sonra başka bir yerde bir vesileyle bunları söz konusu hüviyete sahip kişiler çerçevesinde de ele alır. Burada bir insanın, bir kâfire yahut kâfirin bizzat kendisine yönelik mağfiret duasının aklen mümkünse de şer'an aksinin sabit olduğunu, bu yüzden yasaklandığını ifade eder. Bunu bu tür bir duanın mefsedet içermesiyle gerekçelendirir. Mümine yönelik sevap, yani uhrevî mükâfat kabilinden duadaysa hem akıl hem şeriat cihetinden sıkıntı olmadığını, zaten duanın sadece itaatkâra dönük olduğunda hasen olacağını belirtir. Buna bağlı olarak da itaatkâr olmayana duanın kabih

olduğunu, zira medih ve tazim gibi işlerin sadece buna layık kişilere yapılacağını kaydeder. Nihayet fâsıkın bu husustaki konumuna işaretle şeriatın onun azaba duçar olacağını bildirdiğini, bu meyanda onun bu noktada kâfirle aynı konumda bulunduğunu belirtir. (Kādî Abdülcebâr, 1386/1966, 2/728)

Müellifin bu açıklamaları yine ölülere duayla ilintili hale getirildiğinde bu kez onların daha açık bir mana içerdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Buna göre itaatkâr olması itibarıyla mümin olarak öldüğü bilinen kişiye arkasından dua etmek mümkündür. Kâfir olarak ölmüş kişiye dua edilmeyeceği hususunda zaten Ehl-i sünnet'le Mu'tezile arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak her ne kadar üzerine farklı hükümler bina etseler de fâsık olarak ölen kişiye belli ki bu iki mezhep arasındaki en temel ayrılık noktasını oluşturmaktadır. Mu'tezile tövbe etmeden ölmüş günahkârı, imandan çıkmış olarak gördüğü için ona yapılacak mağfret duasını kâfire yapılan dua şeklinde değerlendirmekte ve buna cevaz vermemektedir. Ehl-i sünnet ise iman dairesinde kalmaya devam ettiği düşüncesiyle onu sonuçta cennete gidecek kişi olarak görmekte, bu yüzden onun ardından yapılacak mağfret dualarını caiz, hatta ona fayda sağlayacak bir husus olarak telakki etmektedir. Bu bakış açısının farklılığı Ehl-i sünnet'i, ölülere duanın fayda temin edilemeyeceği görüşünü Mu'tezile'ye nispet etmelerine zemin hazırlamıştır.

Öte yandan Kādî'nın, yukarıda kâfirlerle fâsikları eşit pozisyona getirirken, bunu öldükten sonra onlar hakkında yapılacak dua bağlamında ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira o, fâsıkın kendisine yönelik mağfret duası hakkında ihtilaflara yer vererek bu hususta farklı görüşler olduğunu belirtir. Şahsî kanaatini; fâsıkın kendisine yönelik mağfret talebinin hasen iken başkasının ona dönük mağfret duasının hasen olmadığı ifadeleriyle açıklar. Bu ikincide yine ölü-yaşayan ayrımı yapmaz. Burada verdiği hükmün gerekçesini ise ayrıca zikreder. Buna göre, kendisine yapılacak azabı müşahede ettiğinde kişinin, fırsatını bulduğunda bundan kaçması iyidir. Bu şekilde kişinin kendi nefsi için mağfret dilemesi de iyidir. Ancak başkasına incek (hak edilmiş) azabı fiilen engelleme yoluna gitmesiye iyi/hasen değildir. Bu durumda ilgili fiilî dua yoluyla gerçekleştirilmeye dönük tavır da kesinlikle iyi/hasen olmaz. (Kādî Abdülcebâr, 1386/1966, 2/728-729) Öte yandan kimi âyetlerin tefsirinde kâfirin duasına icabetin caiz olup olmadığı hususunda Mu'tezile arasında ihtilaf olduğuna dönük bizzat kendi kaynaklarında yer alan açıklamalar, ihtilafın, Kādî'nın sözünü ettiği fâsıkın kendisine dönük mağfret duası ile sınırlı olmadığını meselenin farklı boyutlarında da fikir ayrılıklarının bulunduğunu göstermektedir. (Ebû Ali el-Cübbâi, 2007, s. 345; Rummânî, 2009, s. 196-197)

Kādî Abdülcebâr'ın bu son açıklamalarında görüldüğü üzere kişinin bir fâsıkaya yönelik mağfret duası hasen bir iş değildir. Buna göre sağ yahut ölü, tövbe etmemiş kişiye dönük dinî dua doğru görülemez. Zira bu kişi, cezaya müstahaktır. O şahıs, azaba uğraması gereken birisiyken onu bu durumdan kurtarmaya yönelik teşebbüs doğru değildir. O halde ona dinî odaklı fayda sağlayacak şekilde dua etmek söz konusu olamaz. Böyle bir iş yapılırsa dahi zaten ona bundan yarar ulaşmaz. İşte ortaya çıkan bu tablo da yine Ehl-i sünnet'in Mu'tezile'ye yönelik beş temel prensibine uygun gelmeyen fisk üzere ölen kişiye dua konusundaki tenkidinin altyapısını anlaşılır kılmaktadır. Öte yandan Kādî'nın burada ihtilaflara yer verdiği konunun, fâsık olarak ölmüş kişiye yönelik dua meselesi olmadığına tekrar işaret edilmeli, bu hususta herhangi bir ihtilafın bulunmadığına dikkat çekilmelidir.

Kādî Abdülcebâr *el-Muğni*'de de ölülere duayla bağlantı kurulabilecek açıklamalar yapar. Bunlardan birinde iradî bir eylem olan duanın iyi olması için iyinin murad edilmesi gerektiğine dikkat çeker. Kabihin iradesinin de kabih olduğunu vurgular. Bu doğrultuda kulun Allah'tan, yapılması kötü olan bir şeyi istemesinin iyi görülemeyeceğini belirtir. Buna kâfirin, kendisine sevap verilmesine dönük duasını örnek verir. Ne onun ne

de fâsıkın böylesi bir takarrub/yakınlaşma içerikli duasının iyi olmayacağını kaydeder. (Kādî Abdülcebâr, 1382/1963, 20(2)/240)

Müellif her ne kadar bunları kâfir ve fâsıkın kendisine yönelik duası sadedinde dile getirirse de hem burada hem de devamında duada mefsetet hasen ve kabihlik üzerinden yaptığı açıklamalarla ölümlere dönük duaya da teşmil edilebilecek izahlara başvurur. Müellifin duada gözettiği ilke onun mefsetet içermemesi ve kabih olmaması, dolayısıyla hasen olmasıdır. Ona göre duanın kabih olması, onun makbul ve cevaz verilen olmamasının da ötesine geçen bir anlam içermektedir. İstenmesi kabih olan bir şeyin kötülüğünün bilinmesi onu, dua unsuru olmaktan çıkarır. Eğer bilinmiyorsa bunun mefsetet içermesi mümkün olduğundan duada bir mefsetet olmaması da şart kılınmalıdır. Aksi takdirde kişinin kabih dilemiş olması gündeme gelebilecektir. Kötüyü dilemekse kötülükten başka bir şey değildir. Dua ancak iyi bir şeyin dilenmesi halinde makbul ve onaylanabilir/mücâz konumuna geçebilir. (Kādî Abdülcebâr, 1382/1963, 20(2)/240)

Müellif bu izahlarını takiben neredeyse bir yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde ölüye dua konusuna bakışını daha açık gösteren ifadeler de kullanır. Bu doğrultuda Allah Teâlâ'dan O'nun yapmayacağı işleri istemenin hasen olmadığına işaret eden müellif, herhangi bir kişinin O'ndan kâfir ve fâsıkların bağışlanmasına dönük bir duasının iyi olamayacağını söyler. Bunun istisnasının dua sahibinin, kendisine yönelecek azaptan azat edilmesi bağlamında yapacağı dua olduğunu belirtir. Bununla fâsıkın kendisine yönelik istiğfar talebini kasteder. Genel anlamdaysa başkasının fâsık ve kâfire yönelik istiğfar talebinin kabih olduğunu teyit eder. (Kādî Abdülcebâr, 1382/1963, 20(2)/240)

Bütün bu yorumlarıyla Kādî, aslında belki de ölümlere duayla en açık şekilde ilintili hale getirilebilecek açıklamayı yapmış olur. Buna göre fâsık olarak ölene istiğfar talep edilmez. Zira bu talep, kötü/kabih niteliğine sahip bir istek olması itibarıyla Yüce Allah'ın yapmayacağı bir iştir. Burada tertip itibarıyla kul zaten ilkin böylesi kötü bir isteğe teşebbüs etmemelidir. Etse dahi bunun kabulü söz konusu değildir. Zira bir duanın kötü olması makbul olma seçeneğini devre dışı bırakmaktadır. Bütün bu izahlar yine daha önce vurgulandığı üzere Mu'tezile'ye nispet edilen ölümlere dua edilmeyeceği, bunun fayda sağlamayacağı fikrinin neye binaen izafe edildiğinin ipuçlarını sunmaktadır.

Bununla birlikte Kādî'nin ilgili fikirleri aktardıktan sonra bir vesileyle Müslümanların müminler için istiğfarda bulunması, mukarreb meleklerle ve gönderilmiş peygamberlere salat, müminlere dua etmelerinin güzel olacağı yönündeki ifadeleriyle (Kādî Abdülcebâr, 1382/1963, 20(2)/241) Mu'tezile'ye nispet edilen ölümlere dua edilmeyeceği fikrinin mutlak değil, mukayyet olduğunu göstermektedir. Nitekim Kādî, başka bir yerde müminlere dönük mağfiret, peygamberlere yönelik salatın karşılığını Allah'ın mutlaka vermesi gerektiğini ifadeyle aynı bakış açısını daha güçlü şekilde ortaya koymaktadır. (Kādî Abdülcebâr, 1382/1963, 20(2)/242)

Müellif bir diğer eserinde de müminlerin duası sadedinden onların Hz. Muhammed'e salat eyleyip müminlere mağfiret talebinde bulduklarını kaydetmektedir. (Kādî Abdülcebâr, t.y., s. 85) O halde Mu'tezile, mümin olarak ölenlere duaya cevaz vermekte, bu sıfatını kaybederek ölmüş kişilere (fâsıklara) duayı reddetmektedir.

1.2. Diğer Kimi Mu'tezilî Müelliflerde Ölümlere Dua ve Bunun Mezhebin Öteki Bazı Görüşleriyle İlişkisi

Her ne kadar ismi Şîi anlayış ile daha ön plana çıksa da Mu'tezile'ye de yakın olduğu bilinen Şerif el-Murtazâ ilgili kelâm eserinde yer verdiği dua hakkında kimi açıklamalar getirir. Bunlar daha çok duanın genel konularına ait ise de ölümlere dua ile de ilişkilendirilebilecek bir izahta da bulunur. Burada Allah'ın kesinlikle

yapacağı bilinen şeyleri yapması üzerinden O'na dua etmenin hasen/güzel olduğunu belirten müellif, buna bir nevi örnek mahiyetinde müminler için istiğfarı zikreder. Böylece ölmüş müminler için dua etmenin önünde bir engel bulunmadığını ifade etmiş olur. (Şerif el-Murtazâ, 1431, s. 605) Ancak açıkçası bu ifadeden ilk planda anlaşılan ve diğer Mu'tezile kelamcılarıyla da uyum arz eden düşünceye göre; mümin vasfını kaybetmiş ve onu tekrar kazanmadan ölmüş kişiye/fasika dönük bağışlanma talebi ise hasen/iyi değildir.

Mu'tezilî fikirlerin bir diğer savunucusu Hâkim el-Cüşemî de konuyla ilgili fikir bildirir. Daha sonra Ehl-i sünnet'in, Mu'tezile'nin konuyla ilgili delili olduğunu söyleyeceği "*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*" (Necm, 53/39) âyetinin tefsirinde onu kişinin amelinden fayda göreceği, başkasının amelinden istifade edemeyeceği üzerinden okur. Bir kısım haberlerden hareketle Müslümanın, kendi ameli dışında diğerlerinin kendisi için yapacağı amelden de yararlanacağı yönündeki itirazî bir soruya ise Kur'an'ın, hele de burada olduğu gibi akıl tarafından da desteklenen zahirinin, sahih olduğu bilinmeyen haber-i vahidden ötürü terk edilmeyeceği meyanında cevap verir. (Cüşemî, 1439-1440/2018-2019, 9/6662-6665) Bu bakış açısıyla her ne kadar ilk planda keskin bir tavır alır gibi gözükmüşse de bunu ilkesel bir yaklaşım olarak okumak ve bundan ölmüş mümine yönelik duayı ret şeklinde kesin anlam çıkarmamak, hiç değilse bir ihtiyat payı ayırmak daha doğru olsa gerektir.

Nitekim Mahmûd ez-Zemahşerî yine söz konusu âyetin tefsirinde müminle fâsık arasını ayırmaktadır. Bu ilâhî kelâmın izahında Zemahşerî, sahih haberlerde ölü adına sadaka ve haccın geçerli olduğu, bundan kat kat sevap alınacağını bildirildiği şeklindeki farazî bir sorunun cevabında bu yönde açıklama yapmaktadır. Buna göre bir kişinin çabası başkasına ancak yine o başkasının çabası doğrultusunda fayda verir. Bu çaba o başkasının (dua edilenin) salih mümin olmasıdır. (Zemahşerî, 1430/2009, s. 1063)

Burada Zemahşerî, konuyu her ne kadar ölü adına dua değil sadaka ve hac için yapsa da bunu dua hakkında da geçerli saymak mümkün olmalıdır. Buna göre fâsık olarak ölen kişi için ilgili işler yapılmaz. Zira o, ilgili sa'yi (salih iman) tam olarak gerçekleştirilmemiştir. Bu yüzden ona faydası dokunacak bir işe başvurulamaz. Ancak salih mümin gerçekleştirdiği sa'yinden ötürü, bu faydalara, başkasının eliyle ulaşabilir. O halde mümin vasfiyle ölmüş olan ölümlere dua etmek mümkün ve faydalıdır. Ancak bu sığfata hiç ulaşamamış (kâfir) yahut dinden dönmüş (mürted) veya fiskını takip eden süreçte tövbe etmeyerek ölmüş (fâsık) kimse içinse böylesi bir dua doğru değildir.

Öte yandan bu anlayışın, Mu'tezile'nin şefaati konusuna yaklaşımıyla uyum arz ettiği görülmektedir. Nitekim fâsıkı cehennemden çıkarıp cennete sokacak şefaati ret meyanında kanıtlar zikreden Kâdî Abdülcebbâr tövbe etmeden ölen fâsika şefaati olmayacağını savunur. (Kâdî Abdülcebbâr, 1416/1996, s. 688-689) Zemahşerî de "*Onlar, Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaati edemezler*" (Enbiyâ, 21/28) âyetinin tefsirinde şefaatin kişinin sevabının çoğalmasına dönük olacağını ifadeyle onu kişiyi cehennemden çıkaracak şekilde değil, cennete gidecek müminin mükâfatının artması olarak yorumlamış olur. (Zemahşerî, 1430/2009, s. 677) Fahreddîn er-Râzî de (öl. 606/1210) Mu'tezile'nin ilgili âyeti, günahkârlara şefaati olmayacağına kanıt olarak kullanıp bunu, Allah'ın günahkârlardan hoşnut olmamasıyla gerekçelendirdiğini ifade ederek aynı hususu vurgulamış olur. (Râzî, 1981, 22/60)

Burada Mu'tezile'nin günahkâr kişiye yönelik şefaati reddetmesiyle fâsık olarak ölen kimseye dönük duayı nefyetmesi, doğruluğu yanlışlığı bir tarafa, oldukça tutarlıdır. Her ikisi özünde aynı anlayışa dayanmaktadır. Bu noktada kişi aynı konumdadır. Böylesi bir bireye şefaati caiz olmadığı gibi dua da caiz değildir. Zira o, kınanmaya ve cehenneme atılmaya müstahak, Allah da ulûhiyeti gereği ona ceza verme konumunda iken bunu ortadan kaldıracak bir duruma, şefaati yahut duaya onay vermek mümkün değildir. Öte

yandan yine mümine nasıl şefaata edilebiliyor ve bu durum onun cennetteki makamını yüceltebiliyorsa, ona yine dua edilebilmekte ve o da bundan fayda sağlayabilmektedir. O halde dua ve şefaata türü güzellikler sadece mümin gibi iyiliğe layık olan insanlar için gündeme getirilebilir. Kâfir ve fâsiklar içinse böyle bir güzellik düşünülemez. Onlar bundan mahrum kalır. Zaten mümine duanın iyiyken diğer ikisine kötü olması aynı hususla bağlantılıdır.

Aslında Mu'tezile'nin meseleye bakışında sadece şefaata konusuna iltisaklı bir tutarlılık değil, daha kapsamlı bir uyum da söz konusudur. Onların kader mevzuunda kulun kendi fiilini kendisinin yarattığına dönük fikirleri de özünde aynı mantığa dayanmaktadır. Bu meselede kişinin özgürce fiil işleyip o işlediklerinin karşılığı neyse olumlu yahut olumsuz onu alması, cezaya uğraması gerekiyorsa bundan kaçışının söz konusu olmaması, diğer ifadesiyle adaletin gereğinin gerçekleşmesi anlayışını ortaya koymuş olan Mu'tezile ölümlere dua bahsinde de kişinin ceza çekmesi gerekiyorken onu bundan kurtaracak bir eylemin adaleti sarsacağını hesaba katmış ve buna karşı çıkmıştır.

Öte yandan Mu'tezile'nin *el-menzile beyne'l-menzileteyn* ilkesi çerçevesinde insanları mümin, fâsik ve kâfir şeklinde kategorize edip, ilgili kişilerin hükmünü uhrevî planda belirlerken ortaya koyduğu hükümler de ölümlere dua mevzuunda nasıl bir tavır alınması gerektiğini izhar etmektedir. Nitekim onlar tam da buna uygun şekilde bir görüş serdetmişler ve fâsik olarak ölen kişinin hak ettiği cehennem azabının kalkmasına aracı olacak bir durumun meşruiyetini reddetmişlerdir. Konuya bakışlarının doğruluğu yanlışlığı bir tarafa, kelâm ilminin en mümeyyiz vasıflarından olan savunulan görüşlerin tutarlılığı tavrını, Mu'tezile de bir yönüyle ortaya koymuş ve ölümlere; onların müstahak olduklarını düşündükleri durumun dışına çıkaracak tasarruflara onay vermemişlerdir. Bunun ilâhî iradeyi daha sınırlı bir alana hapsedeceği ve ilâhî rahmeti daraltacağı hakikat ise de onun tartışılması başka bir makalenin konusunu teşkil etmektedir.

2. Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Mu'tezile'nin Ölümlere Duaya Bakışı ve Bu Husustaki Delilleri

Kimi Ehl-i sünnet kaynakları bazen Mu'tezile'nin ölümlere duanın fayda sağlamadığı fikrinde olduğunu ifadeyle yetinirken bazen bu hususta onların kanıtı olduğunu söyledikleri delilleri paylaşırlar. Bu deliller her ne kadar günümüze ulaşan Mu'tezilî eserlerde görülen tarzda kanıtlar değilse de bunlar mezkûr mezhebe mensup zevattan yahut eserlerinden alınmış veya bu kaynaklardan esinlenilmiş argümanlar olsa gerektir. Mu'tezile'ye ait mebzul miktarda kayıp eser söz konusuysa bu hususta ihtiyat payını elden bırakmamak gerektiği açıktır.

Konuyla ilgili Sa'düddîn et-Teftâzânî (öl. 792/1390), Hayâlî, Birgivî (öl. 981/1573), Ali el-Kârî ve Ziyâeddîn Gümüşhânevî (1813-1894) gibi ilim ehli, ölümlere duanın fayda vermesi görüşünü nefyettiğini söyledikleri Mu'tezile'nin delilini aktarırlarken temel itibarıyla onların, kazanın değişmeyeceği, her nefsin yaptığıının rehini olduğu, insanların başkasının ifa ettikleri değil kendi işledikleri üzerinden karşılık göreceği fikrine tutunduklarını belirtir. (Teftâzânî, 1408/1998, s. 109; Hayâlî, 1261, s. 186; Birgivî, 2011, s. 130; Ali el-Kârî, 1419/1998, s. 369; Gümüşhânevî, t.y., 4/63) Uryânî Osman Efendi gibi kimi âlimler bu maddelerin ilkinin zikretmekle yetinir. (Uryânî, 2003, s. 192) Bu durumu onun temel gerekçe yahut öncelik verilen madde olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür.

Öte yandan yukarıda örnekleri görüldüğü üzere bir kısım Ehl-i sünnet kelâmcıları Mu'tezile'nin ölümlere duanın fayda sağlamayacağı fikrini muhtasar şekilde kaza ve kaderin değişmeyeceği üzerinden sunarken, diğer kimi temsilcileri ise onu daha detaylı şekilde izah ederler. Bu doğrultuda Eş'arî kelâmcı İbrâhim el-Lekânî (öl. 1041/1632) ile Mustafa b. Kemâlüddîn el-Bekrî (öl. 1163/1750) Mu'tezile'nin duanın fayda temin etmeyeceği hususunu; yapılan duanın iki ihtimalden kurtulamayacağı minvalinde açıkladığını belirtip detaylandırır. Buna göre o dua edilen işi, Allah ya takdir etmiş yahut etmemiştir. Eğer ilki söz konusuysa kaderin geri

kalması/gerçekleşmemesi zaten muhaldir. Şayet ikincisi mevzu bahisse bu kez de onun kula isabet etmesi imkânsızdır. Bütün bunlar duanın fayda getirmeyeceğini gösterir. (Lekânî, 2016, 3/1207; Bekrî, 2013, 1/206) İbrâhim el-Lekânî üzerine haşiye yazan İbnü'l-Emîr (öl. 1232/1817) de Mu'tezile'nin duayı kazada bir şeyi değiştirecek iş değil, sadece bir boyun eğme olarak değerlendirdiklerini ifade ederek yine onların bu husustaki temel argümanlarına gönderme yapmış olur. (Sembâvî, 1422/2001, s. 254)

Bu konuda Hanefî âlim Molla Cîven (öl. 1130/1718) ve Muhammed b. Şah el-Hindî de (öl. 1333/1915) Mu'tezile'nin ilgili deliline dönük ayrıntı verirler. Buna göre dua ya kadere uygun olur yahut olmaz. İkincisi batıldır. Zira olacakları yazan divit kurumuştur. Bunun değişimi söz konusu olmaz. İlkindeyse herhangi bir fayda tasavvur edilmez. Zira bu seçenekte iş/fayda, kadere değil duaya bağlanmaktadır. (Cîven, 2010, s. 75; Hindî, 1433/2012, 2/59)

Kimi Ehl-i sünnet ulemâsının Mu'tezile'ye nispet ettikleri bu görüşün tarihini, gerilere kadar götürmek mümkünse de onlara söz konusu kanıt izafesini kimin başlattığını ve bu hususta hangi kaynaktan yararlandığını yahut esinlendiğini belirlemek çok da kolay gözükmemektedir. Bununla birlikte Tefâtânî sonrası bu yöndeki delil izafesinin yoğunlaşmasıyla ilgili kanıtın yaygınlaşmasında adı anılan meşhur kelâmcının ciddi payının olduğunu göstermektedir.

Öte yandan bu delilin kader konusunda insana oldukça aktif bir rol biçen Mu'tezile mezhebinden sadır olması yahut bu yöndeki varsayım kafa karıştırıcı gözükmektedir. Zira bu noktada duanın ölüye fayda temin etmeyeceği, kaderin değişmezliği üzerinden ortaya konulurken, adı anılan mezhep genel anlamda kaderi esnek bir yapıda değerlendirmektedir. Her ne kadar onlar da ilâhî ilmin kesinliği, onun tabiatı gereği maluma tabi olduğu, bunun mutlaka tecelli edeceği hususunda bir tereddüde sahip olmasalar da delilin biçimi sanki onun, muhatapları olan Ehl-i sünnet'i ilzam amacıyla sevk edildiğini düşündürmektedir. Bu manada Mu'tezile, kaderde ilâhî ilim, irade ve kudreti çok daha ön plana çıkaran muhaliflerine adeta, onlarca, bu denli baskın bir fonksiyon yüklenen ve değişmez addedilen kader ile yine onlar tarafından kabul edilen ölülere duanın fayda sağladığı fikrinin, çok da uzlaştırılır olmadığını göstermeye çalışıyor gibidir. Bu delilin bizzat Mu'tezile tarafından nasıl bir bağlamda ortaya konulduğu, nelerin hedeflendiği tam olarak bilinemediği için burada kesin yargıda bulunmak zordur.

Bu hususta bir detaya girilmeden Mu'tezile'ye nispet edilen herkesin yaptığının rehini olduğu ve başkasının değil kendi işlediklerinin karşılığını göreceği şeklindeki iki istidlale birbirine benzemektedir. Ayrıca bunların ilki bilindiği üzere aynı zamanda Müddessir sûresi 74/38. âyetinin mantukunu oluşturmaktadır. Söz konusu kanıt daha sonra Mu'tezile'nin bir delil mahiyetinde kullandığı vurgulanacak olan âyetin (Necm 53/39) muhtevasını zahiren teyit ettiği için olsa gerek Ehl-i sünnet kelâmcılarının cevapları o âyetten (Müddessir 74/38) ziyade onların bu ikinci ilâhî kelâmdan yaptıkları istidlale yoğunlaşır.

Ehl-i sünnet kelâmcılarının Mu'tezile'nin iddiasını zahiren desteklediğini yahut bizzat onların istidlal amacıyla kullandıklarını söyledikleri âyet “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*” (Necm, 53/39) mealindeki ilâhî kelâmdır. İlgili Ehl-i sünnet kelâmcıları bu âyeti ima olduğu üzere bazen konuyu işledikleri yerde kendi yaklaşımlarına bir itiraz olarak ortaya atılabilecek ilâhî kelâm örneği şeklinde nakledilerken bazen mezkûr âyeti Mu'tezile'nin doğrudan delil olarak kullandığını belirtirler. Örneğin Birgivî ve Ali el-Kârî ilkinde uygun bir aktarım tarzı seçer. Ali el-Kârî ayrıca onların mezkûr âyetin yanı sıra Hz. Peygamber'in “*Âdemoğlu öldüğünde ameli kesilir*” (Müslim, 1981, “Vasiyet”, 14) hadisine dayandıklarını söyler. (Birgivî, 2011, s. 130; Ali el-Kârî, 1419/1998, 371)

Buna karşılık Hanefî âlim Osman b. Ali ez-Zeylaî (öl. 743/1343) ile Muhammed el-Hâdimî (öl. 1176/1762) bu kez doğrudan isimlerini anarak Mu'tezile'nin bu konudaki delilini ilgili âyet (Necm 53/39) şeklinde gösterirler. Zeylaî ayrıca Ali el-Kârî'nin zikrettiği hadise de onların delili şeklinde atıf yapar. (Zeylaî, 1314, 2/83-85; Hâdimî 2010, 1/372) Yine Muhammed er-Reyhâvî de (öl. 1288/1871) onların dayanağını ilgili âyet olarak kaydeder. (Reyhâvî, 1991, s. 114) Zeylaî üzerine haşiye yazan Ahmed eş-Şelbî ise Mu'tezile'nin âyetten nasıl istidlal yaptığını açıklar şekilde başkasının sa'yinin kişinin kendi sa'yi olmayacağı tarzında anlayıp onu delil edindiklerini vurgular. (Şelbî, 1314, 2/83)

Bu hususta sıklıkla Mu'tezile'nin konuyla ilgili delili olduğu vurgulanan “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*” (Necm 53/39) âyetinin istisnası dışında bizzat Mu'tezilî müellifler tarafından ilgili bağlamda yorumlandığına dair bir kaynağa ulaşılamamışsa da, söz konusu ilâhî kelâmın onlar tarafından kanıt olarak kullanılması gayet makul gözükmemektedir. Gerçekten de âyetin zahiri, savunulan ilgili görüşe oldukça uygun düşmektedir. Aslında sadece bu husustaki fikirlerine değil kendi inanç ilkeleri arasında saydıkları adalet prensibine de uyum arz etmektedir. Bu manada ilgili istidlalin onlara nispet edilmesinin anlaşılabilir olduğunu vurgulamak gerekir.

İbn Ebü'l-İz (öl. 792/1390) ise söz konusu âyeti Mu'tezile'nin delili olarak zikrettiği gibi, diğer kelâm eserlerinde çok fazla görülmeyen şekilde onların iki âyeti daha kanıt ittihaz ettiklerini belirtir. Bunlar “*Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz*” (Yâsîn 36/54) ve “*Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir*” (Bakara 2/286) âyetleridir. Müellif yine insanın öldüğünde amelinin kesileceğini bildiren hadise de aynı minvalde, yani Mu'tezile'nin delili hüviyetinde atıfta bulunur. (İbn Ebü'l-İz, t.y., s. 400)

Osman ez-Zeylaî ise konuyla ilgili olarak Mu'tezile'ye izafe ettiği farklı bir delile daha yer verir. Buna göre ilgili sevap karşılığında kişiye (dua edilen ölüye) cennet verilecektir. Kul, kendini dahi cennetlik kılmaya güç yetiremezken, bunu başkası (ölü) adına gerçekleştirilmesi hiç düşünülemez. (Zeylaî, 1314, 2/83) Ahmed eş-Şelbî ise kullandığı kaynak üzerinden ilgili delilden maksadı açıklar. Buna göre cennet Allah'a aittir, kimse birinin mülkünü, diğerine temlik edemez. (Şelbî, 1314, 2/83)

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre kimse, başkasının ahiretteki mevkiini değiştiremez. Cennet Allah'ın, kullarına ikram edeceği mükâfat yurduudur. Onun sahibi, hangi davranışları sergileyecek kişilerin buraya gireceğini belirlemiştir. Bunlara aykırı davranıp tövbe etmeden ilgili hal üzere ölen kişi, artık cennete giremeyecekken, onun konumunu değiştirip de mükâfat yurduna dâhil olmasını sağlamak mümkün değildir. Aksi bir düşünce, o makamın sahibinin tasarrufunu öteki bir istikamete çevirme, başkasının mülkünü yetkili olmadığı halde kendince bir diğerine kullandırma anlamına gelir. Bu ise doğru olamaz.

Öte yandan bu izah biçimi, Mu'tezile'nin mümin olarak ölenlere yönelik duaya cevaz verme fikrini de teyit eden bir anlam içermektedir. Zira kişi, böyle bir mümine dua ettiğinde, bu durum o dua edilenin ahiretteki mevkiini (cehennemden cennete) değiştirecek konumda olmadığı için onda bir sıkıntı oluşmayacaktır. Dua edilen mümini Allah zaten cennetine koyacaktır. Dua belki onun cennetteki mevkiini yükseltecektir. Bu noktada genel anlamda Mu'tezile'nin belirlemiş olduğu ilkelere aykırı bir iş gerçekleşmemektedir. O halde burada belki ilgili kişinin kendisine dönük bu duadan hangi yönlerden fayda sağlayacağı gibi cevabı meçhul bir suali gündeme getirmek mümkünse de ona dua edilebilmesi bağlamında bir problem gözükmemektedir.

3. Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile'ye Nispet Ettiği Delillere Verdiği Cevaplar

Konuyu aksi fikrin reddi mahiyetinde ele alan Ehl-i sünnet uleması, Mu'tezile'nin delili mahiyetinde aktardığı ilgili kanıtların daha çok ikisine cevap vermeye çalışır. Bunlardan birisi, belki de Mu'tezile'ye en çok

nispet edilen, kazanın değişmeyeceği istidlalidir. İkincisiyse “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*” (Necm 53/39) âyetinden yapıldığı vurgulanan delillendirir.

İlgili Ehl-i sünnet uleması bu hususta kendi fikirlerini teyit için kullandıkları özel delillerle (Teftâzânî, 1408/1998, s. 109; Birgivi, 2011, s. 130; Karsî, 1318, s. 118) bir yönüyle aslında yine Mu'tezile'ye dolaylı bir şekilde cevap vermiştir. Ancak konuyu odak noktasından uzaklaştırmamak için onlara girilmeyecek, sadece adı geçen mezhebe doğrudan karşılık verdikleri hususlar üzerinden gidilecektir.

3.1. Kazanın Değişmeyeceği İstidlaline Cevap

Bihîştî Ramazan Efendi (öl. 979/1571) kazanın değişmeyeceği istidlalini cevaplarırken duaya bağlanan duanın da kaza olup değişmeyeceğine, kaderin sebepler üzerinden cereyan ettiğine atıf yapar. Bu aşamada duanın sebebiyet konumuna işaretle onun da tıpkı diğer işlerde olduğu gibi sebepler meyanında olduğunu vurgular. Böylece söz konusu delil üzerinden ölüye duanın fayda sağlamayacağını savunmanın doğru olmadığını belirtmiş olur. (Bihîştî, 1965, s. 315)

Birgivi de söz konusu istidlale cevap verirken, Ehl-i sünnet'in savunduğu düşüncede kaza ve kaderin değişmemesine aykırı bir husus olmadığı üzerine yoğunlaşır. Duaya bağlanan rahmetin yine kazaya dâhil olduğunu, bu bağlamda kazada değişim gerçekleşmediğini belirtir. Kaderin kesbe göre cereyan ettiğini, duanın da sebep meyanında olduğunu kaydeder. Eğer söz konusu Mu'tezilî anlayışla meseleye yaklaşırsa, herhangi bir duanın asla fayda sağlamayacağını savunmak gerektiğini belirtir. Zira kazanın da kesinlikle gerçekleşeceğini söyler. Oluşan durumun yanlışlığından hareketle ona götüren düşünceye yani duanın fayda temin etmeyeceği anlayışına cevap vermiş olur. (Birgivi, 2011, s. 130)

Açıkçası hem bu delilin sunuluşu hem de onun cevaplandırılması aşamasında kaza ve kader üzerinden ortaya konulan açıklamalarda konu nispeten duanın yaşayan kişilerin hayatına etki edip etmeyeceği alanına kayıyor gibi gözükse de ilgili istidlalin cevabının ölüleri kuşatması önünde bir engel bulunmamaktadır. Zira mesele sebep-sonuç üzerinden ele alınıp incelendiğinde hem yaşayanlara hem de ölülere erişecek fayda veya kalkacak sıkıntı bunda aracı/vasıta konumunda bulunan dua sebebine dayanmaktadır. Bu bağlamda dua hem yaşayanlar hem de ölüler namına aynı mevkide bulunduğu için onun sahip olduğu etkinliği birine tahsis etme zorunluluğu yoktur. Duanın etkinliğini kabul edip etmemekse bir yönüyle doğrudan onun tesiri şeklinde başka bir meselenin konusu olduğu için sadet dışıdır.

Ali el-Kârî de bu hususta ilgili istidlale sıklıkla kullanılan şekli üzerinden cevap verir. Ölüye nispetle kazanın değişmemesinin, hayat sahiplerinin onlara dönük dualarının bir fayda sağlamasına aykırılık teşkil etmediğini vurgular. Duayla sağlanan bu faydanın yine kaza çerçevesinde gerçekleşebileceğini zikreder. Bu aşamada ölülerin duaya nail olmalarının kendi amelleriyle bağını kurmaya çalışır. Bu doğrultuda yaşayan insanların, ölülere duaya muvaffak kılınmalarının, o ölülerin, ilgili karşılığa layık olacak şekilde dünyada işledikleri amelleriyle bağının kurulabileceğini belirtir. Böylece aslında ölülerin ahirette kendi amelleri üzerinden karşılık göreceklere ifade etmiş olur. (Ali el-Kârî, 1419/1998, s. 369)

İbrahim el-Lekânî de Mu'tezile'nin söz konusu deliline cevap verir. Buna göre kazanın muallak ve mübrem kısımları vardır. İlkinde duaya bağlanan sıkıntılı bir hususun kaldırılmasında hiçbir imkânsızlık yoktur. Koşullu olan bir işin, şartlarına; sonuçlarınsa sebeplerine göre gerçekleşmesi zorunlu bir durumdur. Müellif bu ifadeleriyle duanın şart ve sebep konumunda bulunduğunu, onun gerçekleşmesiyle meşrutun ve sonucun ortaya çıktığını, dolayısıyla bu mevkideki duayı abes görmenin anlamı olmadığını belirtmiş olur. Müellife göre kazanın ikinci kısmındaysa (mübrem) dua belki gerçekleşecek işi kaldırmasa da Allah'ın, kuluna, duasına mukabil cevap

vermesi yahut lütfunu indirmesi söz konusudur. Dolayısıyla dua hem kişinin kendisine hem de dua edilene fayda sağlar. (Lekânî, 2016, 3/1207) Muhammed ez-Zebîdî de (öl. 1205/1709) söz konusu istidlali benzer şekilde cevaplar. Kazaya muvafık duanın belayı def edeceğini, bu kazadan ise mübrem değil, muallak olanının kastedildiğini belirtir. (Zebîdî, 1414/1994, 2/284)

Mustafa b. Kemalüddîn el-Bekrî de muallak kazada duaya bağlı olarak kötülüğün kalkabileceği, iyiliğin inebileceğini teyit eder. Mübrem kazada onun sahip olduğu ilgili kesinliği bilme imkânı bulunmadığını, duayla bela def edilmese yahut güzelliğe erişilirse dahi onun başlı başına ibadet olduğunu belirtir. (Bekrî, 2013, 1/206)

Molla Cîven ile Muhammed el-Hindî de bu delilin cevabını kaderin tasnifi üzerinden verirler. Buna göre kaderin ilki mübremdir, asla değişmez. Diğeriyse muvakkat olup muallak pozisyonadadır. Kul dua ederse o iş gerçekleşir, etmezse gerçekleşmez. Bu, kişinin hem kendi hem de ölümler adına yaptığı duada geçerlidir. (Cîven, 2010, s. 75; Hindî, 1433/2012, 2/59) Reyhâvî de mutlak planda duanın muallak olan kazada tesir oluşturacağına dönük kullandığı ifadeyle kişinin duayla fayda sağlama yahut zararı kaldırma lütfuna mazhar olduğunu ihsasla Mu'tezile'ye cevap vermiş olur. (Reyhâvî, 1991, s. 114)

Burada Ehl-i sünnet ilim ehlinin, Mu'tezile'ye söz konusu delili izafe ettikten sonra ona verdiği cevabın gücü doğrudan mevzuu ilgilendirmediği için ona dair bir değerlendirme yapmaya gerek yoksa da ilgili karşılığın aynı zamanda birtakım tasavvuf ehlini de kuşattığını belirtmek gerekir. Bu manada kimi Ehl-i sünnet uleması, ilgili delili, dua edilmesine gerek olmadığı fikrini Mu'tezile dışında ilgili tasavvuf ehline de nispet ettikleri için buna verilen cevap, her iki zümreden söz konusu görüşün savunucularına verilmiş olmaktadır. Sadece bu noktada ilgili tasavvufi cephede konu daha çok yaşayanlar; Mu'tezile'de ise ölümler için edilen dua zemininde sunulmaktadır.

3.2. Âyet ve Hadisten Yapılan İstidlale Cevap

Osman ez-Zeylaî, Birgivî ve Mütercim Âsım Efendi (öl. 1235/1819) “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*” (Necm 53/39) âyetinden yapılan istidlale İbn Abbas’ın, onun “*İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız*” (Tûr 52/21) ilâhî kelâmıyla nesholunduğu üzerinden cevap verir. (Zeylaî, 1314, 2/84; Birgivî, 2011, s. 130; Âsım, 1304, s. 186) Zeylaî ve Mütercim Âsım yine onun Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ’nın ümmetine has olduğu yönündeki görüşle de mukabele eder. Bunu ilgili âyetin o iki peygamberin suhurlarında geçen hususlar üzerinden sevk edilmesiyle gerekçelendirir. Bu ifadesiyle ondan iki-üç âyet önce geçen “*Yoksa Mûsâ’nın ve ahde vefa örneği İbrâhim’in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu?*” (Necm 53/36-37) ilâhî kelâmını kasteder. (Zeylaî, 1314, 2/84; Âsım, 1304, s. 186)

Zeylaî başka izahlar üzerinden de âyetin Mu'tezile'ye delil olamayacağını göstermeye çalışır. Buna göre âyetteki insandan kâfir kastedilmektedir, müminse öteki mümin kardeşinin sa'yinden yarar sağlar. Yahut burada öteki mümine yönelik sa'yin fayda etmesi, adalet değil, lütuf kabilinden bir iş olarak değerlendirilir. Veya âyetteki “lam” harf-i cerri “alâ” harf-i cerri anlamındadır. Yahut da kişiye kendi sa'yi vardır, ancak onun bu sa'yi bazen kardeşlerini çoğaltması ve kendisine şefaet edilmesine imkân tanıyacak imanî olgunluğa ulaşmasından ötürü oluşur. (Zeylaî, 1314, 2/85) Yine Mütercim Âsım da burada kâfirin maksut olduğuna ve işin adaletle fazilet boyutlarına dönük iki madde kaydettikten sonra bu bapta pek çok sahih hadis zikrederek aynı cevabı vermiş olur. (Âsım, 1304, s. 186-187)

Öte yandan Zeylaî, Mu'tezile'nin “*Âdemoğlu öldüğünde ameli kesilir*” (Müslim, 1981, “Vasiyet”, 14) hadisinden yaptığı istidlalin cevabında onun başkasının amelinin kesileceğine delalet etmediğini, hâlbuki

tartışmanın bu hususta olduğunu vurgular. Ayrıca ölüye dönük amelin faydasında aklen uzak görülecek bir durum olmadığını, burada sadece kişinin kendine ait ecri başkasına verdiğini, Allah Teâlâ'nın bunu ulaştırdığını, O'nun buna gücünün yettiğini, bu durumun bir amele tahsis edilip diğerinden nefyedilmesine gerek bulunmadığını söyler. Böylece ne şer'î ne de akli planda bir sıkıntı olmadığını ihsas eder. (Zeylaî, 1314, 2/85)

İbn Ebü'l-İz de bu hususta Mu'tezile'ye farklı türde karşılıklar verildiğini beyandan sonra en güçlü olduğunu söylediği cevabı zikreder. Buna göre ilgili âyet, kişinin, başkasının sa'yinden yararlanmasını değil, o başkasının sa'yinin kendi (dua edilenin) mülküne girmesini nefyettir. Bu ikisi birbirinden farklıdır. İşte Allah Teâlâ, kişinin başkasının sa'yini mülk edinemeyeceğini bildirmiştir. O başkasının sa'yi, onun sahibinin mülküdür. Dilerse başkasına, isterse kendisine bırakır. (İbn Ebü'l-İz, t.y., s. 403)

İbn Ebü'l-İz burada başka bir cevaba daha temas eder. Buna göre kişi, kendi sa'yi ve hoş davranışları ile dostlar edinir. Eş ve çocuk sahibi olur. İnsanlara sevgi gösterip yardımlarda bulunur. Onlar da kendisine merhamet edip dua okur, taatlerinin sevaplarını bağışlarlar. Bütün bunlar onun kendi sa'yinin neticesi olur. Daha ötesi, kişinin Müslüman ümmetinin arasında bulunması, onunla aynı dini paylaşanların elde ettiği faydaların hem yaşarken hem öldükten sonra birbirlerine ulaşmasında en büyük sebeplerden biri olur. Müslümanların duası, öteki müminleri artlarından kuşatır. Allah imanı Müslümanların birbirlerinin dua ve sa'yinden faydalanmalarının sebebi kılmıştır. Mümin ilgili konuma sahip olup söz konusu işleri yerine getirdiğinde kendisini o güzelliklere ulaştıracak sebebe dönük sa'yi gerçekleştirmiş olur. (İbn Ebü'l-İz, t.y., s. 402-403)

İbn Ebü'l-İzz, Mu'tezile'nin "*Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz*" (Yâsîn 36/54) ve "*Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir*" (Bakara 2/286) âyetlerinden yaptığı istidlale cevap verme aşamasındaysa bunların siyakına işaret eder. Buralarda kulun başkasının yaptığından ötürü cezalandırılmasının nefyine dönük delalet bulunduğunu söyler. Nitekim o ilkinin başlangıcında Allah Teâlâ'nın "*Bugün hiç kimse en küçük haksızlığa uğratılmaz*" diye buyurduğunu kaydeder. (İbn Ebü'l-İz, t.y., s. 403)

İbn Ebü'l-İz, insanların amelinin kesileceğine dönük hadisten yapılan istidlale cevap verirken de Hz. Peygamber'in burada ölünün istifadesinin değil, amelinin kesileceğini bildirdiğini söyler. İlgili amelin, onu yapana ait olduğunu, dilerse bağışlayabileceğini, bu durumda onun sevabının o ölüye ulaşacağını belirtir. Bunun, insanın bir başkasının borcunu ödemesine ve bununla borç sahibinin zimmetinin ondan temizlenmesine benzetilebileceğini kaydeder. Böylece aynı durumu hayat sahibinin, yaptığı duayla ölünün günahının silinmesine vesile olmasına benzetmiş olur. (İbn Ebü'l-İz, t.y., s. 403)

Birgivi de konuyla ilgili olarak "*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*" (Necm 53/39) âyetini paylaştıktan sonra, onun; kendisi için bir amelde bulunan insanın bu sa'yinden, başkasının fayda görmeyeceği şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgular. Şayet ilgili amel sahibi bununla, ötekini niyetine alırsa, şer'î manada, onun naibi yahut yerine geçen vekili mevkiinde olacağını söyler. (Birgivi, 2011, s. 130) Böylece o son niyete bağlı olarak ölünün bundan istifade edeceğini ima etmiş olur.

Burada Birgivi'nin ilgili açıklamayı Mu'tezile'ye cevap mahiyetinde ortaya koymasına karşın adı anılan mezhebe mensup Zemahşeri'nin de aynı izaha başvurusu ilginç bir durum oluşturmaktadır. Zemahşeri, söz konusu âyetin tefsirinde mukadder bir soruya cevap verirken iki şıktan biri olarak ilgili duruma atıfta bulunur. Sadık haberlerde ölü için sadaka ve haccın geçerliliğine yönelik ifadelerin olduğu, bundan kat kat sevap alınacağını bildirildiği şeklinde bir soru zikrettikten sonra onu cevaplar. Buna göre kişi, bir işi kendi adına yaptığında onun bu sa'yi başkasına fayda vermez. Ancak yaptığı işte başkasına niyet ettiğinde, o, şeriat nazarında ilgili kişinin naibi yahut onun yerine kaim olan vekili gibidir. (Zemahşeri, 1430/2009, s. 1063) Bu açıklamasıyla

Zemahşerî her ne kadar konuyu ölüye dua çerçevesine hasretmeyip, adeta bir vekâlet akdi çerçevesine oturtursa da aynı kanıtı kullanmıştır. Bunda onun ilgili izahı, daha çok fikhî mezhep aidiyeti, yani Hanefilik üzerinden yapmasının ya da yaşayanlara dönük vekâleti kastetmiş olmasının bir payı bulunmuşa benzemektedir.

Ali el-Kârî de ilgili istidlali aktardıktan sonra cevaplandırır. Buna göre söz konusu âyet, Ehl-i sünnet'in aleyhine değil lehine bir hüküm bildirmektedir. Zira amelinin sevabını başkasına bağışlayan, bu sevabı o başkasına ulaştırmaya çalışmaktadır. İlgili âyet ifadesince yaptığı şey kendisine aitken, burada mesele, söz konusu sevabın ilgili kişiye ulaşmasıdır. Bu durumda âyet, Mu'tezile'ye değil Ehl-i sünnet'e delil olur. Söz konusu âyete bu şekilde yorum yapan Ali el-Kârî, ardından "Âdemoğlu öldüğünde ameli kesilir" (Müslim, 1981, "Vasiyet", 14) mealindeki hadise dönük de görüşünü paylaşır. Onun sadece amelin kesintiye uğradığına delalet ettiğini belirtip, buna kendilerinin de katıldığını söyler. Böylece onun ihtilaf konusu olmadığını vurgulamış olur. (Ali el-Kârî, 1419/1998, s. 370-371)

Ali el-Kârî burada başka bir cevap daha verir. Âyetin bir insanın başkasının çabası/sa'y ile fayda sağlamasını nefyetmediğini, reddettiğini; sadece bir çaba olmaksızın mülkiyet/hak kazanılması olduğunu belirtir. İki arasında farkın açık olduğunu söyler. Bu noktada Hak Teâlâ'nın kişinin, sadece kendi ameline malik olacağı, başkasının amelininse o amel sahibinin mülküne gireceğini haber verdiğini belirtir. İşte burada amel sahibinin isterse onu başkasına bağışlayacağını, dilerse kendisine bırakacağını söyler. Yoksa Allah'ın kişinin sadece kendi sa'yinden faydalanacağını bildirmediğini vurgular. (Ali el-Kârî, 1419/1998, s. 371) Zebîdî de söz konusu yorumu neredeyse aynı ifadelerle teyit eder. (Zebîdî, 1414/1994, 2/285)

Konuyla ilgili olarak Lekânî ise Mu'tezile'ye kapsamı daha geniş bir anlayış isnat edip ardından onu cevaplar. Mu'tezile'nin duanın fayda sağlayacağına dönük âyetleri tevil edip bu husustaki hadisleri de âhâd olduğu üzerinden reddetse de bunun kabul edilemeyeceğini söyler. Bu hükmünü duayla ilgili söz konusu hadislerin ayrı ayrı âhâd konumunda olsa da toplamda mütevatir düzeyine erişmesi üzerinden açıklar. Buna bağlı olarak onların mazmunu itibarıyla kesinlik bildirecek bir mevkie ulaştığını kaydeder. Bu hususta gerçekleşen icmanın da onlar tarafından zannî bir dayanağa bağlı olduğu iddia edilse dahi bunun kesin bir mesnedinin bulunduğunu söyleyerek yine onlara mukabele etmiş olur. (Lekânî, 2016, 3/1208-1209)

Reyhâvî de söz konusu istidlale cevap verir. Buna göre ilgili âyette geçen "lam" harf-i cerri "alâ" harf-i cerri manasındır. Yahut da bundan kişi kendi amelini/duasını başkası/ölü için kılmadığında, onun yaptığından başkası/ölü faydalanmaz manası anlaşılır. (Reyhâvî, 1991, s. 114) Böylece o da ilk cevabında kişinin başkasının yaptığından zarar görmeyeceği, ikincide ise normal şartlarda yani kendisine dönük bir dua olmadığında yahut kendisi adına amel işlenmediğinde kimse başkasının yaptığından fayda sağlamayacağı anlamını öne çıkarmış olur. Bu durumda ölüye dönük bir dua olduğunda ise onun, bundan fayda göreceğini yahut fayda görmesini engelleyen bir husus olmadığını ihsas etmiş olur.

Açıkçası Mu'tezile'ye özellikle ilgili âyet ve sınırlı da olsa söz konusu hadis ve diğer kimi ilâhî kelâm örnekleri üzerinden nispet edilen istidlale Ehl-i sünnet âlimlerinin verdikleri cevapların çeşitliliği, bu hususta gündeme getirilen o temel âyetin adeta Mu'tezile'yi zahiren teyit ettiğinin kabulü gibidir. Burada Mu'tezile'nin naklî haberleri belirledikleri akli ilkeler çerçevesinde değerlendirdikleri, buna uyanları doğrudan alıp kullanırken diğerlerini yine aklın onları götürdüğü düşünce üzerinden yorumladıkları dikkate alındığında onların, ilgili âyeti, ölülere dua bağlamında kendilerini destekleyen bir haber olarak gördüklerini varsaymak çok da zor değildir. Böyle bir durumda onu, ölülere dua meyanında zahiren kendi fikirlerine zıt gören Ehl-i sünnet'in de onun hakkında böylesi farklı açıklamalar getirmesi yine gayet tabii gözükmektedir. Burada mesele, haklı tarafı tespit

olmadığı için bu yönde izahata başvurmaya gerek yoksa da ilgili âyetin spesifik olarak Ehl-i sünnet anlayışına hiç değilse itiraz sadedinde kullanılmasını tabii karşılamak gerektiği açıktır.

Sonuç

Ehl-i sünnet düşüncesinin manzum yahut mensur en temel akaid eserlerinde kendisine yer bulan duanın ölülere fayda sağlayacağı ifadesi, sonraki şerhler vasıtasıyla Mu'tezile'ye bir gönderme haline de getirilmektedir. Bu şerhlerde artık ilgili ifade, yerini azımsanamayacak şekilde onun Mu'tezile'nin aksi yöndeki görüşlerine reddiye olduğuna dönük açıklamalara bırakılmaktadır. Bu noktada kimi zaman Mu'tezile'nin kanıtı mahiyetinde birtakım deliller paylaşılarak ilgili düşüncenin adı anılan mezhep tarafından güçlü şekilde savunulduğu ihsas olunmaktadır. Bu türden yoğun ve kendinden emin ifadelerin varlığı okuyucuda da güçlü bir kanaat tesis etmektedir.

Mu'tezilî müelliflerin kendilerine nispet edilen söz konusu fikirle ilgili ne söyledikleri yahut ihsas ettikleri, en gerilere kadar gidilip tespit edilemediği için bu nispetlerin tam olarak neye tekabül ettiğini ve hangi ölçüde gerçeği yansıttığını belirlemek zor gözükmektedir. Ancak mezhebin önde gelen âlimlerinden Kādî Abdülcebbar'ın açıklamaları bu hususta bir fikir oluşturmaktadır. Onun açıklamalarından mümin olarak ölen kişiye dua edilebilecekken, imanını koruyamadan ölmüş fâsika edilmeyeceği anlaşılmaktadır. Ölüye dua edilmeyeceği görüşü açıkçası kimi Ehl-i sünnet kaynaklarında ayrıma gidilmeden mutlak şekilde Mu'tezile'ye izafe edildiğinden Kādî'nin izahatı önem arz etmektedir. Ancak bu kez kimi Ehl-i sünnet eserlerinin neden bu görüşü bir kayda tabi tutmadan mutlak olarak onlara nispet ettiği sorusu akla gelmektedir. Bu noktada ilgili çerçeve içerisinde duanın en çok ölmüş bir günahkâra gerekeceği düşüncesinin bir payı olmuşa benzemektedir.

Burada ayrıca hem Ehl-i sünnet hem de Mu'tezile için geçerli olacak şekilde her iki mezhebin ilgili görüşlerde ötekini kendi algıladıkları çerçeveye hapsedmeleri hatıra gelmektedir. Aslında bu yargıyı, herhangi bir mezhep, hatta herhangi bir oluşum için de kullanmak mümkün olduğu için belki insan olmanın getirdiği bu zaafi yadsımamak gerekmektedir. Ancak bu durum, Ehl-i sünnet'in konuyla ilgili Mu'tezile'ye nispet ettiği bu görüşü ne kesinlikle yanlış ne eksik ne de katiyen doğru şekilde izafe ettiği anlamına gelmemektedir. Bu noktada, aksi ihtimalin hesaba katılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Ehl-i sünnet'in kimi mensuplarının Mu'tezile'ye nispet ettiği ilgili fikrin Mu'tezilî müellifler tarafından kaleme alınan ancak günümüze ulaşmayan eserlerde açıkça zikredilmiş olma ihtimali her daim hesaba katılmalıdır. Burada Mu'tezile'nin konuya dair fikirlerinin bizzat onlara mensup bir ilim ehli tarafından bizlere erişmesinde temel isim olan Kādî Abdülcebbar'ın mezhebinin sistemleştiricisi, kendi dönemine ulaşan Mu'tezilî görüşlerin uzlaştırıcısı olduğu ve fırkasını görece Ehl-i sünnet düşüncesine yakınlaştırdığı dikkate alınmalıdır. Bu durumda Kādî'nin ölülere dua meselesi hakkında bir takyide gitmesinden, Mu'tezile içerisinde onlara kimi Ehl-i sünnet ulemasınca izafe edilen görüşü savunan kimsenin bulunmadığı anlamına gelmediği fark edilecektir.

Sözü edilen ilgili ihtimal burada ne kadar hesaba katılmalıysa, Kādî Abdülcebbar'ın tam da ilgili anlayışıyla mezhebinin genel eğilimini yansıttığı hususu o oranda hesaba katılmalıdır. Bu durumda kimi mensupları tarafından Ehl-i sünnet'in onlara nispet ettiği ölülere duanın fayda sağlamasını nefyetme görüşünün mutlak değil, mukayyet şekilde algılanması gerektiği anlaşılacaktır. Bu tabloyu bazı Ehl-i sünnet kaynaklarının şefaati reddettiklerini söylediği Mu'tezile'nin, Kādî Abdülcebbar ve Zemahşerî gibi kalemleriyle kendilerinin mümine şefaati değil günahkâra şefaati reddettikleri üzerinden yaptıkları açıklamalara benzetmek mümkün gözükmektedir. Açıkçası böyle bir teşbihte farklı yönlerden taşlar yerine oturacak ve Ehl-i sünnet'in kendilerinin kabul ettiği günahkâra dua ve şefaati, Mu'tezile'nin reddetmesinden yola çıkarak onlara ilgili fikri izafe ettikleri

vuzuha kavuşacaktır. Ancak bu benzetmede de Mu'tezile içerisinde hiçbir ölüye dua edilemeyeceğini savunan kimselerin olabileceği ihtimali devre dışı bırakılmamalıdır. Burada mesele görece açıklığa kavuşmuş olsa da bunun tam anlamıyla gerçekleşmesi için başka çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Bu çalışmalarda, sonradan ortaya çıkabilecek Mu'tezilî kaynaklardan daha fazla istifade etme imkânına ulaşırsa yahut Ehl-i sünnet eserlerinden bu fikrin mezkur mezhebe izafe edilme sebebi daha berrak şekilde tespit edilirse, çok daha açık ve net saptamalar yapma vesilesi de yakalanmış olacaktır.

Kaynakça | References

- Âsım, A. (1304). *Merahü'l-meâlî fi Şerhi'l-Emâlî*. Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.
- Ali el-Kârî, N. (1419/1998). *Minehü'r-ravzi'l-ezher*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Ali el-Kârî, N. (1319). *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Matbaa-i Âlem.
- Bâbertî, E. (1430/2019) *Şerhü'l-Akâdeti't-Tahâvî*. thk. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr. [Beyrut]: Dârü'l-Beyrûti.
- Bayraktar, Fatma. (2007). *Dua-Kader İlişkisi*. (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bekrî, M. (2013). *ez-Ziyâü's-şemsî ale'l-Fethi'l-kudsî* (C. 1-2). thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bihîştî, R. (1965). *Şerh li Ramazan Efendi alâ şerhi'l-akâid*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi.
- Birgivî, M. (2011). "Ahvâlü etfâli'l-müslimîn". *Resâilü'l-Birgivi*. thk. Ahmed Hâdî el-Kassâr. 103-182. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cîven, A. (2010). *et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye fi beyâni'l-âyati's-şer'iyye*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cübbâi, E. A. (2007), *Tefsîru Ebî Ali el-Cübbâi*. thk. Hıdr Muhammed Nebhâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cüşemî, H. (1439-1440/2018-2019). *et-Tehzib fi't-tefsîr* (C. 1-10). thk. Abdurrahmân b. Süleymân es-Sâlimî. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri; Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübânî.
- Eş'arî, A. (1950). *Makâlatü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* (C. 1-2). thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye.
- Gümüştanevî, A. (t.y.) *Şerhu Râmûzü'l-ehâdis* (Cilt 1-5). y.y.
- Hâdimî, M. (2010). *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye* (Cilt 1-5). thk. Ahmed Fethi Abdurrahman. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hayâlî, A. (1261). *Hâşiyetü'l-Hayâlî alâ Şerhi'l-akâid*. y.y.
- Hayâlî, A. (1429/2008). *Şerhu'l-Allâmeti el-Hayâlî ale'n-Nûniyye*. thk. Abdünnasîr Nâtûr el-Hindî. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Hızır Bey, İ. (1331). "el-Kasîdetü'n-Nûniyye". *Mecmûa fi'l-akâid*. 20-25. Dersaadet: Kitapçı Loğçalı Raşid.
- Hindî, M. (1433/2012). *el-İklîl alâ Medâriki't-tenzîl* (Cilt 1-7). thk. Muhyiddîn Üsâme el-Bayrakdâr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebü'l-İz, A. (t.y.). *Şerhu't-Tahâviyye fi'l-akâdeti's-Selefiyye*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Riyad: Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse.
- Kâdî Abdülcebbâr, E. (1382/1963). *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* (Cilt 1-20). thk. Mahmûd Muhammed Kâsım. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye.

- Kādî Abdülcebbar, E. (1386/1966). *Müteşâbihü'l-Kur'an* (Cilt 1-20). thk. Adnan Muhammed Zerzûr. Kahire: Dârü't-Türâs.
- Kādî Abdülcebbar, E. (1416/1996). *Şerhu'l-Usûli'l-hamse* (3. bs.). thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Kādî Abdülcebbar, E. (t.y.) *Tenzihü'l-Kur'an ani'l-metâin*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Hadise.
- Karahan, F. (2009). Bir Kelam Problemi Olarak Dua-Kader İlişkisi. *İslâmî İlimler Dergisi*, 4(1-2), 275-294.
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/islamiilimler>
- Karsî, D. (1318). *Şerhü'l-Kasîdeti'n-nûniyyeti't-tevhîdiyye*. Dârülhilâfetilaliyye: Matbaa-i Şirket-i Sahafîye.
- Lekânî, İ. (2013). “Metnü Cevhereti't-Tevhîd”. *Semaniyetü mütûn fi'l-akîde ve't-tevhîd*. 27-39.
Amman: Müessesetu Âl-i'l-Beyt.
- Lekânî, İ. (2016). *Umdetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd* (C. 1-4). thk. Muhammed Yûsuf İdrîs-Baha Ahmed.
Umman: Dârü'n-Nûr.
- Maraz, H. (2017). “Mu'tezile'nin Dua Anlayışı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16(32), 693-716.
doi: <https://doi.org/10.14395/hititilahiyyat.379036>
- Murtaza, Ş. (1431). *ez-Zahîre fi ilmi'l-keâm*. thk. Ahmed el-Hüseynî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî.
- Müslim, H. (1981). *el-Câmiü's-Sahîh* (C. 1-3). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, E. (2011). *Şerhu'l-'Umde fi akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâa'*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- Nesefî, N. (2013). “Metnü'l-Akîdeti'n-Nesefiyye”. *Semaniyetü mütûn fi'l-akîde ve't-tevhîd*. 51-59.
Amman: Müessesetü Âl-i'l-Beyt.
- Râzî, F. (1981). *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî* (C. 1-32). Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Reyhâvî, M. (1991). *Nuhbetü'l-leâlî li Şerh-i Bed'i'l-emâlî*. İstanbul: Hakikat Kitabevi.
- Rummânî, A. (2009). *Tefsîru Ebi'l-Hasan er-Rummânî=el-Câmi' li-ilmi'l-Kur'an*. thk. Hıdr Muhammed Nebhâ.
Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Senbâvî, M. (1422/2001). *Hâşiyetü İbni'l-Emîr alâ İthâfî'l-mürîd*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şelbî, A. (1314). *Hâşiyetü alâ Tebyîni'l-hakâik* (C. 1-6). Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye.
- Tahâvî, A. (1416/1995). *el-Akîdetü't-Tahâviyye*. Beyrut: Dârü İbn Hazm.
- Teftâzânî, S. (1408/1998). *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.
- Uryânî, O. (2003). *Hayru'l-kalâid Şerhu Cevâhiri'l-akâid*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ûşî, S. (1319). “el-Emâlî” *Şerhu'l-Emâlî li-Ali el-Kârî*. 46-48. İstanbul: Matbaa-i Âlem.
- Zebîdî, M. (1414/1994). *İthâfî's-sadeti'l-muttakîn* (C. 1-10), Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî.
- Zemaşerî, M. (1430/2009). *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*. thk. Halil Me'mun Şeyha. Beyrut: Dârü'l-Marife.
- Zeylaî, O. (1314). *Tebyînü'l-hakâik fi şerh-i Kenzi'd-dekâik* (C. 1-6). Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye.